

ТВЕРДИ

МЕЛЮДІЇ

ВАЛЕНТИН МОРОЗ
1980

*Валентин
Мороз*

ВАЛЕНТИН МОРОЗ

ТВЕРДІ МЕЛОДІЇ

Збірник творів і виступів
Валентина Мороза на Волі

*Дарую
на українці.
Лондон, Канада.
Травень, 1994.*

diasporiana.org.ua

Видавництво «Анабазис»
Клівленд, 1980

З вдячністю хочемо відмітити, що спонзором цього видання є ВШ. пан ОМЕЛЯН КОМАРНИЦЬКИЙ з Калгари (Канада)

**Обгортка:
дереворит БОГДАНА СОРОКИ,
мистецьке оформлення: ЛЕСЯ ДУМИЧ - МИГАЛЬ**

Copyright © 1980
Anabasis Publications, Inc.
All Rights Reserved.

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

З М І С Т

1. ВІД АВТОРА	ст. 5
2. ВІД ВИДАВНИЦТВА	ст. 6
3. ВАЛЕНТИН МОРОЗ І ЙОГО СВІТ - С.Г.	ст. 8
4. ТВЕРДІ МЕЛОДИЇ	ст. 11
5. ВАЛЕНТИНОВІ МОРОЗОВІ В ПОКЛОНІ - Микола Залозецький	ст. 16
6. ДЕВ'ЯТЬ ГОДИН у МЕРТВОМУ ЧАСІ	ст. 17
7. СМЕРТЬ ІМПЕРІЇ - СВОБОДА УКРАЇНІ !	ст. 31
8. "Я ВИРІС НА ТРАДИЦІЯХ!"	ст. 39
9. ГОРТАЮ В ПАМ'ЯТІ ФАКТИ	ст. 63
10. ІНТЕРВ'Ю ВАЛЕНТИНА МОРОЗА В ГАРВАРДІ	ст. 65
11. ВАЛЕНТИНОВІ МОРОЗОВІ - Леонід Полтава	ст. 72
12. "ВИХОДИМО В НЕСПОКІЙНИЙ СВІТ"	ст. 73
13. МОЙСЕЙ І ДАТАН	ст. 83
14. ЗНАМЕНО ВЛАСНОЇ ВІРИ	ст. 118
15. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ РОСІЯ Й УКРАЇНА	ст. 127
16. ВАЛЕНТИНОВІ МОРОЗОВІ - Семен Кріслатий	ст. 133
17. ПЕРША ПРОБА	ст. 135
18. ДЕСЯТЬ СИЛЬНИХ ВОЛЬ	ст. 142
19. СКВУ - "СТУДЕНТ" - ЛІВІЗНА	ст. 163
20. ПІД СИНЬО - ЖОВТИМ І ЧЕРВОНО - ЧОРНИМ ПРАПОРАМИ - Л. Полтава	ст. 173
21. ДОКУМЕНТИ в англійській і німецькій мовах	ст. 181
22. ЖИТТЯ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА	ст. 199

ВАЛЕНТИН МОРОЗ:
портрет роботи МИХАЙЛА ТУРОВСЬКОГО

ВІД АВТОРА

Дивне, не пережите ще відчуття...

Тримаю в руках свою майбутню книгу, вже набрану частково. Скільки дотепер їх вийшло – більших і менших, українською, англійською, німецькою, французькою, на івриті... Є на моїх полицях окремих відділ – там більш десяти назв. Є серед них "Замість останнього слова", видана шіснадцятьма мовами – в тім на суахілі.

Все те виходило без мене. Знав, звичайно /іноді в фантастичній версії/ про вихід ще однієї книги. Але то був факт з іншого світу, майже нереальний: він сприймався логікою, та не живими чуттями.

Тепер – дивна, раптова зміна. Всі ті реалії, що були просто назвами на мапі: Люксембург, Бад-Тельц, Лонгві – стали раптом живими, досяжними. Саудівська Арабія й Сінгапур не є більш екзотикою по т а м т о й б і к б а р ' є р у : то вже справа технічна, а не принципова – побувати в цих краях. Видно, так уже мусить бути все незвичайним у моїй книзі життя ... Аж тепер бачу свою *збірку*, що видається при мені, і беру живу участь в живих видавничих клопотах. Я вже бачив Арізону й Омагу – але не був ще ані в Австрії ні в Польщі, хоч міг бачити колись Польщу кожен день за Бугом. Я переїхав три кордони за один день в центрі Європи, і ніхто не поцікавився, хто я: але тридцять літ жив біля кордону з Польщею, там де стовпи із знаком серпа й молота – і земля там, позад ораної смуги, була для мене дальша, ніж Марс.

То вже стало традиційним для Українців: мусимо все переходити навпаки: з кінця до початку. Мали ми епопею 40-х років, наймогутнішу в світі але мусимо ще навчитись елементарної етики в стосунках між політичними групами. Вміли видобути вулкан з українських глибин – але не вміємо ще користуватись звичайними сірниками на політичній кухні, і кожен раз обпікаємо пальці.

Все минає; і вже мої тюремні дороги – як далекий спомин, що не має жодного живого доторку до реальної дійсності. І наші парадокси емігрантські колись минуться; а тепер приходжу до Вас із першою книгою на Волі й чекаю, що скажете.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Після одного року перебування Валентина Мороза на волі, серед української спільноти на землі Вашингтона, заснувалося тут видавництво «АНАБАЗИС», яке й видає оцю першу його книгу — збірку Морозових писань п. н. «ТВЕРДІ МЕЛОДІІ». Більшість їх, за винятком есею «Мойсей і Датан», писані уже після звільнення автора з 14-літньої московської каторги.

Відаючи цю книгу Валентина Мороза до рук читача, хочемо відмітити особливості часу, в який вона появляється.

За один рік на наших очах багато дечого змінилося: швидкий хід політичних подій у світовому масштабі, як результат прискореної агресії Москви в Афганістані — а вслід за тим грядучі події, які вже чітко зарисовуються на захмареному обрії. І можна тільки дивуватися, як швидко набрали реальних форм прогнози Валентина Мороза, коли, прийшовши у вільний світ, він зразу сказав, що 80-ті роки будуть дуже турбулентними, неспокійними роками. Не диво, що він не чекав, не спочивав, ні не шукав заслуженого відпочинку, передишки, чи особистих вигод, але зразу кинувся у вир праці й боротьби, використовуючи кожен момент, кожную ситуацію на те, щоб гуртувати нові сили на завтрашній день.

У тому короткому часі, після загального піднесення і небувалого захоплення, різко змінилось наставлення деякої частини нашої спільноти, якій не вигідне, а тому й ніяк не до вподоби сповнене правди і твердості Морозове слово по відношенню до деяких явищ і проблем української діаспори. Морозове слово заколючує давно встановлений спокій і вигоду цього ситого і самоздоволеного життя груп чи одиниць, у якому все йде втертим трибом стандартних форм. Те слово вносить елементи неспокою й боротьби, а вслід за тим і чималих групових і особистих вигод, бо в ім'я великого приходиться уже багато дечим пожертвувати, до чого не кожен готовий. І тут уже зовсім виразно бачиться заповіджені Валентином Морозом два табори українців-емігрантів: байдужих і небайдужих.

Не змінився лише Валентин Мороз: той самий, що своїми писаннями й незламною, безкомпромісовою поставою будив і мобілізував нових борців в Україні, який, проходячи Дантовим пеклом країни «гончих і псарів», безперерійно боровся й із-за колючих дротів кинув ворогові визов: «будемо битись!» Те саме робить він і

тепер, з метою будити й формувати н о в у українську людину на грядучі нові, неспокійні роки, готуючи її в похід через чужину.

Хто, взявши в руки цю книгу, вдумливо її перечитає, той зрозуміє скільки в ній незрушимої істини, скільки реального відчуття сучасної дійсности, скільки єдиноправильних відповідей на пекучі життєві проблеми й на питання сьогоднішнього дня.

Тож, гортаючи сторінки цієї книги, крокуймо за Валентином Морозом крізь роки його ув'язнення й ворожій каторги, почерез хвилюючі дні його виходу на волю, його зустрічі з українською діаспорою і з її проблемами, в дорозі до формувань нових сил з-під знам'я одержимості, які будуть настільки сучасні, як завтрашній день — день останнього бою за остаточну перемогу української правди.

«АНАБАЗИС»

липень, 1980

Клівленд, Огайо

Валентин Мороз і його світ

(Рефлексії після зустрічі в Торонті)

«Світ ще не розпався для мене на компоненти. Світ ще не став звичайним. Світ ще не став для мене спокійним...» — сказав Валентин Мороз у своїй промові до молоді в Нью-Йорку 12 травня.

Це саме враження відчули всі, хто слухав в Торонті його промови, чи то на бенкеті в Роял Йорку, чи на зустрічі з молоддю в Конвокейшен Гол, чи на демонстрації під міською ратушею.

Українське громадянство Торонта, старші й молодь, а також і урядові чинники Канади вітали Валентина Мороза з великими почестями. Візита в Онтарійському парламентах, привітність на демонстрації високих достойників уряду й усіх канадських партій, Владик обох церков, представників українських політичних і громадських організацій, великого числа організованої й неорганізованої молоді — все це робило зустріч з найвизначнішим представником українського дисидентського руху небуденною подією.

Наша Торонтська українська громада подолала неабиякі труднощі політичного, конфесійного й громадського «сектанства», щоб гідно зустріти незламного борця за національні й людські права. Всі імпрези пройшли дуже вчисто. Валентин Мороз побачив у Торонті, як сам він сказав, «українську силу». Це був його тріумфальний в'їзд до еміграційного «Єрусалиму».

Тепер, коли ми вже повернулися до наших буднів, кожен з нас до якоїсь міри ще даліше під враженнями зустрічі з Валентином Морозом. Розмови, дискусії, ба, навіть і суперечки...

Валентин Мороз став для всіх конкретною людиною, яка дихає, ходить, говорить, промовляє, думає, відчуває... і часом навіть, як і кожна людина, робить помилки, чи говорить те, що не мусить конче кожному подобатися.

Нам, однак, не треба забувати, що світ Валентина Мороза «ще не розпався на компоненти». Світ ще не став для нього «звичайним». Світ ще не став для нього «спокійним». Просто з мордовського табору, без підготовки й попередження, Валентин Мороз, внаслідок відомих заходів уряду ЗСА, опинився раптом серед нас, на чужій землі, серед складних і не раз дуже скомплікованих умовин нашого типово емігрантського й чужого середовища.

В 60-тих роках Василь Симоненко, після своєї зустрічі з українським Львовом писав:

«...Я Тебе розумію,
Але, Львове,
Хоч трішки мене зрозумій...»

Валентин Мороз старається усіх зрозуміти. Справа для нього не легка. Політична, конфесійна, громадська зрізнікованість у нас така складна, що треба б йому принайменш кількомісячних студій (а перед тим солідного відпочинку), щоб все це збагнути, виробити собі якийсь погляд та знайти такий підхід, щоб нікого серед нас не вразити й не образити.

Постараймося, однак, зрозуміти Валентина Мороза. Нам усім зрозуміти одного легше, як одному зрозуміти всіх.

Валентин Мороз — людина непересічна, людина велика, сильна, вольова. Людина з великим «хочу» і великим «мушу». Ця вольовість дала йому силу видержати владимірські ізолятори й мордовські концтабори. Щоб зрозуміти Валентина Мороза, треба б кожному з нас прочитати і не тільки прочитати, але й простудіювати його чотири есеї «Репортаж зі заповідника Берії», «Серед снігів», «Мойсей і Датан» і «Хроніка опору». Треба пригадати собі його «Замість останнього слова». Треба запізнатися з його поезією й листуванням. Тоді щойно можна побачити, що хоча Валентин Мороз знаходиться не раз в «товаристві людей одного середовища», то жодне наше середовище не має впливу на Валентина Мороза.

Основи його світогляду були покладені ще в 60-тих роках, коли він писав свої твори. Вони вирости з цієї української дійсності, серед якої йому довелося жити. Духове відродження України, плекання «квітки серед снігів», тотальна посвята великій ідеї визволення, поборювання всього того, що стоїть на шляху до державного відродження, боротьба не тільки з ворогом, але передусім з тими внутрішніми слабостями, що роз'їдають національний організм — це засади його життя. Валентин Мороз проти партикуляризму, провінційності, дрібничково-сти. Він за «духову аристократію», за збереження традиційних цінностей, за національну цілеспрямованість. «Для нації, що сотні років живе в льодовиковому періоді, в умовах постійної зими, це єдиний вихід: «буду сіять квіти на морозі». Та й сама Україна — це квітка, що виростила серед снігів... Україна — це квітка-ломикамінь. Українська живучість — це алогізм, ірреальність, парадокс, якщо користуватися логікою «реалістів» — так само, як і цвітіння білотки (едельвайс) на крижаних вершинах. Україна живе завдяки іншій логіці — логіці одержимості... «Реалісти» в

Україні ніколи не були українцями — вони неминуче стали малоросами... З точки зору «реалістів» українська справа завжди була безнадійною. Тому й робили її завжди ті, що казали собі: «без надії сподіватись», ті, що не злякались «безнадійної реальності» і вперто йшли за своєю мрією «так як Ізраїль ішов за стовпом огням» (всі цитати з «Серед снігів», вид. «Сучасности»).

Одержимий великою ідеєю, Валентин Мороз вперто йшов і йде за своєю мрією. На еміграції серед духових емігрантів йому буде тяжко. Тут його звичайно ніхто не буде переслідувати, цькувати, до тюрми саджати, але багато знайдеться таких, що будуть його цуратися, бо він «з іншого середовища», бо ми тут сталися також великими «реалістами», людьми, які «хотіли б трохи любити Україну і мати комфорту», як писав Валентин Мороз в 60-тих роках. Хіба ці слова не відносяться також і до нас? Ми здебільша «втікаємо» від «тяжкого громадського обов'язку» «з лінощів», «страху», «по сліпоті». «Спочатку людина втомлюється стояти на позиції, а потім вже підводить «теоретичну базу», кому, мовляв, потрібна театральна поза і взагалі пора кінчати з донкіхотством».

З таким духовим багажем людини, одержимої великою ідеєю, Валентин Мороз опинився серед наших емігрантських «снігів». Своїм негасаючим вогнем він хоче ті сніги розтопити. Ми хотіли б у нім бачити практичного політика-прагматика, гнучкого дипломата. Він ним не є і бути не може. Валентин Мороз з породи людей, які творять нові релігії, чи встановлюють династії. Його світ завжди залишається суцільний, незвичайний і неспокійний. Він сказав нам в Торонті: «Я прийшов ширити неспокій, бо спокій для народу, який бореться за своє визволення — це смерть».

Шануймо цю його одержимість. Ті, що зуміють загорітись великою ідеєю, будуть мусіти зрентися всього й піти за ним. Стати апостолами його Віри. Таких людей, як Валентин Мороз, в кожному суспільстві, в кожному народі, дуже мало. Але вони в їхньому цілоспаленні на жертovníку великої ідеї стаються смолоскипами на шляху до національного відродження. Хочеться вірити, що ми всі, звичайні люди, яким не під силу горіти тим великим вогнем, приймемо жертву Валентина Мороза з гідністю, вдячністю і зрозумінням. Хочеться вірити, що всі ми, що так недавно кликали йому «Осанна», не станемо тепер судити його на наших емігрантських судилищах тільки тому, що він завеликий, щоб вміститися в рамки якогось нашого середовища».

С. Г.

ТВЕРДІ МЕЛОДІЇ

Чистій пам'яті Михайла Сороки — присвячую.

Несемо, горді, твою домовину, і в нашому кроці — залізо.

Над могилою кошового не плачуть. Такі, як ти — поза межами плачу, поза межами болю, і узвичаєне слово «скорбота» — не для них. Ти не вмер. Ще за життя ти став монументом; до нього ішли торкнутися, аби відчутти силу. Між такими був я*.

Над Україною — чорний орел: везуть кошового. Давно вже мало не битися твоє серце — за законом живих — а воно все билось. Залізне серце виковує для себе власні закони. Мусило жити і — ним рухав Наказ. Не могло не битися — ти був серцем громади. Ти був кошовим. Давно відрахувала зозуля твої роки, а ти все жив, і жив — поза межами часу — беріг і у грудях залізне серце. Не відав, кому передати.

* Сл. п. МИХАЙЛО СОРОКА народився 1911 року, високу освіту здобув у Празі, по фаху — інженер. За вірність ідеям визволення України і свої націоналістичні переконання страждав в окупантських тюрмах і концтаборах понад 30 років. Героїчний шлях його страждань такий: 7 років карався в польській тюрмі. Відтак арештований і засуджений 1940 року московськими окупантами під закидом членства в Крайовому Проводі ОУН на 8 років ув'язнення. 1949 року вернувся до Львова але вкортці був заарештований вдаруге і депортований у Красноярський край. В 1951 році вийшов на «волю», але 1951 року його заарештовано втретє і під закидом приналежності до «лагерних підпільних організацій» засуджено на 25 років ув'язнення після чого та аж до своєї мученицької смерті перебував у лагері 17 а в Мордовії.

У дні 15 червня 1971 року ще була вістка від Михайла Сороки, а чергового дня, тобто 16 червня, Він уже не жив. Похоронений на лагерному цвинтарі Мордовського концтабору. На похороні не було нікого з його рідних, бо окупант не дозволив.

Сл. п. Михайло Михайлович Сорока — це тип героїчної української людини. Він жив тільки для ідеї своєї нездоланої нації, вірно служив їй і загинув на службі її благородних ідеалів. Він був одним із тих Одержимих новітньої України, яких так лякається Москва й нищить їх. — Примітка Редакції.

Де віднайдуться груди, яких би воно не пропало?

Де віднайдуться руки, годні носити кам'яну вагу?

Ти був кошовим. І стояв твій кіш за Дунаєм, під чужими зорями. І там, на далекій далині, під холодними вітрами ностальгії падали найвищі. А ти підпирав їх залізним раменом, бо ти – кошовий. Багато впало б, якби не твоє залізне рамено. Кошовому – важче, ніж гетьманові. Навіть у Великому Лузі, на рідній землі. Денно й нічно – серед людей, раптом дуже сильних і раптом дуже слабих, як гірська річка, що живиться від дощів і не відає середини: то загрозливо гуркоче буйним багатоводам, то безсило пропадає на мілинах, серед сухої ріні.

Ти знав, як бути кошовим. Ти був для того, щоб вести. І зробили тебе кошовим не люди, а голос наказу. Бо люди недовго кланяються кумирам, що їх понаставляли самі. І у великий мороз, і в люте бездощів'я джерела твої дихали рівним пульсом – силою Вождя. І сила їх родилася не з дощу. Ти не залежав від погоди, і через те був – Вождь.

Ми, що явилися з університетських лав, багато знали про мудрість і за її критерієм цінували все на світі. Лиш ми не відали, що значить – сила. Ти переплутав наші критерії. Ти чимось різнився, хоч був не з тих, що кидаються в очі. Ти чимось різнився від загалу, і ми не могли розпізнати, чим, бо шкала принесена з університету, аж ніяк не відводила для тебе місця у першому ряді. Ми зобачили Вождя, і не знали, що то, бо у світі, з якого ми вийшли, вождів не було. Там були погоничі, а ми гадали, що вождь і погонич – то сіямські браття, і щиро ненавиділи їх. Ти проказав нам слово Вождь очищеним від бруду і воно задзвеніло нам, як тисячу літ не вживані гуслі. Ми принесли до тебе золоті серця. Лиш ми не відали про залізне серце, бо світ, з якого ми вийшли, не володів залізними серцями. Там було царство омертвілих сердець, і ми звикли вірити, що залізне серце – то іржаве серце, і щиро їх ненавиділи. Ти показав нам залізне серце, омите від іржі, і перший раз ми повірили, що залізо може світити ясніш од золота. Грубошкіра долоня не була для нас раритером, та при ній ми все бачили грубошкіру голову, і міцно затямили, що то невіддільне: грубошкірі долоні – грубошкірі голови. О, цього не бракло в нашому світі: долонь, покритих мозолями. Ціла реальність наша – то була якась дерев'яна симфонія, з мозолями на місці дієзів і ключів. І кожен раз, як дітям чогось забаглося – їм показували дерев'яні пальці. І кожен раз, як вони хотіли бачити – їм затуляла світ дерев'яна долоня. Ми питали, а нам не вміли відповісти, і хо-

вались за натруджені руки. Мозолі замінювали все. Мозолі замінювали все тяжкі волячі за grubісті, натерті дерев'яним ярмом на дерев'яній шиї. І вже забулось у тяжкій дерев'яності, що то від ярма.

Волячі шиї бувають дужими. Гарними – ніколи.

А ти мав гарні руки. Ти мав гарні мозолясті руки – руки борця, і вони подобались нам, хоч були з мозолями.

Мозолі бувають гарні, – лиш не від ярма.

І все було не так, як ми рихтували. Все у твоєму світі видавалось дуже твердим, – зато, що руки наші були дуже м'якими і не годні були тримати.

Все у твоєму світі видавалося грубим, – як людині, що виховала смак на бароковому розмаїтті, надто грубою видається важка монументальність надзбрчанського ідола. Ми багато знали, та на долонях наших не було твердої шкіри. Ми багато знали, і нам уявилося, що знання наші – то твердий підмурівок. Час вивіяв пір'я – лишилася гора відламків на дворі корчми. Їх поназносили випадкові гості. До гурми тієї кидали, хто хотів, і чого хотів; а наша хата – корчма, у якій всі, хто хоче, плують на підлогу, і наша душа – як наша хата. І вже ми знали, що підмурівку нема, і що ерудованість наша – то всього лиш величезний склад іржавого брухту, який мусимо перетопити, аби вийшов твердий моноліт. Потрібо серця, у якому плавиться залізо – а ми його не мали. Потрібен вогонь – а ми не могли загорітися. Ми тільки дивилися на купу відламків, і носили це. Але то вже – без радості.

Ми підійшли до якогось бар'єру і мусили йти далі, а далі був – вогонь. Мусили увійти, як герої Едди, до середини кола, у світ гартованих, сильних і дзвінких, де царює Одін – войовничий Бог богів. І ми бачили ясно, що хитрування з собою не допоможе, бо вогонь круглий, а світ сильних – там, посередині кола. До світу сильних одна дорога: через вогонь.

Ми шукали тебе – віддавна. Навіть не вірячи, що ти можливий – шукали..

Зрив до польоту – мусиш розігнатися на твердій дорозі.

То були наші мандри до живої води. Передчуття казало, що прийде Хтось, і викреше силу, аби нас запалити. І що мусим збагнути ще одну, найтвердішу мудрість: азбуку гарту.

А ви, холодні, з дерев'яним чолом – не радйте! Ви добре знали, що найтяжча ноша – то бруд, і що діти надривають ноги заким вилізуть на чисте, коли їм залишається у спадок брудна

дорога від батьків. Ви все подарували б йому, аби він дозволив нарисувати на сумлінні одну-єдину пляму. Бо найдорожчий спадок, — ви добре знали! це ті, що відходять чистими, і лишають чисту дорогу по собі.

А він, дужий і тяжкий, врізався у вашу свідомість метеоритом, що прилетів невідомо звідки.

Ти відійшов.

Ти відійшов у білих одежах, як Святослав.

Велика заграва на поминальній учті горіла дужими стовпами, і з неї вихоплювались до сонця золоті орли.

Великий вогонь на твоєму святі гоготів дужими крильми, і з нього виривались до сонця білі коні, присвячені богам.

І ми молоді, простягали руки, щоб загартувати їх, — а вони стали твердими, наче з діаманту. І ми, молоді, простягли мечі, а вони задзвонили ясно, і вже ми відали, що значить — золота зброя. А потім ми перейшли крізь вагру, з мечами і з кінями, і вийшли, оновлені, на тамтому боці. І заговорила з нас душа вогню, і проказали клятву, а Богом своїм нарекли вогонь — чистий вогонь на Івана Купала, і той, весняний, у якому Гуцули наші переганяють худобу, і переходять самі. Ми напилися із Святославових джерел, і нам задзвеніла розкішна музика: « Іду на ви!»

«Я не люблю тебе, Беркуте, за те що маєш серце люте».

Але орел — то просто дужий, не його вина. Дужий, — бо має силу. І доки житимуть орли на світі, — не замовкне здоровий голос: « Іду на ви!».

— Бо сила не любить сохнути без ужитку;

— бо щось не може бути нічим;

— бо найсолодшу на світі музику родить тверде залізо.

Відгоріли великі заграви на поминальній учті; звіявся білий дим від твого тіла, як Святославове корзно, а серце твоє не гасло — неопалиме, невмируще — і ми відшукали його на попелі. І б'ється воно тисячу літ, від сивого прачасу, де князем — легендарний Бож, і зупинитись не владне; і мусить шукати грудей, яких би воно не пропало; і мусить шукати долонь, годних видержати кам'яну вагу.

Мусить! — бо щезає народ, як ніхто не вміє носити залізне серце; бо гнівається Бог і забирає меча в безсилах, що не годні двигати ним.

Сипали шапками чорну українську землю на твоєму гробі... і вже час рушати. Підоймем на крісах, як благословення, твоє

залізне серце. Знаємо вже, що то великий тягар. Але ти навчив нас великого маєстату; дуже важкого, як усі нараз камінні хрести на світі – маєстату твердості.

Роки гарту не минулися дармо.

Маєм уже гартовані долоні.

Приймаємо з рук твоїх залізне серце.

Михайло Сорока

ВАЛЕНТИНОВІ МОРОЗОВІ В ПОКЛІН

Нераз приловлю я на мить, з тугою,
Картину з давніх незабутніх днів:
Степ вітром волі дихав, і луною
Софійських дзвонів Київ гомонів.

Роки в сторіччях тонуть, і Славута
Шевченка заповітом все гримить:
“Вставайте! Україна ще закута —
Хай кров ворожа море червонить!”

Ввижаються мені лицарські предки,
Що гідно боронили рідний край.
З могил їх чую голос крізь сумерки:
“Готуйтеся! Вже стяг підняв ратай.”

Борці ростуть. Ніщо їх не лякає —
Жах смерти, мук, каторги і погроз...
І визов ворогам в лице кидає
Син України — Валентин Мороз.

Падуть ще жертви у нерівнім бою,
Червоний змії ще п'є невинну кров...
Та раб рве пута й велетня рукою
Змести тиранів завтра він готов.

О, близькіш час... Йде день! І більш ніколи
Не осквернить Вітчизну ката тінь,
І все будуть осяяні престоли
У Божих храмах вільних поколінь.

Вінніпер 10-20/6/79.

ДЕВ'ЯТЬ ГОДИН У МЕРТВОМУ ЧАСІ

В цю ніч нічого не снилося...

Я завше маю сон, як щось має бути; давно переконався, що таким сном треба вірити.

Але те, що мало статися, було в іншій площині, — навіть в іншому світі, — сон туди “не сягнув”.

Я поспідав, і ліг як завше на підлогу, постеливши бушлат. Полежати десять хвилин після їжі, то я мушу; то важливіше ніж їсти. /По тому я довго молився – теж багатолітня звичка. Тут вона заламалася: в Америці, довго молитись нема часу/. Але мусів завше дримати “одним оком”; на день моя койка примикалася до стіни, і лежати я не мав права, навіть на підлозі. Лежати вільно вісім годин, з десяти до шостої. Тому я зірвався жваво, ніби й не лежав, як у дверях заскреготів ключ. Доки відчинили замка, а потім двері, /а потім ще й грати перед дверима – три замки! я вже устиг повісити бушлата, і забрати з підлоги рукавиці, що були під головою. Я думав, що то прогулянка, і здивувався, чому так рано, але молодий наглядач, що чергував того дня, сказав: “Собирай вещи. Етап.” Куди? Середа – то до Саранська; табірний кагебіст, що з'явився негайно, так і сказав: до Саранська. З'явилося їх кілька. Одного, що розмовляв українською, я не знав. Виявилось, що це кагебіст з України, прикріплений до українських в'язнів у Мордовії /є така посада; старий саме тоді відбув своє “заслання” і вернувся на Україну/. Цей одразу приступив до моїх паперів. Заглянув ще один – підполковник Романов, начальник відділу. Але потім прийшов ще один в цивільному, дав кілька наказів, і стало ясно, що командує він. Двері постійно і відчинялись і зачинялись, і всі хто заглядав, вимагали: “быстро, быстро!”

Напруження було більше, ніж при мандрівці до Саранська. Начальник табору питає розміри моєї одежі і взуття — будуть давати нове в дорогу. Дуже сердились, що в мене багато паперів, і радили залишити книги. Торг був майже за кожную одиницю. “Ну навіщо вам це?” Гортали, дочитувались, але похапцем. Я вже тоді міг би здогадатися, куди їду, якби мав час для аналізу. Той, що з України, хотів мати в дарунок мою повість “І бачив я звіра...”, аргументуючи, що я маю два примірники рукопису. Я сказав: “а для чого? По приїзді з Саранська прочитаєте.” Він розгубився з відповіддю: сказати, що я більш не вернуся, — не міг, а вигадати щось інше не встиг. Я тоді не помітив, здогадався аж тепер. Після довгого торгу дозволили усе взяти з собою. Стодвадцять два зошити і 60 книг; листи крім того, малюнки сина й інших... Напакували валізу і великий наплечник і ще в одній торбці були речі. Одразу відчув, що нести колосально важко. У коридорі незвична тиша — ані душі, і навіть обслугу загнали до камер. Вийшли на двір теж нікого. На ганку стоїть тип, що служив у німецькій поліції і в таборі теж виконував роль поліції. **Навіть йому махнули рукою: геть, до камери! У дворі коло цеху нікого нема, і на дверях стоїть наглядч, щоб не вийшли.** Я ще встиг крикнути в коридорі: Панове, щасливо!

То були мої останні табірні слова. Перейшли на вахту*; сказали поставити речі й роздягатись. Тотальний обшук! Мої кімнатні мешти, узяті раніше вже тут, з наполовину відірваними підшвами. Черевики дають нові. Одежі замість смугастої — чорну /хоч теж тюремну/. Уже все лежить готове. Витягають з кишень папірці. **Каребіст каже начальникові табору: “Це візьми собі на пам’ять”.**

На пам’ять... І ставлення до мене уже якесь збуджено-незвичайне. А що було на пам’ять тоді, у 1961-ому? Вісімнадцять років в перед тим, той самий Некрасов, і в тому ж таборі, /але за іншими дротами/ проваджував на волю Йосипа Сліпого... Але був він тоді молодим фельдшером. В таборах офіцери-медики часто переходять у тюремну службу. Мене він уже відсилав до Америки як майор, і начальник табору

Мушу розписатися, що отримав нову одежу. У списку крім мене... Гінсбург і Кузнєцов! І тут я нарешті сказав собі: е-е, не туди стежка в горох... Така трійка невинпадково, кудись. І там, у тісному коридорі, вперше повіяло в і т р о м

*) Будинок, що є входом до табору.

В о л і .

Чи мав надію до того? Чи думав про кінець Голгофи? Думав! Тих, що без надії, в тюрмі нема. Що тримає в'язня довгі роки? — Віра в чудо. Віра /наперекір усьому/, що завтра станеться щось, і тюремні двері відчиняться. І це не заважає тверезому реалізові. Так, кожий знає /і кримінал, і політичний/, що сидіти лишилося стільки-то і тверезо розраховує сили, щоб подолати цей шлях. Це т ю р е м н а а р и ф м е т и к а . Але є ще й інша площина, інший поверх, нема там твердої матерії, тільки суцільний д р о ж : чи скоро?... чи скоро?... Літають на цьому поверсі золоті пави, і обторкують кольоровим пір'ям довголітню надію. То т ю р е м н а м і с т и к а .

Хтоне вірив у чудо — повірять в тюрмі. Так, я знав, що маю сидіти дев'ят літ, і був готовий до найтяжчого; а все ж був кожен день готовий до того моменту, коли скажуть: з б и р а й с я . К і н е ц ь н е в о л і . Кожен готовий на це — лиш ніхто нікому не признається.

Моя золота зозуля обізвалась аж на дев'ятому році...

... Поїзд їде до станції Потьма. В купе я сам. Ані Гінсбурга, ні Кузнєцова не бачу. Усі три один від одного старанно відізолювані. То ще т ю р е м н а з а л і з н и ц я - гілка від Потьми до Барашева, і там кінець у глухому лісі, а вздовж колії — табори, табори — всього дев'ятнадцять. Зі мною с п е ц к о н в о й — люди, що мають мене доставити аж на місце. Коло купе постійно солдат. Як проводять по коридору інших в'язнів — в моєму купе опускають залізну ширму, і стає зовсім темно.

На Потьмі перед тюрмою — затримка. Стою на сходах; по обидва боки два солдати з автоматами під рукою. Затвори відведені назад готові стріляти. Коло одного — собака, на ремінці, тепер готовий кожної миті до скоку. Але то вже ніяк не сприймається після довголітньої звички. Дивлюсь перший раз на відкритий світ після довгих місяців карцеру.

У розгоні весна, яскраве сонце на небі. На очах дівається сніг, і в низинах повно води. Через дорогу — дитячий садок; там тримають для дітей різних звіряток. Дивлюсь на вовка у клітці, за густою сіткою. На Кавказі **зобачити** вовка — добрий знак; Чеченець, як хоче когось похвалити каже: т и в о в к . Що ж, я вже не раз бачив смаленого вовка; тепер живого бачу — добрий знак у добру дорогу.

На Потьмі ще раз відчув, як нестерпно тяжко нести таку масу паперу: 122 зошити, 60 книг. Там довго йти до пересильної тюрми довкруг табору — метрів з триста. Червоні і чорні кружки перед очима, несучи з останніх сил.

На пересилці сидів усього кілька годин; встиг розікласти речі — і знов збиратися.

Ще раз несучи свою камінну ношу; всі солдати і наглядачі мають мене за дивака: для чого йому ті папери? Довго, довго сидимо у воронку**, з чотирьох годин, і вже з усього бачу тут Саранськом не пахне. Поїзд на Саранськ давно пішов. Сиджу в боксі розміром 1м x 1м; стати на повний зріст не можна. Змерз до кісток, а походити нема місця; тому тільки тупати ногами й хитатися з боку в бік. Але не кажу нічого; давно звик, і добре знаю, що протести не допоможуть. Хіба що поб'ють, як буду надокучати. Солдати говорять зі мною тоді, як нікого нема. Їм наказано суворо не розмовляти зі мною; це їх інтригує. Розпитують про все, але як близько офіцер — замовкають. У пересильній тюрмі теж кілька разів чути було наказ на коридорі: не розмовляти! Кримінальний в'язень, що розносить їжу і прибирає в коридорі, хотів заговорити через двері, як звичайно: хто, звідки? На нього закричали і вигнали геть. Таке враження, що й солдати до останнього моменту не знали, куди ведуть мене; аж як рушив поїзд — бачили, що на Москву. Я ще не знав цього: допитувався кілька раз — мовчать. Поспав зо три години — а далі вся увага за вікно: куди їду? Намагаюся схопити очима назви станцій. Усе густіше високі платформи на перонах: все більше переконується: то Підмосков'я! А коли прочитав на пероні Б и к о в о — уже не мусів здогадуватись: то коло Москви.

... Довго штовхають тюремний вагон по запасних коліях на станції Москва-Сортувальна. А вже настав другий день моєї дороги, четвер. Знову тюремне авто, і знову роздум. Куди? Кво вадіс? До П р е с н і, де пересильна тюрма? у Б у т и р к у, де був у 76-ому році? Чи в Лефортово, тюрму КГБ? Той, у цивільному, був і на станції в Москві, як я виходив з вагона. Востаннє бачив його перед дверима тюрми. То був відповідальний за моє перевезення; а прізвища і рангу буду знати нескоро лиш тоді, як відкриють архіви КГБ у п і с л я б р е ж н е в с ь к і й Москві.

***) Тюремне авто

Над тюрмами нема вивісок; у Львові, тюрма КІБ на Лонського замаскована під відділ міліції. Але мають візитну картку: блакитні смуги на кашкетах. Побачив першого наглядча, в дверях, і вже було ясно: Л е ф о р т о в о . Обшукують все ретельно і записують речі в квитанцію. Два немолодих наглядчачі: високий, худий, і товстун невисокого зросту. Обидва не сердиті, до мене ставляться без антипатії. Високий диктує, але занадто швидко; товстий не встигає писати. Ліниво, без злості сердиться: “Что я тебе, метеор, что ли?”

У камері — **несподіванка**: будуть тримати мене не самого! Якийсь молодий москаль, валютник* А мені не треба жодних валютників у камері, бо маю що х о в а т и ! Я давно був на старті, знав, що можуть винести на 1-го червня, коли скінчиться термін, а раніш, і подбав, а де що, переписане дуже дрібненько, було завжди зі мною. То коштувало багато здоров'я і зробити і зберегти, бо при такій роботі кожний нерв буває в напруженні днями; і кожний стук за дверима, як доторк голим електричним проводом до голого тіла. Але моя нервова система реагувала дуже щасливо на такі напруження: не безсонням, а міцним сном. Відразу в дверях кажу: сидіти сам, інакше відразу ж оголошую голодівку.

Питав новий сусід, куди везуть. Що казати? Знаю давно, що домагаються мого звільнення; бачу, що діється навколо мене щось надто напружене й незвичне, але... Я навчився жити в панцирі. Знаю, якими болючими бувають рани, коли його скинути. Мене вже везли раптово до Москви у 1976 р. Мені вже бачилась Воля — а опинився я в інституті Сербського...

Ні, панцира не скину... Мрію треба тримати на прив'язі, ніби мисливського беркута, хоч як би рвалася в небо...

Кажу йому: може на Україну? Бо перед звільненням часто возять на Україну. **Може... Може...** про все кажу, лиш не про **Волю**.

Голодівку відклав на завтра — з середини дня її ніхто не починає і ліг спати. Але доспати цю ніч у Москві вже не прийшлося. Спочатку серед ночі зайшов наглядчач і спитав моє прізвище, Я не люблю, як будять; відповів йому різко — в тому сенсі, щоб відчепився. Але він ніяк не **зареагував** на те, просто хотів переконатись, що я на місці. Потім, годині о п'ятій /ще тюрма спала/, прийшли знову, сказали одягнутись, і ... поголитись! Значить кудись поїду. Після того принесли сніданок, приготовлений ще з вечора. Я сказав, що

оголошую голодівку, і відмовився.

Через півгодини кличуть знов. Ідемо сходами нагору, відчиняються двері — сидить полковник і два в цивільному на бічних кріслах. Я відразу зорієнтувався. “Ви начальник тюрми?” — питаю — “Так, я полковник Доварьонков, начальник тюрми. Я почав про те, що сидіти буду сам — інакше оголошую голодівку.

Але мене перебив той, що сидів з боку.

“За враждебную деятельность вы выдворяетесь за пределы Советского Союза“. *

Вони чекали, мабуть, що я впаду на місці від несподіванки. Та слова ці вразили мене менше, ніж я сам сподівався. Надто довго я на них чекав! А крім того був... не сам, був зі мною ще один в'язень, про якого я турбувався більше ніж за себе: м о і т в о р и. Не знаю, як для інших; а для мене в тому, що я пишу, більше мого я, ніж у мені самому, і доля моїх писань дорожча мені, за власну долю. Кажу щиро, без перебільшення, що коли б хто сказав мені: візьмеш свої записи з собою, але відсидь ще три роки — я без вагання згодився б, хоч то три роки в пеклі.

Отже: я запитав спочатку, з ким честь розмовляти. “Гаврилов из прокуратуры СССР“ — “Чи можу я сісти?“ — “Нет, Вы будете стоять“. То було сказане з люттю: випускали того, кого хотіли б з'їсти живим. Я заявив стоячи, що без своїх паперів нікуди не піду. Полковник сказав, що папери будуть передані моїй родині. Це мене не вдовольнило.

Про голодівку вже не було мови, бо до камери я не вернуся. Повели у якусь кімнату; там був костюм, туфлі і все інше. На внутрішній кишені прочитав *Vistula*, і подумав: їду на захід з польським пашпортом. І туфлі були не з Москви /чеські/; московським було лиш х а м с т в о.

Нічого з речей нам не дали в дорогу — /навіть зубної щітки!/ за винятком електробритви.

Вдягаю маринарку — перший раз на дев'ять літ. Принесли краватку — а я розучився зав'язувати... У того, що коло мене, теж не виходить. Він знайшов десь у коридорі молодших наглядачів — ті зав'язали.

І досі маю у шухляді той м о с к о в с ь к и й з а ш м о р г на пам'ять. Але вже ніхто не може затягнути його на моїй шії, і

*) За ворожу діяльність ви будете вигнані за межі Союзного Союзу“

брати його до рук не хочеться. Бачив потому у »State Department« в російському відділі, газету "Известия" — теж не хотілося брати в руки.

... Виходимо до коридору; там двоє в цивільному кажуть іти до авта. Я повторив, що нікуди не піду без моїх зошитів. Мені викрутили руки і потягли по підлозі. Уже в авті, як рушило, я поклав руку на переднє сидіння! І відразу удар по руці: "Не хватай!". Як тягнули до авта — помітив: уже п'яні! Хоч була сьома година ранку. Пахло від них горілкою, як з гуральні. Так, вони були офіцерами. Але вони були м о с к а л я м и. Сидять по боках, а я в середині. Довге напруження у стосунках надокучає, — поступово входимо у розмову. Про футбол, звичайно, — інакше про що з ними говорити?

... Тої ночі не було сну... Було п е р е д ч у т т я , давно: що вийду на Волю у п'ятницю. І сповнилось: двадцятьсьомого п'ятниці...

Їдемо через Москву. Я її мало знаю, але намагаюся відгадати на який аеропорт їдемо. З напису "Химки" коло дороги зрозумів: їдемо в Шереметьово. Попереду кілька авт. Переднє, маленьке натасоване охороною. Далі ще одне, і ще — моє четвертим. Хто їде в попередньому? — Не впізнаю. То був пастор Вінс, але я його не знав особисто. Переїздимо річку Москву; йде крига уздовж течії, а коло берега лід ще настільки міцний, що сидять рибалки і ловлять рибу: Нарешті — Шереметьєво. На летовищі маса лю д е й в ц и в і л ь н о м у . Міліція позатим; але то я не рахую. Бігають, наказують... Їдемо аж в далекий кут, де вже кінчається асфальт. Авта стають поряд, і я бачу справа Гінсбурга. Киваю головою, він теж — бо говорити не вільно. Питають мене: чого такий сумний? Он Гінсбург веселіший. Дійсно, він іде жваво, про щось балакає з вартою і шофером. Алік з усіма знаходить спільну мову і то скоро — це я знаю. Чого я "сумний"? Я не сумний, я заклопотаний, лиш не скажу йому ч и м . Я маю з собою те, що вони хотіли б забрати, і думаю: Боже, дай довершити справу! Умів ховати багато днів — а ще пару годин лишилося. В ті останні години зосередилась вся напруга і відповідальність. Куди летимо? І скільки? До Швейцарії? Вони, видно, й самі не знають. "Побачиш".

Заходять до літака пасажери, все Американці. В нашому салоні, середньому — жадного пасажера. Лиш ми п'ятеро, 16 кагебістів і лікар. Сидимо при вікнах, а від середини по два "охоронці". Слідкують за кожним рухом" як куди йдемо —

не відходять ані крок, все більше пробивається в їх поведінці почуття нижче вартості. Питають якось принижено: за що судили, чим буду займатись в Америці? Вони вертають назад, щоб бути рабами /хоч і погоничами рабів, але рабами!/. Я ж їду у світ, де всі шанси далеко вищі од тих, на які вони можуть рахувати.

До літака заходять люди з американської амбасади. Пан Сміт, а другого не запам'ятав. Оголошують, що наші родини повинні виїхати разом з нами, і записують імена родичів. Потім дивлюсь на них через вікно. Колосально різняться від московської публіки, хоч в однакових плащах і черевиках. Як стоять, як тримають руки в кишенях, як роблять рухи — уже по тому видно, що Американці. Щось у них є енергійнішого, окресленішого. Нема тієї невиразності, з а м а з а н о с т і в с і р и й к о л і р , що відрізняє москаля.

... Останні поштовхи на бетоні — і літак зависає в повітрі. Одірвався нарешті від тієї землі, що була тюрмою для стількох поколінь Українців.

* * *

Прощай, Московіє! Чи прийду ще до тебе? Краще тобі не шукати зустрічі з нами... Бо як і прийду, то уже не в кайданах. З заліза куються не лише кайдани.. А доки москаль окупантом на Україні, діалог наш може бути лише залізним.

Ще на летовищі стюардеса каже, /в англійській і російській мовах/ літак іде за маршрутом Москва — Гандер — Нью Йорк. . Дев'ять годин лету. Значить — жодної Швейцарії. Думав давно про приїзд на Захід, та мріяв походити карпатськими пляями перед тим, поклонитись Батькові на Чернечій горі... Чи зобачу тепер з літака Дніпро? Ні, не зобачу, бо летимо до Швеції, на північний Захід. Зазеленіло у розривах хмар латвійське побережжя, а далі — Балтика. Ще показався зліва острів, омийтий білою смугою. То Кіхну — шматочок естонської землі.

З'явилися острови Швеції перед Стокгольмом, ніби щоб привітати, а далі земля застелилася білою ковдрою з хмар. Я подрімав трохи, а коли розплющив очі, то вже були на обрії білі скандинавські верхи, покриті снігом — осідок прагерманських богів, тих, що разом з Нібелунгами завойовували світ. З висоти лету норвезькі фьорди виглядають так само, як і на мапі. Ще якісь острівці, самотні скали — і прощай старий Світе! Попереду Атлантика, така ж велика й не-

осяжна, як і російський простір, що я міряв його в тюремному вагоні. Лиш тепер їду з Сибіру, а не в Сибір. Літак "Аерофлоту" – моя остання тюрма, і ніколи не буде стільки тюремщиків поряд. Обідаємо спочатку ми, потім вони; різниця та, що нам ножів не дають.

Летимо вже кілька годин, і все за вікном – полудень. Літак має ту саму швидкість, з якою обертається земля. Час не рухається; усе застигло в чеканні, у мертвому часі: шпигуни в Нью Йорку, що чекають звільнення, і ми тут, над океаном, що чекаємо Волі; і варта наша, що хоче скинути нарешті важку ношу відповідальності. Бо добре знає: якби пішло щось не за сценарієм – вони опиняться в Сибірах, на нашому місці.

І навіть сонце стало на небі, як за Ісуса Навіна.

Ми вже не совіцькі, але ще не вільні – висимо над морем у нульовому часі, в нульовому просторі: там, де прилетимо, все буде починатися знову, від зера.

... Перша канадська місцевість, що я зобачив – це були тундри і ліси Ньюфаундланду, з мозаїкою озер і стежок поміж ними. Густішає ліс, і нарешті в зеленому морі – рівний квадрат летовища – Гандер. Зупинився літак, і вперше, що я зобачив – це прапор з кленовим листком на будинку. Підходить до літака обслуга з аеропорту. Бачу перших канадців – перших вільних людей на вільній землі.

Дивне відчуття: я вже на землі Америки, але... в совітській тюрмі! Що тільки не експортувала Москва на Захід... І от нарешті – тюрма на експорт! Літаюча тюрма. Коли б вони хотіли навіть повернути нас назад їх не пустять. В небі над Ньюфаундлендом панують "фантоми" а не "МІГ-и". Значить – я уже не в їхніх руках. Але... не можу зробити без них жодного кроку. І так /у мертвому часі, в мертвій ситуації/ – дев'ять годин! Може вони були довші, ніж ті дев'ять літ, хоч був у польському костюмі, а не в смугастих лахах. Чемний катебіст страшніший, аніж брутальний; більше діє на нерви. Шіснадцять чемних катебістів і один лікар. Теж катебіст...

... Що далі на полудень Канади – то більшає прогалин в лісах, і густіше фарми. Далі знов – хмари, хмари, і голос стюардеси каже: за 20 хвилин літак приземлиться в аеропорт Кеннеді. Над землею – туман. Довге, обережне зниження, і

нарешті – перший твердий удар колеса по бетоні після довгого м'якого хитання в повітрі. Швидкість гаситься, і літак стає. Ні літак знов їде бетонними доріжками. Висідають пасажирки; виганяють всіх стюардес. Ну тепер ми? Довго неймовірно довго... Проїжджаємо якісь будинки, щити, цистерни... Це вже кінець? Ні, ще один поворот. Іде, їде, і їде – нестерпимо довго. Для чого так довго? Бути в тюрмі КГБ у Москві – тяжко; але сидіти в літаючій тюрмі КГБ на американській землі, де кругом Воля – тяжче, незмірно тяжче. Під'їхали в якийсь кут; бачу – далі їхати нема куди. Слава Богу! Коло літака рух. З'являється невисокий спортивного типу бой з Walki-talki в руці: тримає її цілий час біля вуха й говорить. Бачу це уперше, але відразу здогадуюсь, з якої він служби.

Та виводити нас не поспішають. Що ще буде? Я готовий до всього. Знаю випадок, коли один привіз на тілі з Колими золото додому. Скрізь оминув всі небезпеки, і приїхав до рідного села на Україну, і там потрапив у міліцію! Там його обшукали... Востаннє він бачив своє золото на столі в начальника міліції.

Ще кілька хвилин. Мене охоплює правдивий містичний жах: чи не станеться чогось за ті кілька хвилин? Оні, назовні я дуже спокійний, – але цей спокій коштує завжди багато серця.

Рух коло літака більшає, але ми сидимо на місцях. Таке враження, що всі годинники світу стали, і більше не рушать, а ми будемо сидіти тут аж до самого Армагеддону. Підвезли трап до одного виходу; потім поставили й коло другого.

І тоді, як наша увага вичерпалась остаточно і ми вже ні на що не реагували – звійшли Американці! Пані Джессіка Тухман Метью, пан Реджіналд Бартелемі з комітету державної безпеки і пан Роберт Беррі із State Department. Пан Бартелемі привітав нас з Волею й прибуттям до Америки. Перша несподіванка: ті що зустріли нас, були такі ж схвильовані й зворушені як і ми. Пані Джессіка Метью спитала, чи змучені ми. Я відповів, що не так фізично, як від напруження. “І тут було не менше”, – її відповідь. Дійсно. Виглядала такою розхвильованою, ніби вона, а не ми прилетіла з Москви з кагебістами при боці. Пан Бартелемі – так само. Ніколи не думав що урядовець такої ранги може бути настільки простим. В Європі того нема. “Порядок” уже зламався: кагебісти тут, але ми ходимо як хочемо і говоримо з ким хочемо.

... Як ми виходили з літака – було сіро хмарно; але то був найясніший день у моєму житті. Яким був перший крок на землі Вашингтона? – не пам'ятаю. Надто ми були змучені, остовпілі й одерев'янілі, аби щось пам'ятати. Ми не помітили навіть, що в той час, як ми виходили переднім трапом, одночасно з нами на задній трап вступили два совітських шпіцлі і зайшли до сальону. Так відбувся обмін. До мене й пастора Вінса підійшов одразу п. Ференд зі State Department і запросив до авта. Уперше їду вулицями Нью Йорку. Пан Ференд з усієї сили хоче розвеселити й зацікавити нас. Показує, розкажує. Вибачливим тоном пояснює, що зараз у Нью Йорку страйк сміттярів, і тому так багато чорних мішків на хідниках. Я посміхаюся: що він знає про сміття? Що він знає про б р у д ? Знав би він, скільки бруду там, звідки я прибув, на тих мордах, на тих душах і сумліннях, у тій найбільшій ямі для сміття, звідки розходитьсся зараза по всіх континентах... Того бруду не позбирали б і за рік усі сміттярі Нью Йорку, і білі й чорні. Показує нам визначні будинки міста, давно знані з фотографій. Розмовляє російською мовою; але то він тільки думає, що російською. Мені його російська мова більше нагадує етіопську. Хочє щось пояснити і не може перекласти слово. Розкажує, що то значить – ми ніяк не розуміємо. Нарешті кажу: а як воно звучить по англійському? М е н е д ж е р . Рогочемо. На Україні кожна дитина знає, що таке менеджер, ми й не пробували перекласти це слово своєю мовою.

... В кінці довгої вулиці вирисовується висока і плоска будівля ОН, схожа на транзистор. Сходимо недалеко від неї. Плаза Готель. Елевейтори тут ходять швидше, ніж у Совітському Союзі. Дуже скоро опиняємося на 37 -ому поверсі. Показують мою кімнату. Відразу ж беру аркуш паперу і записую номер – 17. У цьому ж напівсні – напівостовпінні легко й заблудити.

Зачиняю двері – нарешті я один! Дістаю мій скарб – списані дуже дрібно аркушики. Дивлюся довго і гладжу їх. Отже, все таки я перехетрив, а не вони! Можна втішитись, і відпочити хвилю після колосального напруження. Але... тільки на одну хвилю! Знов коваю дбайливо їх, як і дотепер. Я розумію добре, що КГБ не може мене арештувати в Нью Йорку. Але все інше може так само як і в Москві. Америка ще не знає, що є КГБ, і довго не навчиться знати. Колись обламаємо їм роги, а покищо... Брут був шляхетного роду, але все ж виявився Брутом. Ні, я не скину панцира, як Цезар...

... Дивний стан, як в Аїді, підземному царстві з Грецьких міфів: усе як на Землі, але від усього лиш тіні. Фізично я вже стою обома ногами на землі Америки, а психологічно ще там. Ходжу по кімнаті, беру предмети до рук, щоб повірити в те, що бачу — ні, вони ще не мої, ще не стали реальними. Потім буде вишня з Лонг-Айленду, що цвіте так само як і на Україні... лебеді над великим парком у Гленкові і — море, що могутньо дихає солоною свіжістю. Все це потрохи оживлює мене, і відриває коріння моїх думок, емоцій і почувань від т а м т о г о ґрунту. Лиш у снах маю часом клопіт, і сперечаюся з кимось, т а м , у КГБ. А потому збуджусь і скажу собі: е-е, то я вже в Америці! Що маю з ними сперечатися? Тутешніх снів ще не було і мабуть ще довго не буде. Сон належить д у х а м , і кожна земля своїх має, а старі індіанські Боги, ще стережуть сон у вігвамах, ще не знайшли до мене дороги. Тепер збираємось всі в одну кімнату і вирішуємо, що діяти. Буде пресконференція — мусимо виступити з сильною заявою. Але всі такі замучені, що бачим: нічого мудрого ми не владимо сьогодні. Ліпше почекати до завтра. Гумору все ж не тратимо. Кузнєцов каже: як зателефонує дружина /з Ізраїлю/, передайте такі-то слова. Хтось моментально пустив версію, ніби він каже: "Если придет жена — не пускайте". Всі речемо. Згодом сідаємо всетакі за стіл. З великими труднощами ліпимо докупі кілька фраз. Гінзбург нарешті втік — треба ж колись виспатися! Я теж дезертую. Один Кузнєцов мордується до ранку над текстом. Але до снання ще було неблизько.

Заходить п. Ференд і каже, що будуть допущені до нас представники українських і жидівських організацій в Америці. Питаю: хто? Каже, що з Ukrainian Association. Я не зрозумів спочатку, що то УНС, і думав що йдеться про УККА. Внизу повно преси, але секюриті нікого не пускав: пресконференція аж завтра. Згодом повідомляють: Українці вже прийшли. Чи можна запросити? І скільки? Кажу їм, що Українців треба просити всіх, хто бажає зустрітися. І вже вони в кімнаті — перші троє Українців, що я їх побачив на вільному світі. Усі розмовляють галицькою говіркою, на диво добре збереженою. Але чи зберегли в собі Україну? Я знав, що до мене в Нью Йорку прийдуть Українці. Та чи приїде Україна? Скільки zobачу України в очах, рухах і почуваннях? За півго-

дини я вже не боявся. Бо довкруги було повне Україною: і стільки ширості, стільки вогню принесли з собою люди, що коли б глянув хтось із далекого космосу на це місце коло Іст-Рівер, то бачив би велике сяйво, як над Віфлеємом.

Жінкам легше: вони плачуть коли плачеться. Чоловіки не вмюють і не можуть. Стільки було сліз у душі, а я просто дивився, і не знав, що з ними робити. Я не вмю плакати: за дев'ять літ сльози перетворилися на тверді кристали, ще білш гострі й гартовані, аніж шпага з Толедо, та що буде тепер постійно висіти на стіні, над моім ліжком.

Краще берегтися людей, що не вмюють виплакувати сльози... З невимпаканих сліз родяться хрестові походи й Варфоломіївські ночі...

Приходило, ще і ще, і з кожною хвилиною більшало України навколо мене. Чорноокий легінь з гуцульським виразом обличчя і психологією Гуцула — хоч народився тут, в Америці... Немолода жінка з шляхетноорлиною поставою, така подібна до великої Матері з Києва — Оксани Мешко.. Високий білявий юнак з поглядом, як у мого сина, — і стільки молодой віри в очах! Боже, яке подібне молоде покоління на Україні і тут, в Америці! Дівчина у вишитій сорочці, така неймовірно гарна, така на диво українська в далекому чужому світі. Перша українська дівчина, що я зобачив на Волі, за довгих дев'ять літ; і стільки України в усьому, що принесла з собою. Можна вигнати Українця з України, та не можна вигнати Україну з України.

Чорно-червоний спалах українського вишиття, як вибух вулкану, розтопив мертвоту і холод, і я вперше почувся, що уже не серед снігів. Мертвий час закінчився. Я відчув, що неvistачає годинникана руці, і сказав про це вголос. Мені простягнули три. Я взяв від того, хто подав першим: великого чоловіка плечистого чоловіка з щирою усмішкою, привезеною з України багато десятиліть тому; і вона досі не загубилась на Мангаттані.

...Поступово всі розходяться, і аж тепер розумію, наскільки я втомлений. Те, що тут день, там ніч, ціла доба без сну. І стільки нового... Щастя мучить більше, аніж горе. Іду до ванни і занурююсь по шию в теплій воді. От тепер я посиджу нарешті сам-один, без напруження, нічого-нічого-нічого не думаючи... і в такому блаженстві я був секунд із сорок. Аж до стуку в двері...

На перший стук я не відзвався; може хтось з прибулих разом зі мною, — постукає й піде. Але то був хтось наполегливий. Одягаюся й відчиняю двері. До кімнати заходить енергійна білява жінка. Вітається правильною українською мовою, але з колосальним американським акцентом; і відразу без вступу починає говорити про українські справи в Америці. Мороз уже на Волі; — що має робити далі комітет захисту Мороза? /З того часу вона вже не замовкала: я — теж./

Втома десь дівається, і сон разом з нею. Остаточно збуджуюсь від дев'ятигодинного остовапіння й кажу собі: Ти приїхав до Нью Йорка — на йнеспокійнішого місця на землі. Який там спокій? Яке сидіння? Досить уже насидівся.

Берись до праці, козаче.

29 травня 1979

СМЕРТЬ ІМПЕРІЇ – СВОБОДА УКРАЇНІ!

(Виступ перед молоддю 12. травня 1979 в Брайант Парку)

Дорогі Друзі! Молода українсько громадо! Я в великому боргу перед вами. З першого дня свого побуту тут я ні від кого не бачив стільки теплоти, як від молодих українців. І кожний раз я мав почуття вини, що можу відповісти вам похапцем і бігти далі. Сьогодні я сповнюю свій довг, сьогодні я цілий день з вами. Світ ще не розпався для мене на компоненти, світ ще не став звичайним, світ ще не став для мене спокійним. У мене досі перед очима червоне українське вишиття біля готелю Пляза. Бувають моменти, які залишаються на ціле життя і формують ціле життя. Перша половина мого життя була сформована двома прапорами під час проголошення української самостійності в 1941 році. Ці два українські прапори в рідному селі збереглися на ціле життя, давали вогонь витерпіти і перемогти.

Те, що я побачив у перший день приїзду до Нью-Йорку, українське вишиття, сорочки українських дівчат були, як вибух вулкану на сірому тлі Нью Йорку. Я вже тут два тижні, але це все у мене весь час перед очима. Я бачив дуже багато зборів комсомолу, я сам керував комсомолом, але ніколи не бачив і сотої долі того вогню, того завзяття, яке я побачив в малому гурті української молоді. І там уже, біля готеля Пляза, побачивши стільки вогню в українських очах, я сказав собі: Москва програла битву за Україну!

Я ще не знав, скільки є членів українських молодечих організацій, я ще не знав скільки самих організацій, але для мене було досить побачити вогонь в очах; для мене було досить побачити цю температуру горіння молодого українсь-

кого життя, я зрозумів, що це вже перемога. Я писав про квітку серед снігів, тепер я зрозумів, що справжня квітка серед снігів – то ви, молода Україна в Америці. Я думав, що я привіз з собою візу на в'їзд в Америку, тепер я зрозумів – це акт капітуляції; акт капітуляції підписаний КГБ! І справа не в тому, що звільнили одну людину, а тисячі в неволі. Клавзе-віц, великий стратег сказав, що армія, яка відступає, мусить нанести хоч маленький, але смертельний удар, хоч маленькому, але відділові ворога, нанести укус найменшому звірові, але з тієї зграї, що є ворогом. І зрозумів, чому мене так щиро вітали; люди вітали свою перемогу, бо був розбитий стереотип.

Я одержую багато листів, і от в одному листі українська жінка пише:

“Мій чоловік казав, що Мороза ніколи не випустять“. Москва створила дуже сильний стереотип: що той мур, який вона створила, є непробивний. І тепер ми бачимо, що цей мур можна пробити: Ви вітаєте не особу, ви вітаєте свою перемогу. Часи змінилися, імперія має тріщини і найкращий символ – це історія із моєю працею “Замість останнього слова“. Доки я приїхав сюди, я не знав, що це таке, коли ж я взяв у руки, я побачив, що це моя заява до прокуратури, заява передана органам влади. І от навіть серед влади знайшовся хтось, хто випустив це на волю. Чи можуть вони вже надіятись самі на себе?

То не образа для старших, коли скажу, що саме молодь українська внесла найбільше вогню в акцію за моє звільнення, за звільнення всіх українських політ'язнів. І я побачив, що то світова тенденція – вибух активності української молоді. Хто читає “Наше слово“, той знає, що в останні роки в Польщі більша частина праці робиться молодими в українській громаді. В Україні рух 60-70 років – це результат діяльності української молоді, покоління Симоненка. Найкраще сказав про це український поет М.Вінграновський: “Ми знову є, ми пізні, найпізніші, що наростили з худеньких матерів у саду порубанім. Вулкани дивляться з-під наших юнох брів.“

Українська молодь в усьому світі – це великий вибуховий потенціал. І наше завдання злучити його – молодь в Україні і молодь у вільному світі – в одну велику силу.

Не вірте, коли вам кажуть, що молода Україна комуніс-

СМЕРТЬ ІМПЕРІЇ — СВОБОДА УКРАЇНІ!

(Виступ перед молоддю 12. травня 1979 в Брайант Парку)

Дорогі Друзі! Молода українсько громадо! Я в великому боргу перед вами. З першого дня свого побуту тут я ні від ко-го не бачив стільки теплоти, як від молодих українців. І кожний раз я мав почуття вини, що можу відповісти вам похапцем і бігти далі. Сьогодні я сповнюю свій довг, сьогодні я цілий день з вами. Світ ще не розпався для мене на компоненти, світ ще не став звичайним, світ ще не став для мене спокійним. У мене досі перед очима червоне українське вишиття біля готелю Пляза. Бувають моменти, які залишаються на ціле життя і формують ціле життя. Перша половина мого життя була сформована двома прапорами під час проголошення української самостійності в 1941 році. Ці два українські прапори в рідному селі збереглися на ціле життя, давали вогонь витерпіти і перемогти.

Те, що я побачив у перший день приїзду до Нью-Йорку, українське вишиття, сорочки українських дівчат були, як вибух вулкану на сірому тлі Нью Йорку. Я вже тут два тижні, але це все у мене весь час перед очима. Я бачив дуже багато зборів комсомолу, я сам керував комсомолом, але ніколи не бачив і сотої долі того вогню, того завяття, яке я побачив в малому гурті української молоді. І там уже, біля готеля Пляза, побачивши стільки вогню в українських очах, я сказав собі: Москва програла битву за Україну!

Я ще не знав, скільки є членів українських молодечих організацій, я ще не знав скільки самих організацій, але для мене було досить побачити вогонь в очах; для мене було досить побачити цю температуру горіння молодого українсь-

кого життя, я зрозумів, що це вже перемога. Я писав про квітку серед снігів, тепер я зрозумів, що справжня квітка серед снігів — то ви, молода Україна в Америці. Я думав, що я привіз з собою візу на в'їзд в Америку, тепер я зрозумів — це акт капітуляції; акт капітуляції підписаний КГБ! І справа не в тому, що звільнили одну людину, а тисячі в неволі. Клавзе-віц, великий стратег сказав, що армія, яка відступає, мусить нанести хоч маленький, але смертельний удар, хоч маленькому, але відділові ворога, нанести укус найменшому звірові, але з тієї зграї, що є ворогом. І зрозумів, чому мене так широко вітали; люди вітали свою перемогу, бо був розбитий стереотип.

Я одержую багато листів, і от в одному листі українська жінка пише:

“Мій чоловік казав, що Мороза ніколи не випустять“. Москва створила дуже сильний стереотип: що той мур, який вона створила, є непробивний. І тепер ми бачимо, що цей мур можна пробити: Ви вітаєте не особу, ви вітаєте свою перемогу. Часи змінилися, імперія має тріщини і найкращий символ — це історія із моєю працею “Замість останнього слова“. Доки я приїхав сюди, я не знав, що це таке, коли ж я взяв у руки, я побачив, що це моя заява до прокуратури, заява передана органам влади. І от навіть серед влади знайшовся хтось, хто випустив це на волю. Чи можуть вони вже надіятись самі на себе?

То не образа для старших, коли скажу, що саме молодь українська внесла найбільше вогню в акцію за моє звільнення, за звільнення всіх українських політв'язнів. І я побачив, що то світова тенденція — вибух активності української молоді. Хто читає “Наше слово“, той знає, що в останні роки в Польщі більша частина праці робиться молодими в українській громаді. В Україні рух 60-70 років — це результат діяльності української молоді, покоління Симоненка. Найкраще сказав про це український поет М.Вінграновський: “Ми знову є, ми пізні, найпізніші, що росли з худеньких матерів у саду порубанім. Вулкани дивляться з-під наших юнох брів.“

Українська молодь в усьому світі — це великий вибуховий потенціал. І наше завдання злучити його — молодь в Україні і молодь у вільному світі — в одну велику силу.

Не вірте, коли вам кажуть, що молода Україна комуніс-

тична. Що ви бачили комуністичного в віршах **Калинця**, в його віршах про “державний вітер з Галича”? Що ви бачили комуністичного у віршах **Стуса**? Молода Україна є національна, молода Україна, що збудилася, не може бути іншою. Нас обманювали і вас обманювали. Нам казали, нам писали, що на українських маніфестаціях в Америці збираються по три чоловіки. Хай вони почують по радіо “Свобода” скільки нас тут, коли ми заспіваємо наш гімн. Хай вони почують скільки нас, коли на майбутній маніфестації під їхньою амбасадомою скажемо “Звільніть Шухевича!”.

І ми тут не самі. Нас вітає литовська громада, естонська громада, білоруська громада, нас вітають болгари, хорвати, німці мадяри. Нас вітає голова міста пан Кач. Нас вітають панове конгресмени Фіш і Мезвінський, Грін.

Скільки можуть вивести на вулицю вони, ті, що видають за советські гроші “Українські вісті” в Нью Йорку, де вони знайдуть українську молодь, щоб стала під їхні прапори? Ця маніфестація — доказ української сили, відповідь на те, що пише советська преса.

Я ще раз повернуся до квітки, великої квітки серед снігів. Так, ви молода Америка, молода Україна в Америці – це чудова квітка – що виросла на чужому ґрунті. Я щераз підкреслюю: квітка серед снігів. Ми пройшли великий іспит пеклом, ви пройшли великий іспит раєм. Іспит раєм часом буває трудніший, ніж іспит пеклом. Америка з її гігантизмом, з її добробутом, з її філософією, яка каже, що всім треба перетоплюватися в “казані”, могла багатьох духово знищити, але вона не могла знищити Україну. Українці є добрими американцями, але залишилися українцями. **Молодь** в сучасному світі — велика проблема; ми знаємо про асиміляцію, про конфлікт поколінь. **Ми** знаємо що молодь, яка не має мети, стає страшною, деструктивною силою. Молодь – це ніжний інструмент; молодь може створити або щось чудове, або страшний антисвіт. Ми знаємо про великий варваризм, який несе молодь без мети. І ми бачимо, що молодь, яка захоплена великою національною метою – це золота мелодія. Я досі не можу опам’ятатися від здивування, що може бути стільки чистого вогню в очах, може бути стільки чистого горіння в молодих душах. Той спалах щирости і горіння української молоді, яка зустрічає мене в Америці – це найчесніше і найсвятіше, що я бачив в своєму житті.

Як вас питають, коли був заснований I-ий Інтернаціонал

багато хто скаже: в 1864 році **К. Марксом**. То не правда. Перший Інтернаціонал був заснований під Перекопом в XVII-ім столітті. Великий лицар Іван Сірко, який мав 69 битв, із них виграв 68, зробив вдалий похід на Крим і вивів їх з собою багато українських полонених. І ось, коли всі вертали, коли вже були під Перекопом, коли зяєснів на горизонті Дніпро, знайшли 600 чоловік, які сказали: “Ми хочемо повернутися в **Крим**, там ми звикли, там нам добре, там теж люди.” Дуже засмутився і **задумався** Іван Сірко і сказав: “Нехай вертають.” І коли ці люди — 600 чоловік відійшли, він послав сотню козаків і наказав всіх порубати. Він не кінчав академій, але він добре знав: як появився інтернаціонал — треба рубати. То не була фізична втрата 600 чоловік, але то була духовна зараза. Тому, що коли допустити таку філософію, що все одно де жити: чи на Україні, чи в **Криму** що все одно де жити, серед своїх, чи серед татарів, тоді виникає страшна філософія вседозволенности. Для чого Україна, для чого рідна мати, скрізь однаково. Тоді повна деградація всякої особистости і повна деградація того, що називається **людиною**. Добрі то були часи: тоді інтуїція казала І. Сіркові, що діяти, і ту інтуїцію не могли збаламутити жодні теорії. Потім часи змінилися і дехто вже соромиться і каже: Не треба інших драгувати, не треба називати себе націоналістом. І мені це казали, я відповідаю сьогодні: Я гордий тим, що я націоналіст!

Не бійтеся називати себе націоналістами. Ніколи не пристосовуйтеся і Ви виграєте. **Нехай** ненаціоналіст ховає від мене, що він не націоналіст. Я ховатися не буду. Я не боюся мати ворогів, бо хто їх має, той має багато друзів. Ми повинні не ховатись, а розбити стереотип, який накінула Москва Америці. Ми повинні навчити Америку, що націоналізм — то не нацизм. Хай Москва шукає нацистів у себе. Гітлерівські табори були збудовані за московським зразком. У Москві **табори** були раніше, ніж в Німеччині. Коли гітлерівські бомби падали на Ковентрі, у Москві кричали браво. Москва разом з Гітлером поділила Польщу. Треба шукати старих нацистів у Москві, а не серед **українців**.

Не бійтеся, як вам скажуть про вашу “обмеженість”, тому що ви цінуйте свій народ найбільше на світі. Це не гріх бути таким обмеженим. Я знаю, що всі люди рівні — це говорить мій розум. **Але разом з тим, я знаю, що мій нарід найкращий.** Мій нарід — окраса землі! Мій нарід стріла з Божого лука.

ЗУСТРІЧ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА,
Торонто, Канада, 9 червня 1979 р.

«ВСІ ДІТИ І КВІТИ ТОРОНТА ВІТАЮТЬ МОРОЗА»

Тільки нарід, який повірив у свою найвищість, у свою місію, може піти в своє майбутнє, як переможець, може бути будівничим, а не матеріялом, не глиною.

Не дайтесь намовити себе на таку теорію, що скоро буде атомна війна і немає значення до якої нації належимо. Багато було таких теорій. Єговісти вам скажуть, що скоро буде Армагедон і теж нації не мають значення. Інші вам скажуть, що з'явилися якісь літаючі тарілки і це найважливіше, а нація немає значення. Всю історію були такі теорії, на це ми повинні відповісти: нація — це золота брила, яка не розмінюється на дрібні монети розрахунків. Світ, в якому не було б України, може не існувати. Мене не задовольняє просто фізичне існування: моє і моїх нащадків. Філософія “**аби жити**” — це тварина філософія. Я хочу, щоб мої нащадки були українцями і на ніякий інший варіант не згоджуюся. І якщо, хтось каже, що асиміляція це природна річ, то нехай він асимілюється разом зі мною, а не я з ним. Так, асиміляція була завжди, але в ній були завжди сильні і слабкі: ті, які асимілюють і ті, яких асимілюють. Будьмо серед сильних, що є будівниками, а не матеріялом!

Може бути надмірний матеріялізм, надмірний ідеалізм, але любов до свого народу ніколи не є надмірною! Не бійтеся любити свій нарід аж надто сильно. Це найсвятіше почуття — любити свій народ!! Перед вами, молодими українцями, є особлива місія. Бо тоді, як уже виграємо бій, як засяє над Києвом синьо-жовтий прапор, буде ще одна велика битва — битва духовна. В Україні маємо особливе завдання, як Святослав. Колись Святослав завойовував степ, завойовував Дике Поле між Дніпром і Дунаєм, і робив з нього Україну. Тепер в Україні дике поле, Москва створила в Україні велику духову пустиню. І це наша місія: іти в Україну і будувати Україну духовно, робити з Дикого поля духовну Україну. Це місія Молодих українців — готуйтеся до неї вже зараз, вживайтесь в це почуття відповідальності, привчайте ваші плечі до тягару. Готуйтеся бути лицарями Святослава! Я тверезо дивлюсь на речі, я знаю, що є в Америці багато молодих українців байдужих до України. Є багато молодих українців, які ще не збудились. І тому я сьогодні закликаю вас до практичного чину. Колись в Україні був висунутий лозунг у спорті: “один плюс один”. Це означало: як ти займаєшся спортом, то агітуй ще одного, щоб він займався також спортом. І я сьогодні хочу, щоб цей лозунг був застосо-

ваний до великої святої мети: як ти збудився — збуди ще одне молоде українське серце.

Добрий ентузіазм, добра ширість, але найкращим є практичне діло, Поставимо собі сьогодні завдання подвоїти кількість молодих українців у наших молодечих організаціях. Один плюс один, — збуди ще одне українське серце!

Я в Америці небагато днів, але вже більше чуток ніж днів, що я належу до такої то партії, до такої то організації. Відповідаю всім: я належу до вічної, невмирущої української партії, яку заснував гетьман Мазепа, і яка має на своєму прапорі напис:

*“Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права“.*

У програмі цієї партії написано: покладаймося на живі почуття, а не гасла, вірмо голосові крові, а не теоріям. Пам’ятаймо, що всі українці — то одна кров, що вся Україна — одне велике серце. У програмі цієї партії написано: збудуймо спочатку Україну, а тоді будемо сперечатися, що краще — соціалізм чи націоналізм. ліві чи праві, монархісти ми республіканці. Будемо мати Україну — будемо мати все, тоді кожна доктрина і теорія буде крутити колеса в нашому млині, буде мати в собі будівничість. Доки немає української держави, доти будь-яка найкраща теорія буде на користь чужинцям, буде деструктивною силою.....

В Україні тепер немає уряду, в Україні є адміністрація. Урядом в Україні є КГБ. І тому смішно виглядає дискусія, чи є УССР спадкоємцем національного уряду. Тому немає сенсу дискусія, яким шляхом будувати Україну — революційним чи еволюційним. Ясна річ, що зараз закликати до збройної боротьби в Україні — це був би злочин. Це означало б дати Москві змогу винищити всю свідому Україну. Але скільки б не вели культурницької праці, скільки б ми не вели комбінацій, врешті врешт на вулицю повинні вийти люди в одностроях зі зброєю в руках і довершити справу.

Не біймося вчитися у большевиків, не біймося вчитися у Леніна, який казав: “ніяка влада не впаде, доки її не скинуть.“ І тому я з тими, що в одностроях — це майбуття України! Мої погляди не є ліві, але це не означає, що відкидаю українську молодь лівих поглядів. Немає лівої і правої молоді — є українська молодь! Молодь — це світ, який ще треба збудувати. І моя найгарячіша мрія — це зробити так, щоб вся

українська молодеча лава, яка тут є, ніколи не розпалась, і так в єдиному пориві рушила на Київ, коли **прийде** великий час. **Я** з великою радістю побуваю в усіх молодечих літніх українських таборах, якщо мене запросять. Без різниці, які організації керують тими таборами.

Всі ми з'єднані великим Тризубом. Ми українці, маємо чудовий герб. **Тризуб** – це символ дерева життя. Це дерево українського життя, яке нікому не вдалось зрубати. Наш святий Тризуб має тепер нову символіку: Нову триєдиність: нація, віра і право людини мати гідне місце в світі! Будьмо різних поглядів, але у межах духового українства; сперечаймося, але не йдім за розумом до **чужинців**. І **навіть**, як сваримося, навчимося сваритися так, щоб не було сварки.

Кожний вибирає власну дорогу. Дуже різні дороги людські, але пам'ятаймо, що вибираючись в дорогу мусимо взяти з собою три великі речі:

Синьо-жовтий прапор,

Святий Тризуб

і святе, велике гасло:

Смерть імперії – свобода Україні!

Я ВИРІС НА ТРАДИЦІЯХ . . .

*(В. Мороз на пресконференції
в домі УККА в Нью Йорку).*

Пресова конференція відбулась у великій залі в Домі Українського Конгресового Комітету Америки в Нью Йорку 7-го травня 1979 року. Подаємо з незначними скороченнями.

Валентин Мороз: Я радий бачити нарешті українську пресу. З задоволенням відразу помічаю, що немає в мене сьогодні того напруження, того почуття праці й обов'язку, який я відчував всі ці дні, коли промовляв до англійської, французької чи іспаномовної преси. Сьогодні я прийшов додому. Таке відчуття, що я прийшов на свято.

Для мене є «сюрпризом» кількість українських кореспондентів. Мені сказали, що сьогодні я повинен прийти на пресконференцію з українською пресою. Я ніколи не уявляв, що вас буде так багато. Я тільки можу радіти, що українська преса у вільному світі є настільки великою. Мене тількищо повідомили, що є також кореспонденти української медіа із Канади і Англії, тобто не тільки з Америки, є з Європи. Я щиро вдячний за увагу до мене, то власне увага не до мене, а увага до того, що робиться на Рідних Землях. Увага до того, що робиться в Україні. Тому я чую велику відповідальність: повідомити тепер уже нашу, українську пресу, дати якнайдокладніші відомості про визвольний рух на Рідних Землях.

Я зворушений присутністю білоруської преси. Після виходу на волю в 1969 році, я почав свій бій білоруськими справами У «Мойсей і Датані» — там це відповідь фактично білоруській письменниці, режимному авторові Євдокії Лось. Правда, це

відповідь і на українські справи, але білоруські справи ніколи не були байдужими для українців.

Хочу запросити українську пресу — це вже наша родинна справа, нашої великої української родини, — якомога більше зробити для афішування зустрічі з українською молоддю в суботу.

Тут я маю нагоду вперше зустрітись з вільною українською пресою — з газетами і журналами, які є, власне, газетами і журналами, а не просто урядовими бюлетенями, яких є повно на Україні, кілька тисяч, але те число ні про що не говорить. Мрію, як і ви, про такі пресконференції в Україні, на Рідній Землі.

Дякую за увагу. Я готовий відповідати на питання.

Питання : (проф. В. Маркусь): Чи є нові відомості про заповіджене священиком Романюком створення Українського комітету захисту релігійних прав? Коли можна очікувати творів, подібних до тих, які Валентин Якович Мороз дав раніше у «Самвидаві»?

Відповідь: Я знаю священика Романюка, знаю про зусилля священика Романюка в напрямі оживлення релігійного руху в Україні. Відносно ж Комітету я не маю конкретних даних, тому що останні місяці я був у карцері, в БУР-і — весь час був відокремлений. А священик Романюк виїхав 12 січня вже на заслання. Так, що я ближчих відомостей про це мати не міг.

Відносно ж моїх творчих плянів, я можу сказати, що є вже одна річ, але вона покищо в чорному варіанті, треба опрацювати. Вона буде прочитана на суботній маніфестації, потім буде видрукувана. Хто хоче, той видрукує, копірайту для української преси немає. Я радий, що вся українська преса друкувала мене, бо кожний автор цьому радий: якихось різниць я не роблю, за винятком тої газетки, що видається за советські гроші. Вся інша українська преса є для мене однакова.

Крім того, є ще одна річ, яка з'явиться вне забарі. Є також повість, із тих, які я зумів сюди привезти, не зважаючи на обшуки. Але над тією повістю треба ще довго-довго працювати, доки вона буде така, як я хочу. Зараз можна говорити про появу двох речей, які я сюди привіз. Також невдовзі з'явиться нарис про переліт з тюрми Лефортово до готелю біля будинку Об'єднаних Націй. То таких два пункти часових будуть в цьому нарисі. Він має бути в «Нью Йорку Таймсі», він має бути в «Свободі», я обіцяв його для «Свободи».

Я, звичайно, надалі хочу в міру своїх зусиль і вмінь спричи-

нитись до консолідації української громади у вільному світі і до зацікавлення іноземців українською справою. Є пропозиція від американського видавництва: написати книжку, без якихось рамок — не обмежують мене рамками, — це має бути українська проблематика.

Багато моїх зошитів залишилися ще там, в Москві. Дружина, коли я мав з нею телефонічну розмову, сказала, що вона поставила таку вимогу: без моїх зошитів вона не виїде. І про це подала до відома п. Шварцу, американському консулові в Києві. Будемо сподіватись, будемо просити Бога, щоб це все було вільне так, як і я. Певно, я це вже багато разів казав і тепер кажу, що для людей мого типу в тому, що ми пишемо, є більше «я» нашого, ніж у самій людині, і доля наших творів нам дорожча, ніж власна доля.

Питання (п-і О. Кузьмович): Прохає писати «есеї чи короткі спогади, призначені для української молоді».

Відповідь: На це питання дуже легко відповісти, тому що я з перших днів свого побуту тут побачив, що більшу частину своєї уваги і своїх писань варто спрямовувати саме для української молоді в Америці. Власне, і ця річ спрямована більше для молоді, ніж для кого іншого. Все, писане мною, це так чи інакше — не тези, а гасла, не логіка, а порив. То якраз теми, на які реагує молодь, і та мова, якою треба промовляти до молоді.

Крім того, я гадаю, що було б добре, якби українська преса мала максимальну можливість користуватися із всіх нагод, де я промовляв. Буває часом так: кореспонденти, пресконференція для кореспондентів англомовних, — вони візьмуть шматочок, а все інше є не використаним, а там можуть бути якісь вдалі, потрібні місця. Все це рекордується і все це до диспозиції української преси.

Питання (Самійленко Іван): Чи правда, що адміністрація советських концтаборів намагається розпорошувати українських політв'язнів по різних таборах і чому? Чи є співпраця між українськими політв'язнями з усіх земель України і чи є міжнародна співпраця політв'язнів? Чи існує рабська праця в таборах? Чи є вільна переписка? Чи є доступ до літератури? Чи є зміни, в порівнянні зі сталінським періодом? Є відомі політичні в'язні, а чи є невідомі і яка — пропорційно — їх кількість?

Відповідь: Чи адміністрація пробує роз'єднати в'язнів? Так, це постійна політика. В умовах табору, якщо це не табір особливого режиму, там не можна заборонити нікому спілку-

ватись — всі ходять на всій території табору. Що ж стосується Володимирської тюрми, то там свідомо старались українців разом не з'єднувати, жидів разом не з'єднувати. Це була свідома політика. Я довго домагався, наприклад, щоб мене тримали з українцями, і в цьому відношенні не було жодного успіху. Коли я домагався, щоб мене посадили разом із Шухевичем, то лікар, — ну, але це лікар-кагебіст, — казав: «Він єврей, Шухевич? Якщо він єврей, його з вами посадять, якщо українець, його з вами не посадять». Тут все дужр красномовне.

Між представниками різних націй в таборі є добра співпраця. Можу сказати про українців, що в українців традиційно, як і в старих таборах, так і в теперішніх, добрі стосунки з литовцями. Литовська група в'язнів завжди була активна і помітна в таборах також українська. І в тому таборі, де я був, там теж з литовцями були дуже гарні стосунки: з литовцями ніколи не було жодних проблем. Можна відмітити співпрацю між українськими і жидівськими політв'язнями, як наприклад, можна навести мої стосунки із Ар'єм Вудкою. Маю відомості, що якраз Ар'є Вудка був ініціатором заснування Українсько-Ізраїльського Комітету в Ізраїлі. Цей Комітет займає дуже добру позицію. Вудка володіє добре українською мовою. Ми з ним ніколи не бачились, але листувалися, переговорювалися. От так вийшло, що я його аж тепер побачу, після багатьох років, після доброго вже знайомства.

Відносно різниць між в'язнями з різних українських земель, то на Україні вже давно це питання не існує. Правда, наддніпрянські дисиденти більше виховані на відродженні 20-их років, західноукраїнські дисиденти — на всьому тому, що було в Західній Україні. Але зараз практично вже немає жодних різниць. Наприклад, з Лук'яненком я мав змогу спілкуватись останній час. Він з Чернігівщини. До речі, на його хаті на хаті його батька, ще після війни був старий напис з-перед Першої світової війни: «Козак Лук'яненко». Там офіційно це було. Де не були кріпаками, було зазначено: «Козак Лук'яненко».

Примусова праця. Так, в табірних правилах обов'язково є праця. За відмову від праці — карцер. А якщо далі людина не працює — посилають з табору до тюрми. Ми багато протестували з цього приводу. Статус політв'язня передбачає, що праця мусить бути добровільною. Ну, адміністрація на це не реагує.

Кореспонденція. Я можу навести приклад. Мені казали про тисячі листів висланих мені звідси, від українців у вільному-

світі.. Я отримав 12 Різдвяних привітань в 1975 році з Англії і Австралії, кілька листів від Горбач і один лист від пані Білинської. Це все, що я одержав за 9 років. Так, на місці американських чинників, я вважав би, що це образа, — це ж не приватний лист, це стосунки між державами, це лист із штампом держави. Я б на їх місці не вважав це приватною справою і активніше втручався і реагував би.

Відносно літератури: там була можливість її передплачувати почерез таку інституцію як «Книга — поштою», — замовляти книги й отримувати. Ну, але це тільки книги советського видавництва. Навіть з Польщі вже не можна замовляти. «Наше Слово» ми часом отримували тільки тоді, коли там не доглянули. Кирилицею надруковано, то думали, що це з Києва. Тільки тоді ми отримували.

Питання (п-і Глібович): Прохає сказати про важливість вивчення української мови в Америці для збереження своєї ідентичности. Який стан української мови у вищих школах України? Чи діти політв'язнів відчувають перешкоди, щоб дістатись до вищих шкіл чи на посади?

Відповідь: Перше, відносно мови. Тут є дві проблеми, які з'єднати в одну не дуже легко. Мова є найбільшим скарбом. Ми всі це знаємо і не мусимо над цим дискутувати. Українець без української мови, звичайно, не може повністю називатися українцем. Але ми не повинні впадати в другу крайність. Колись Ушинський висунув таке гасло: «Немає мови — немає народу». Це гасло принесло не користь, а шкоду. Асимілятори мали б дуже легкий хліб, якби з лінгвістичною асиміляцією наступала і національна асиміляція. Шотландці всі говорять по-англійському, але я певний, що ми скоро будем вітати їх з самостійністю. Ірландці — більшість говорить по-англійському, але мають ірландську державу, і якраз тоді здобули ірландську державу, коли вже стали говорити по-англійському. Берладяну, який каже, що треба багнетами виганяти окупантів, пише по-російському; це тому, що в Одесі, практично, інтелігент, за винятком окремих шкіл, вихований по-російському. Також на Україні є дуже багато людей, які пишуть по-російському і розмовляють по-російському. До речі, і в дисидентському русі, в Києві, — не у Львові, — дуже часто можна було бачити таку картину, що ми розмовляєм між собою по-українському, а до таксиста вже хтось звертається по-російському. Це цілком природно в умовах трьохсотлітнього асиміляційного тиску.

Я на цю тему, мабуть і працю буду писати, тільки не для еміграції, бо тут це поза дискусією, а для України. Бо ця теза Ушинського – вона є і в Дзюбиній праці, вміщена з добрими намірами, але ефект вона робить не дуже добрий. Це людей лякає, це людей демобілізує. Нема мови – значить нема народу. Але це далеко-далеко не так. Ми знаємо, що Римська імперія зуміла Іспанію мовно засимілювати, алеж еспанець був і залишився з таким характером, з тією самою спадщиною.

На Україні, звичайно, не така ситуація, як у Шотландії. На Україні всі розуміють – я маю на увазі Наддніпрянщину – і знають українську мову. Практично, кожний може відповісти по-українському. Радіо половину часу говорить по-українському

Але справа тут скомплікована. Всі знають, що за будь-яку спробу підняти питання «Чому ж ми не говоримо по-українському» – спочатку звільнять з праці, а потім будуть наслідки ще більш тверді. Це посіяло страх. І тільки нове покоління в 60-их роках зуміло проломитися з того страху і почати нову епоху. Все ж таки мова залишається завжди гаслом, бо це найвидиміша ознака нації і те, що найбільш відрізняє чужинця. Ну, як приклад: дитячий садок в академістечку Української Академії Наук. Характерно, що це молоді вчені і вчені не гуманітарних, але переважно точних наук (бо Москва так поставила питання, що мовою цікавляться переважно філологи, а фізиків їй не потрібно...), там більшість фізиків і хеміків (дев'ять десятих) але вони запротестували, що дитячий садок – російський. Довго билися й домоглися, щоб цей дитячий садок став українським. Багато можна навести таких прикладів.

У Львівському університеті, коли я вчився, – хоч тоді ситуація була трудніша – не раз ми протестували, коли викладач приходив і питав, якою мовою викладати, – тоді була суперечка, дискусія, ми відстоювали українську мову. Цікавий приклад: коли після ХХ з'їзду в 1956-му році зачитали закритий лист про так званий культ особи (його читали викладачам університету і студентському активові, студентам, що були комсомольськими керівниками...) то один з професорів покористувався тією нагодою, і сказав, що в мовному питанні були великі зловживання за часів культу особи, за часів сталінщини, а тепер вже все – крім російської літератури – буде читатися в університеті українською мовою. Не змовляючись, всі почали аплодувати. І це була комсомольська, так би мовити, еліта, яку можна до комсомолу застосувати слова «еліта».

Щодо мов на університетах. Тут є велика різниця. Там, де я вчився, у львівському університеті, практично все викладається по-українському. На Західній Україні скрізь так. На Наддніпрянщині – там інша ситуація. В Києві – гаразд, в Києві багато свідомого українства, Київ взагалі окремо стоїть. Якщо ж взяти Донецьк чи Одесу, то там більшість читається по-російському. Найтяжче стоять Донбас і ці українські землі, які взагалі не включені в склад Української ССР: це Ростов, Кубань. Там люди знають, що вони українці з походження, але ніколи не бачили ні української школи, ані українських викладів на університеті.

Крим? – вони зробили свою гру, і хочуть, щоб не було з того ніяких наслідків. Вони формально приєднали Крим до України з економічних питань-проблем. Ввели в школах, як предмет, українську мову. Були там збоку шовіністів навіть протести, що не треба української мови. Мої студенти були практикантами якраз у Криму і там воювали за українську мову. Вони ввели катедру української мови на університеті в Симферополі і в радіо; поряд з російською газетою випускають теж українську. Алеж – разом з тим, щоб воно не мало ніякого ефекту, ніякого результату.

Діти політичних в'язнів... Це дуже важливе. Просимо Бога, щоб моя родина скоро приїхала сюди. Є відомості, що вже скоро буде тут. І мій син, якого ми разом будемо вітати, вже у 8 років був дисидентом. Бо на 8 році, разом з моїм арештом, його теж арештували, посадили в авто і там допитували. От вам – як трактують дітей дисидентів! Діти дисидентів не мають жодних шансів вступати до шкіл, є жертвами різних провокацій увесь час, от, наприклад, як син Г. Вінса. Була така провокація і з моїм сином. І при тому мені відразу ж з КГБ листа писали, що він погано себе поводить. Тут найкраща відповідь на це – щоб вільний світ на кожний такий випадок реагував.

Москва найбільше боїться гласности, це давно відомо, для мене це вже стало законом. От, цікаво, коли були наради Гельсінські і перед тим: Москва дуже нервується, коли якийсь договір довго обговорюють. Москві треба, щоб підписали, є ефект, але не говорити, що і як. А коли ж на багато місяців розтягають, то це страшенно невігодно, бо тоді починають бачити, що король – голий.

Питання (Ред. Ярослав Гайвас): Про закиди в антисемітизмі; як у таборах і тюрмах прийняли вістку про нормалізацію відносин США з Китаєм, Отець Романюк є православним – чи

є в Україні українське православ'я, чи воно має російський, а чи український характер.

Відповідь: На тему антисемітизму – я не читав, що писав Кузнєцов, у мене дуже багато зараз роботи і плітками я займатись не збираюся, то не чоловіка справа. Я просив би таких питань не завдавати. Хочу тільки сказати, що Кузнєцов, побувши тут всього півдня, підійшов до мене з людиною з ізраїльської амбасади і сказав: «Що передати Бегінові?» Я сказав «Передайте вітання». Мені сказали: : «Ми вас раді бачити в Ізраїлі». Якщо Кузнєцов це й написав, то він за півдня зрозумів, що написав не те, що треба і що йому прийдеться робити корективи в своїй поведінці. Відповідати я не думаю ніколи на такі речі. Я вважаю , що це взагалі ознака поганого тону звертати на це увагу. В мене постійна тактика: якщо хтось робить якісь речі нетактовні, неетичні, я його не признаю, я з ним не знайомий і на тому крапка. Наприклад, «Новое Русское Слово» я не візьму в руки до тих пір, поки там не буде написано, що це помилка і що редакція шкодує за цю помилку. А відповідати я не думаю. Я не знаю, що таке «Новое Русское Слово». Я знаю «Нью Йорк Таймс». Маю там своє інтерв'ю, буду там мати свій нарис. А «НРС» для мене не є чимось таким, на що я мав би звертати особливу увагу. Я вважаю, що в таких випадках хтось повинен відповісти, наприклад , з боку жидів, з боку москалів. Якщо в них знайдуться такі люди – честь їм, а якщо ні, то я не буду цим цікавитись.

Відносно Китаю. В таборах з ентузіазмом зустріли той факт і ввесь час активно за цим слідкують, що між Заходом і Китаєм настає все більша співпраця. Бачать в цьому великий шанс для розвалу московської імперії. Кожна поїздка чи то Бжезінського, чи китайських лідерів на Захід зустрічає велику дискусію, велике пожвавлення обговорення і велике вітання.

Священик Романюк формально є православним, тому, що немає іншої Церкви на Україні. Формально ж Українська Католицька Церква на Україні не існує . Ну, ми знаємо, що вона є в підпіллі, героїчно бореться. Священик Романюк належить до тих, які вважають, що краще бути в офіційній Церкві, щоб мати вплив на всіх віруючих. За те, що він був активним священиком, за те його і засудили. Відносно Православної Церкви на Україні. Чому ми можемо говорити тільки про Російську Православну Церкву? У нас є Українська Автокефальна Православна Церква, зі своїми давніми традиціями. Ми повинні їх толерувати так само, як традиції Української Като-

лицької Церкви. Я належу до того молодого покоління віруючих, які широко бажають, щоб була Українська Церква з двома обрядами, але Українська Церква. Релігійна єдність для нації – це велика справа. Я бачу різниці між Українською Православною Автокефальною Церквою і українською Католицькою Церквою. Мої батьки належать до Православної Автокефальної Церкви, я також, але я з великою пошаною зустріну, коли буду в Римі, патріярха Йосифа. І скажу йому, що в тих проблемах, що їх він ще має з боку окремих чинників, які не визнають його висвячення на патріярха, що я це зустрічаю з іронією. Він давно висвячений на патріярха цією героїчною поставою, яку він тримав багато років.

Питання (п-і Стечко): Чи проф. В. Мороз міг би вплинути через американський уряд на стан української мови в Україні? Чи є в Україні якісь інституції, через котрі можна б відшукати наших рідних, які були арештовані в часі війни, чи пропали в тюрмах?

Відповідь: То дуже слушне питання і разом із тим дуже трудне до відповіді. Треба добре працювати, день і ніч думати над тим, які шляхи є ефективні для допомоги українцям в Україні. Я тут не можу бути добрим дорадником, я тут дилетант. Я запрошений до Гарварду як викладач, але поїду як студент, мені треба багато вчитися. Хочу сказати дві речі. Радіо – велика річ. Радіо слухають практично всі на Україні. Через радіо можна багато вплинути. Тому потрібно робити якнайбільше заходів, щоб українські радіовисилання були змістовні і цікаві для людей.

Крім того дуже важливий чинник – це офіційні інституції американські й інших країн Заходу. Треба все робити, щоб мали вплив на них, щоб ми в їхніх очах були впливовою громадою. Вони можуть дуже багато зробити теж для того, щоб спинити русифікацію, щоб сприяти українським факторам на Україні.

Чи є якась інституція, щоб відшукати рідних? Я конкретно не можу відповісти на це питання. В системі советських органів є така інституція, яка займається розшуками. Про це я знаю. Але наскільки шляхи до неї легкі, я цього не можу сказати.

Питання: (та сама пані): Чи українські масові демонстрації допомагають нашим в'язням і чи релігійні демонстрації сприяють зміцненню релігійного життя в Україні?

Відповідь: Можу вам одне сказати, що допомога українців у вільному світі є колосальним чинником для України. І тут справа навіть не тільки в тому, чи українець на Україні дістане якісь нові дані про те, чого він не знав... Справа в тому, що це дуже підносить загальний настрій, віру, бо в умовах 300-літньої русифікації найтяжче зберегти віру, українську перспективу. І взагалі, в умовах цього комсомолізму на Сході й на Заході, який імперіями дуже пропагується, втриматись в цих умовах на національній позиції дуже тяжко. І якщо українець в Україні дізнається, що тут на Заході українське життя таке сильне – це є дуже сильною підпорою, ніби свідомість як для лицаря, що позаду простір не порожній, а стоїть такий самий лицар, і він може не боятись.

Відносно ж церковних пересилань. Можу сказати, що всі, навіть невіруючі, з великим задоволенням слухають церковні відправи, які передаються по радіо. Це дуже важливий чинник, це треба мати на увазі і пам'ятати. Справа в тому, що русифікаторським фактором є не тільки чинники совєтські, а, на жаль, також церковні, і треба зробити все для того, щоб український віруючий міг слухати українські пересилання, а не російські.

Відносно цього, «чи зашкодить» там комусь. Цю тезу нам нав'язало КГБ, і ви це пропагуєте в своїх органах. Цю тезу нав'язало КГБ: там люди мають зав'язаний рот і щоб тут люди мали зав'язаний рот, щоб залякати, мовляв, не кажіть нічого, бо їм пошкодить. Треба казати якнайбільше, я казав, не боятись їх, і як бачите, я є тут. Московська логіка мені добре відома. Якщо Москва помічає, що хтось боїться – буде шантажувати відразу. Це логіка батяра.

Питання: (п-і Дзвінка Швед): Прохає допомоги в п. В. Мороза, у праці, зокрема його статтей для американської преси, для поборення плутанини українського імени з росіянами, совєтами тощо, та поборення закидів у антисемітизмі в Україні.

Відповідь: Це дуже слушне питання. Я не маю можливості покищо писати спеціальні статті на цю тему, але на пресконференції у пресклубі у Вашингтові, яка плянується 1 на 18 травня, я збираюсь половину свого виступу присвятити цим питанням: проблемі звільнення Америки. Для того, щоб була звільнена Україна – Америка повинна звільнити себе від тих стереотипів, які їй накиннули москалі. Про це я буду говорити дуже широко. Це можна буде використати в українській пресі, бо все буде зарекордоване. Я буду радий, коли вся українська

преса одержить повністю і мій виступ, і відповіді на питання.

Я, користуюсь нагодою, хочу звернутись до представників преси: протестувати проти найсвіжішого факту. Передучора я мав нагоду бачити фільм «Тіні забутих предків». Це було чудово і сумно, разом з тим, що я не можу там бути, послухати гуцульську музику; для мене це був дуже великий сердечний шем. І от про цей фільм було сказано, що то російський фільм. Всі говорять по-українському, написи на екрані українські, а фільм – російський!.. То це саме, що передати на телевізії про Вітмена і сказати, що то – мексиканський поет. Американці сказали б, що то ідіотизм. Те саме ми їм можемо сказати. Мені здається, що ми всі повинні протестувати проти цього факту.

Я почав своє слово тут в Америці з цього, що я не російський дисидент. І я далі буду працювати над тим, щоб де можливо – донести до людей саме це, що ми – українці, що те, що нам приписують – то все московська політика. Націоналізм – це не нацизм! Хай вони шукають для нацизму друзів серед сталінців, бо коли Гітлер бомбив Ковентрі, то Молотов кричав «браво!» Вони друзі нацистів, а не ми. От так я буду виступати перед американцями.

Питання (п-і Корицька): Прохає розповісти про голодівки й запитує про те, чи відомо, яку позитивну працю виконав на еміграції Радигін?

Відповідь: Відносно голодівки. Я знав, що були протестаційні акції в моїй обороні, але я не міг уявити, наскільки вони широкі, наскільки широкий їх резонанс. Я знав про Комітет захисту Мороза, але не знав що цих комітетів було багато. Взагалі, я не уявляв собі розмаху протестаційних акцій і різноманітності форм, які тут є. За це я щиро вдячний. Завдяки цим всім акціям Ви бачите мене тут. Свою голодівку я скінчив після 5 місяців без 8 днів. Фактично, голодівка була демонстраційною і, як я тепер бачу, ефект від неї був значний. Я знав, що мене в Україні не вивезуть як я вимагав, бо Правила не передбачають політичних таборів в Україні, але це був формальний привід, формальна вимога. Я голодував, дотримував до того часу, поки вже не було доцільним раціонально себе нищити. Якби я голодував далі, я тут мабуть не був би, принаймні в такому стані. І я в критичній точці вирішив голодівку припинити.

Я трохи знав про те, що окремі особи жидівської національності багато спричинилися до співпраці з українцями. Але

конкретно я знав мало. Наприклад, про Радигіна я не знав. Було так, що в коридорі Володимирської тюрми я зустрівся з Ромкіним. Я його знав. З ним ще йшли люди. Я привітався з ним, подав руку. Там на нас накричали й розвели в різні боки. Тоді, коли вже відійшли вони, Ромкін сказав що це Мороз, тоді я почув, що вони вітали мене. Був там українець Тереля, який теж не знав мене особисто.

Приїхавши сюди, я дізнався, що Радигін написав дуже теплі, щирі спогади. За це я вдячний йому і також всім ізраїльським дисидентам типу Ар'є Вудки, яким належить майбутнє у формуванні нашої співпраці.

Питання: (п-і Слава Стецько): Нам чужинці часто кажуть, що самостійність України є нереальна, бо молода генерація вже є перевихована за стільки років не лише московської окупації, але і большевизму-комунізму. Друге: ми часто стрічаємося з аргументами москалів, що мовляв, національності є так повимішувані, що тяжко буде вже навіть встановити кордони; це, мовляв, фактично вже одна «цілість», а тому говорити про національні держави — це вже сьогодні запізно. Я дуже радо хотіла б почути Вашу думку і думку наших в'язнів у цій справі.

Відповідь: Я можу твердо сказати: коли говорять, що Молода Україна — соціалістична, не вірте цьому! Молода Україна вивішує українські прапори на українські свята, Молода Україна вішає відро на пам'ятник Леніна в день ленінських свят і Молода Україна в день 100-річчя Леніна (невідомо тільки, хто) причепив ленінську медаль собаці на ший і той собака бігав по Івано-Франківську. Молода Україна розказує такі історії, що коли Хрушов був у Америці, то йому американський президент дав корову, собаку й барана. Корова прибігла за пів року й сказала так: всі доять, ніхто не дає їсти. Собака прибіг за пів року й сказав, що там усі брешуть і всі крадуть — нема чого робити. А барана довго чекали, чекали, не дочекались і тоді спитали, чого ж він не вертається? а він каже: «Я там вступив у партію і став головою колгоспу»!.. От такі речі розказує Молода Україна. Можете зробити висновок, наскільки вона вірна режимові.

Україна — не є соціалістичною. В умовах пригноблення, в умовах імперії повноцінна людина завжди буде настроєна національно.

Тепер відносно цього, що це вже «єдиний народ».

Так, Москва послідовно старається у всьому світі пошири-

ти думку, що це — єдиний народ. Це велика брехня. Коли говорити про Грузію, то можна взяти матеріяли перепису з 70-го року: там число грузинів за 10 років збільшилося, а не зменшилося; в Литві процент литовців збільшився; в республіках Середньої Азії число своєї нації скрізь збільшилося. Так що про якийсь «єдиний народ» не може бути й мови.

Користуючись тим питанням, я хочу звернути увагу на одну річ. Зараз в Союзі, в тім числі і в Україні, збільшуються дві тенденції: з одного боку — посилюється національний визвольний рух, з другого — у відповідь на це Москва спішить з русифікацією. І у зв'язку з посиленням обох тенденцій, — 80-ті роки дадуть дуже цікаве явище, дадуть якийсь вибух. Який? — покаже час.

Питання (п. Керницький): Чи п.В.Мороз мав змогу працювати як науковець, чи мав змогу читати, зокрема західніх класиків?

Відповідь: Про все це трудно розказати? За це доводилося з великими терпіннями багато воювати, щоб мати можливість читати, щоб мати можливість писати. Все це весь час забирало. Можу сказати, що в 1977 році я голодував 2 місяці і 8 днів за те, щоб мені віддали ті зошити, які забрали. Отак треба було відвоювати свої зошити. тепер вони всі там., у Москві. Це не кілька, а 122 зошити, великих і малих. Дружині сказали, що вернуть, якщо там не буде нічого антисоветського. Але я доможусь своїх зошитів. Я вже один раз їх домігся: коли я виїздив з тюрми до табору, їх теж забрали, але потім були змушені їх повернути. Я вважаю і вірю, що спільними зусиллями ми їх повернемо.

Читати й писати там було дуже трудно. От такий найменший приклад: камера спільна, в камері тримають навмисно з кримінальними. Вони цілий день хочуть слухати радіо. Яке можливе читання в таких умовах? З великим трудом доводилось воювати за такі камери де були тільки дисиденти і де взагалі не було ніякого радіо, бо це ж неможливо — один хоче слухати, а другий не хоче, а камера ж замкнена, там цілий день перебування. Так то з труднощами, з труднощами, але я все таки працював, писав, виписував. Там є готова книга про Стефаніка на 240 сторінок. Там є повість, кілька оповідань, гуморески і маса матеріялу в чорновому варіанті. Я буду радий зустрітись із сином Стефаніка.

Питання (ред. Осип Рожка): В 1950 роках використовува-

лося злочинний елемент для шантажування політв'язнів у таборах. Чи є зміни? Яке положення у концтаборах СРСР сьогодні? Також прохаю взяти участь у вихованні української молоді, зокрема під час таборувань СУМ, Пласту й ін.

Відповідь: Це постійна практика – використання кримінальних для тероризації політичних. Це було зі мною, це було з іншими. Тільки після інциденту, коли кримінальний порізав мене, тільки після того мене посадили в одиночку. Бо була така ситуація, що там не було практично з ким сидіти. З дисидентами – не хотіли тримати, тримали тільки з кримінальними, при тому з кримінальними, які були на 99% психічно хворі. Це було дуже трудно. Якраз це вони використовують дуже широко для того, щоб руками кримінальних в'язнів нищити політичних. Це використовується дуже широко.

Про трактування в'язнів-калік. Ті, що мають групу інвалідності, можуть не пацювати. Є третя група, друга й перша. Якщо друга група, то вже можна не працювати. І все одно, до них приступають із такими напіввимогами, щоб вони працювали, натякають, що вони багато втратять, якщо не будуть працювати. В кримінальних таборах – взагалі терор. Там заставляють інвалідів також працювати. В політичних цього ми не дуже допускали. Ну, взагалі, московська система, така що коли піддаватися то взагалі всі права будуть втрачені. Якщо ж протестувати добре, ефективно, тоді можна багато завоювати. От була один час така ситуація в цьому таборі, де я був, під час мого приїзду й раніше: тоді було багато голодівок, протестів, і добились того, що навіть за невихід на роботу (хоч і треба виходити) практично ніхто не заціпав, бо начальство було вже налякане. Кожна голодівка – це для них великий мінус, про це на Заході знають, КГБ незадоволене, і вони вже не заціпали нас, аби тихо сиділи. Зараз там ситуація трудна, тому що в цьому таборі зменшились протестаційні акції.

Я не знаю про заслання малолітніх. Я не чув. Ну, я можу не мати просто інформацій. Сам я про такі випадки не чув.

Я радий взяти участь, як про це вже казав, що основні свої зусилля повинен присвятити українській молоді у вільному світі. Я буду радий взяти участь у праці у вишкільних таборах. Перш за все мені треба їх побачити. Я вперше в житті буду бачити українські, справді українські, а не формально, молодіжні табори.

Питання (п-і Оксана Керч): Прохає розповісти, чи в Україні згадують про Хвильового і його гасла?

Відповідь: Відродження 60-их років – це було якраз відкриття тільки не Америки, а українського відродження 20-их років. Це було шукання джерел. І тоді ім'я Хвильового і, до речі імена тих, хто був перевиданий, – наприклад, Чумак, Плужник і багато інших, – це було відкриття для нового покоління. Воно з великим ентузіазмом, з великим вогнем читало і дочитувалось. Косинка... Всі ці імена не є забуті в Україні. Ну, є різні кола молодіжні. Є такі, що дивляться тільки на телевізію. Це ясно. Але в елітарних колах української молоді всіх знають. Особливо велике враження справив тоді вихід поезій Богдана Ігоря Антонича. Якби тоді вдалося видати поезії Юрія Липи – це був би справжній вибух. Але не всіх вдалося. Ну, особливо через його поему «Алькатрас» це було унеможливлене. До речі, я сам бачив твори Хвильового в Києві й був у квартирі, коли їх читали. Про Хвильового знають і пам'ятають. До речі, і советська преса не дає забути, увесь час критикує.

Питання (п-і Стефа Букшована): проблема термінології: «дисидент» і «борець».

Відповідь: Це вже питання термінології. Тут треба рахуватися з тим, що скрізь — і на Заході, і на Сході – слово «дисидент» вже має певне значення. Зробити новий термін – дуже важко. Поки люди зрозуміють, що це, то пройдуть роки. Це те ж саме, що змінити порядок в крамниці: старі покупці відійдуть, а чи прийдуть нові – ще не відомо, і коли прийдуть. Це дуже ризиковно. Якщо вже утвердився такий термін «дисиденти», під яким розуміють тих, хто бореться проти системи в Союзі, тоді ми мусимо цим терміном задовольнитися. Тому я його вживаю. Але я не вважаю його аж надто відповідним.

Питання (та ж пані): Чому перестали надходити самвидавні «Вісники» з України?

Відповідь: Відповім із задоволенням на це питання. Справа в тому, що це якраз (я не можу назвати людину, бо ця людина ще там) з ініціативи нас двох – цієї людини і мене – вийшов перший номер «Українського Вісника» на початку 1970-го року. Підготовлений він був у кінці 1969-го року, а був датований 1-им січня 1970-го року. Україна, Україна, яка бореться, мусіла мати свою пресу.

Відносно ж питання, чому він перестав існувати, то перш за все, мушу сказати: шкода дуже, що він не продовжує виходити, як «Хроніка» в Москві, або як литовська «хроніка», яка

продовжується далі. Тут, мабуть, спричинився такий факт: московську «Хроніку» може випускати хто завгодно, після арешту редакції, а «Український Вісник» був задуманий, як кажуть у Києві, як товстий журнал, як журнал, із матеріалами різного напрямку. І тому після арештів трудно було в такому ж ключі продовжувати. Але «Вісник» не припинився, бо «Меморандуми» Української Гельсінської Групи — це ж фактично періодика: «Меморандум» номер один, номер два... Їх вже було багато. Фактично, «Меморандуми» перейняли на себе ролу «Вісника». Але я в розмовах із українцями в таборах підкреслював, що це велика помилка що припинили випуск «Вісника». Це було принципово важливе питання — продовжувати. Якби я був на Україні, я б зробив дальші заходи. Тут зіграла ролу ще така обставина, що Гельсінкська група більший натиск поклала на афішування своєї продукції у вільному світі. Це дуже правильно, але якось відсунули на другий плян «Самвидав» на Україні.

Ближче щось про це я не можу сказати, оскільки я довго не був на Україні. Правда, я все чув від Лук'яненка від Тихого, так що інформацію мав досить докладну.

Питання (та ж сама п-і Букшована): Пані Світлична недавно з України і вона зарекомендувала себе, що вона не політичний в'язень. Прохаю насвітлити справу. Ми розрізняємо в'язнів кримінальних і політичних в ССРСР.

Відповідь: Я не чув цього. Я тільки можу Вам сказати, що коли я був у міського голови, там була й Надія Світлична. І вона сказала так: «Я тут випадково, але користуючись нагодою, хочу ще раз нагадати, що на світі є Україна, що вона не Росія, що Україна — це російська колонія». Ця відповідь мене цілком задовольнила. Можу Вас запевнити, що Надія М. Світлична і буде так промовляти. До речі, завтра вона їде зі мною до Гарварду.

Питання (та ж п-і Букшована): Про долю дітей полтв'язнів.

Відповідь: Питання дітей в'язнів це дуже скомпліковане питання. Москва на цьому грає. Наприклад, з дітьми Світличної було так, що хотіли взагалі забрати їх до дитячого будинку. При найменшій нагоді офіційні органи позбавляють дітей батьківських прав. Це практикується дуже широко. Це було і з дітьми Світличної, і в інших випадках, коли навіть найближчих родичів, користуючись різними нагодами, позбавляли батьківських прав. Я думаю, що з нагоди Року Дитини українська громада повинна протестувати проти таких фактів.

Питання: (Владика Мстислав, Митрополит УАПЦеркви): Чи отець Романюк є православним, чи католиком?

Відповідь: Отець Романюк сам мені казав, що вважає себе україно-католиком, як всі галичани. Формально ж тепер згодився бути священником. Та, власне, в Галичині церкви чисто-формально православні. Там увесь порядок, і навіть убрання священників – буквально залишається так, як було до цього псевдособору 1945 року. Це тому, що за рідкісними винятками, практично всі священники є галичанами. Можна сказати, що 90% або й більше, при змінених обставинах відразу перейдуть на Українську Католицьку Церкву.

Питання (Владика Мстислав): Про Українську Автокефальну Церкву, чи існує той рух? Чи він охопив на Заході і Галичину? Чи найбільше є на Волині?

Відповідь: Тут мене, можливо, неправильно зрозуміли. Коли я говорив про Українську Католицьку Церкву, то мав на увазі, що існує сітка, мережа підпільної церкви, із священниками, яких арештовують час від часу, але вони продовжують таємні відправи. Коли я говорив про Українську Автокефальну Церкву на Україні, я мав на увазі, що існує пам'ять про те, що свідомі українці на Наддніпрянщині і на Волині вважають себе автокефалістами – не належними до московського Патріарха. Але мені не відомо про якісь організаційні форми цієї опозиції. Цього я не знаю.

Питання (Владика Мстислав): Про провокацію в «Новому Русському Слові».

Репліка Валентина Мороза: То, звичайно, відразу повіяло таким духом КГБ...

Питання (Владика Мстислав): Треба дати відповідь, але хто має давати?

Відповідь: Якщо малороси читають – нехай не читають. А відповідати? – це те саме, що звертати увагу на нецензурну лайку якогось п'яниці і відповідати. Відповідати мають жиди, або москалі. Якби це було сказано на адресу когось і якби я брався відповідати, то я відповів би. Там сказано, що Мороз сказав, що він не російський дисидент, а цього йому не варто говорити, бо йому буде трудно. То я відповів би так, що трудно буде «Новому Слову», бо в тих умовах, коли дисидентів зустрінуто з таким ентузіазмом, їх голос прозвучав дуже великим дисонансом. Так то їм буде трудніше. І я на їхньому місці не робив би цього. Я відповів би їхніми, словами, але в їх адрес.

Але це повинен зробити хтось із москалів, або з жидів. А нам просто негідно було б на це... Ми просто не звертаємо уваги і не бачили цього. Наша громада більша ніж їхня. Ми маєм читати «Нью Йорк Таймс», це нам важливо. А я про «Русское Слово» не знаю нічого і не збираюсь його читати.

Питання (Владика Мстислав): Чи були спроби адміністрації в таборах настроювати групи в-язнів проти інших груп? Афера Шумука... – прохаю Ваш погляд на ту аферу. Було і в «Русскому Слове».

Відповідь: Прошу, якщо «Новое Русское Слово» збирає всі помії і виливає на свої сторінки, то гірше тільки для нього. Люди розберуться добре, де є повноцінна газета, а де є якась собі напів кагебістська провокація.

А що до Шумука... Мені просто шкода Шумука. То хворий чоловік, старий. Шкода, що він не втримався на рівні гідному політв'язня, гідному українця.

У мене є багато прочитати такого, що я не встигаю. Я приїхав сюди робити справу, а не організувати каральні експедиції проти Шумуків.

Питання (д-р М. Коваль): Молода Україна не соціалістична. Яка є політична диференціація в Україні? Близькість до республіканізму, чи монархізму, збереження гетьманських традицій? Наскільки традиціоналізм і консерватизм в Україні виражені? Під час процесу СВУ були такі заяви, що стосувалися гетьманської ідеології.

Відповідь: Я з задоволенням відповім на це питання. Монархізм на Україні, на жаль не популярний, як і в цілому світі. На жаль, тому, що монархія – це є один із каменів, які лежать в підвалинах традиціоналізму, в підвалинах будь-якої духовости. Нам говорять про прогрес. Але ці нації, які добились найбільшого прогресу – Англія, Бельгія, Голляндія, Швеція, Данія – всі вони монархії. Вони не поспішають, так би мовити, розрахуватись з монархією, Знають, що це охорона, що це символ традиції. Король в сучасному світі не є ніяким абсо-

лотним монархом, але він є символом нації. Англійці це чудово розуміють. Шкода, що на Україні монархізм не є популярним. Я особисто за те, щоб на Україні була монархія. Я думаю, що англійцям ми державного розуму не можемо відмовити. Англія – це такий приклад, який варто наслідувати. Мова йде не про абсолютизм. Ми бачили, що диктатура і монархія – це не те саме. Диктатура зараз найбільша там, де написано «Республіка».

Консерватизм і традиціоналізм в українських молодих колах. Ну, що ж, читайте Калинця про його державний вітер з Галича. Так думають багато. Є, звичайно, багато і такого анархуючого елемента, але це, здається, зв'язано з молодими роками. Я сам зачитувався Липинським. Знаю, що Липинський є серед тих авторів, яких читають на Україні. Правда, це молодь, так би мовити, найвищого гатунку, молодь яка шукає джерел. Вона читає Терлецького «Історію Української Держави», і читає Липинського «На переломі» й інші праці. Я вважаю, що з часом на Україні буде ренесанс такого традиціоналізму. Це мусить бути, бо зараз всі шукають коріння.

Скажу вам цікаве про Литву. В Литві це пішло далі. Ми можемо їм заздрити. В Литві зараз навіть литовські обивателі, литовські чиновники йдуть до художників і замовляють старі герби литовські. Це поворот до старого, і це не вважається вже ніяким криміналом. Я буду дуже радий, коли це почнеться і на Україні.

Можу сказати такий факт, що коли вийшла книжка «Збройні сили України», то ця книга була зустрінута з ентузіазмом саме тому, що там були українські відзнаки, українські герби, прапори окремих полків. Це все вказувало на інтерес, зокрема молоді, до наших регалій, до наших реліквій.

Питання (п.П.Гудзовський): Чи є там залишки традицій УНР? Як буде виглядати сільське господарство за Української Держави?

Відповідь: Як виглядає соціальна платформа українського дисидентства? Там є великі різниці. Коли в питанні національному там все більш-менш ясно, бо люди дорослі, дозрілі стоять на ґрунті самостійності, то з питаннями соціальними звичайно, повної згоди бути не може. Можу тільки сказати, що

всі — за приватну власність, всі розуміють, що без приватної власності нічого не може бути. Про це було багато дискусій, але це було поза сумнівом. Колгосп теж дуже непопулярний. Молодь серед української молоді абсолютно непопулярний. Колгосп, знає, що ніде, навіть в тих соціалізуючих режимах, колгоспу не приймають. Як викристалізується соціальна програма українського дисидентства — сказати трудно, але ясно, що вона прямує від соціалізму до теорій більш демократичних, теорій вільного світу.

Щодо традицій УНР... Я походжу із Західної України. Я і мої товариші виростили безпосередньо на традиціях ОУН, на традиціях УПА. Ми бачили своїми очима Український Рух. Тому від нас було, так би мовити, вже заслонене те, що було трохи далі. Але на Наддніпрянській Україні традиції УНР, звичайно, не забуваються. Це є живим спогадом, який передають батьки дітям. Це буває часом уже в фантастичному варіанті, в легендарному, але це пам'ятають.

Питання (ред. Володимир Левенець): Чи не слід би нам розвинути велику акцію в обороні Юрія Шухевича? Ви говорили про політичну консолідацію і за п'ятформу висували справу руху за звільнення політ'язнів. Прохаю уточнити.

Відповідь: Відносно першого питання, про Юрія Шухевича. Я досі застановляюся і не вирішив, кого висувати на перший плян. Справа в тому, що ми за всіх, але ми практичні люди, розуміємо, що щоб добитись конкретного результату, треба вибрати одне прізвище. Є три прізвища найбільш вигідні з цього боку: Юрій Шухевич, Лук'яненко, Руденко. Нехай вся громада вирішить, кого висунути на гасло. Ми повинні за всіх домагатися. Дійсно Юрій Шухевич... про нього вже багато протестували, домагалися. Він тим вже виглядає дуже виграно перед світом, що, власне він, засуджений за свого батька. Вирішувати повинні всі разом. Я тут надто мало можу додати, щоби щось здецидувати.

Відносно ж консолідування. Я добре знаю, що часом поспішні спроби консолідації приводили до протилежних результатів. Було дві групи, хтось прийшов, хотів їх об'єднати і створив третю, Ні ті, ані ті не прийняли його пропозиції. Я не хочу збільшувати ще одну групу українців на еміграції.

Зусилля консолідаційні я бачу в іншому пляні. Я — автор. Я не організатор, я не генерал, я автор — я буду писати. І щиро бажаю, щоб ці писання причинились до консолідації україн-

ської громади. Взагалі, хочу використати нагоду зустрічі з пресою і сказати: мене запрошують в різні українські провінційальні осередки і хочуть мати зустрічі від імені організації. Я через пресу хочу заявити: готуйте парки, а не залі. Я хочу говорити з людьми, з усією українською громадою, чи то в Детройті, чи то в Торонто чи в інших містах. Починати з громади. А потім я радий піти до тих, хто запрошує.

Питання (мгр Борис Потапенко): Чи кампанія за звільнення українських політичних в'язнів повинна нав'язуватися до загального питання українського національного відродження і визволення, а чи лиш до оборони людських прав?

Відповідь: Я дивлюсь на це питання так, і можу заявити в імені Лук'яненка, від імені Шухевича, – я з ними розмовляв: не можна протиставляти права людини і національні права. Без національних прав немає жодних інших демократичних прав. Англія мала в себе чудову демократію і поряд в Ірландії був повний тоталітаризм. Бо для того, щоб тримати колонію, треба знищити всі людські права. Якщо будуть права – колонія завтра ж перестане бути колонією. Так, це є найсвятіше людське право – національне право, і найсвятіше людське почуття – національне почуття.

Я вважаю, що це теж так КГБ – непомітно, хитро, але це КГБ підсуває цю думку, що – не наголошуйте на національних правах, бо вас не будуть чути, вас будуть ігнорувати і тах далі. Воно робить це не саме, але шукає людей, які думають, що вони роблять справу, а вони насправді є жалюгідними маріонетками в руках КГБ.

Було згадано про ікону. Я вважаю, що це великий комплімент українській громаді, а не мені. Так, в Європі газети це помітили, що українська громада зустрічала свого дисидента краще як інші. Це заслуга громади, яка бачить у своєму дисидентові не дисидента, а щось більше, яка піднесла справу своєї самостійності, своєї політики до рівня релігійного. Я ще раз побачив і був зворушений таким великим градусом горіння в українському сучасному житті. Ну, а відносно ікони, то що ж це за святий, який переважно дивиться в американських газетах на дівчат, бо читати ще не вміє. . .

Питання (автор питання не назвав себе): Чи правда, що тепер КГБ перебуває виключно в російських руках, про що говорив жид, який недавно сюди приїхав?

Відповідь: Це зайвий доказ того, що Україна має перспек-

тиву. Так, Москва не вірить українцеві, навіть як він кагебіст, навіть як він на високій партійній роботі. Колись Дем'ян Б'єдний, російський письменник, так і сказав, здається, Чарльсові Снову, що українцям вірити не можна, хто б вони не були. Це зайвий доказ, яку маємо маємо перспективу. Я хочу вам привести цей доказ. Тут є «Замість останнього слова». Коли я сюди приїхав, я не знав, що це. Я знав, що воно вийшло, але не знав, що це. Коли я сюди приїхав, я побачив, що це зовсім не «Останнє слово». Це була заява, здається, до Прокуратури, перед судом. Я її написав і віддав. І от навіть у цих органах Прокуратури, КГБ, знайшлися люди, які випустили це на волю. Чи ж може Москва надіятись на українців? Так, це зусиллями офіційних осіб, яких не знаю — випущено на волю. Я аж тепер побачив — це заява до Прокуратури.

Я не знаю про останні події, про усунення українців і жидів з КГБ. Знаю тільки, що українське КГБ, на жаль, не знаходиться в українських руках. У Вірменії, в Грузії — там дуже добре в цьому відношенні. Там було навіть таке, що кагебіст-грузин міг зафіксувати якийсь факт антисоветської пропаганди, але грузинське національне він не видавав. Мені один із грузинських дисидентів, поет Кобалія, сказав: я кажу, «Як же ж ти роздавав свої люточки людям, коли був кагебіст?» Він каже: «А ми тільки московського кагебіста боялися, грузинський сказав би, що ти не роби того — і відпустив би». Він написав поему в тюрмі і дав кагебістові і той відніс її додому. Ми можемо тому тільки заздрити. Так є в Грузії і Вірменії, більше ніде. На Україні покищо цього нема.

Питання (від «Лікарського Вісника»): Про геноцид в науковій українській мові, у зв'язку з ліквідацією в Україні українськомовної медичної та іншої літератури.

Відповідь: В 60-ті роки, коли розпочалась нова хвиля відродження, почалась боротьба за переведення наукових журналів на українську мову. І вийшло так: старіші журнали, створені ще в 20-их, 30-их роках, 40-их роках — видаються по-російськи, новіші, наприклад, «Біохімія», які були створені в 60-ті роки, вже зуміли це відвоювати, щоб виходили по-українському. І зараз там така ситуація в науковому світі: добились, щоб журнал цей виходив по-українському, то він виходить по-українському. «Ботанічний журнал», журнал «Вугілля України» давніше виходив — він так і виходить російською мовою. Була така тенденція в кінці 60-их років: вже домоглися, щоб всі журнали дублювалися двома мовами: ті, які виходили

російською. Але потім, на початку 70-их років, під час арештів, це знову було зліквідовано. От так іде постійна боротьба за мову. Треба, однак, сказати, що наукова мова — це просто біль від того, коли читаєш, а там половина русизмів, там все абсолютно перемішане.

Я думаю, що тут теж потрібно, як на захист українських політ'язнів, спеціальних акцій на захист мови, на те, щоб українська мова була українською мовою, а не поступово словзала до російської мови. Тут потрібні теж акції.

Питання (Антон Шугевоіц): Склав привіт від імени Американсько-Білоруського Об'єднання для проф. Валентина Мороза і всіх присутніх на пресконференції: «Клонім галови перад вашим церпінням, змаганням за волю українського народу». Повідомив, що видатна праця В. Мороза «Мойсей і Датан» перекладена на білоруську мову проф. Адамовічем і тепер передається через радіо «Голос Америки». Буде видана окремою книжкою. У кінці запросив до білоруської громади та попросив допомогти білоруському народові у боротьбі за волю.

Відповідь: Я радий вітати білоруського гостя, і на знак пошани — встану.

Я не знав, але в неволі багато цікавився, чи дійшла моя праця «Мойсей і Датан» там, до білорусів. Бо, власне, вона адресована білорусам так же, як і українцям. Я дуже радий сьогодні дізнатися, що вона перекладена білоруською мовою і виконує свою працю, свою справу також і для білорусів. Тут було сказано «для білоруського народу» — потім шановний гість виправився. Це не була помилка. Так, так, я своєю скромною працею хотів прислужитися не тільки українському народові, а й білоруському і всім поневоленим народам в російській імперії. Я буду дуже радий привітати білоруську громаду в Америці. Зараз покищо час дуже обмежений, але в майбутньому я й сам буду шукати зустрічі із білоруською громадою. Прошу передати їй шире вітання.

Питання (мгр О. Рожка): В «Енциклопедії Українознавства» є гасло про переємність УНР — УССР. Якє Ваше становище до цього?

Відповідь: З огляду на вагу цього питання я теж хочу встати. На Україні немає урядових влад. На Україні є адміністрація. В Польщі є урядова влада. Тому поляки висунули цікавий льозунг, це фолжльор, народний льозунг, але дуже цікавий:

«Нех бендзе Польська червона, альбо бяла — аби істняла»... («Хай буде Польща червона, чи біла, аби існувала»). Ми цього сказати не можемо, бо там є звичайні сержанти, звичайні капталі. І я хочу закликати всю пресу: робити все можливе для того, щоб добитися в Організації Об'єднаних Націй нашого представництва. Ми можемо цим аргументувати, що так звана делегація Української СС Республіки не є делегацією урядовою, адміністрація не має права мати представництво. Це просто адміністрація, місцеві влади. Ми можемо протестувати й аргументувати, що коли палестинці, які є організацією території, мають право представництва, то ми — 50-мільйонний народ — тим більше маємо право. Я вважаю, що от якраз на таких акціях можна сконсолідувати українську громаду.

ЗУСТРІЧ В. МОРОЗА ІЗ Д—РОМ З. БЖЕЗІНЬСЬКИМ

ГОРТАЮ В ПАМ'ЯТІ ФАКТИ . . .

*(Передмова Валентина Мороза до видання ЛВУ
про Українських Політичних В'язнів)*

Гортаю в пам'яті факти, такі збурені й хаотичні в останніх двох тижнях. Там, не дні — трохи більше порядку, бо лежать рік за роком, одноманітні й сірі. Неволя має талант все осірювати. Люди в тюрмі зголоднілі за кольором. І на довгій, багатолітній дорозі — спалахи, спалахи, спалахи облич, що ніколи не зітруться з пам'яті. Найперше Михайло Сорока — залізний лицар, що випромінював із себе силу і запалював інших. Я мав щастя бути з ним місяць, і за цей місяць сформувався остаточно. Останні штрихи дорисував у мені Михайло Сорока...

То був маленький табір у Мордовії, під числом 17, закинтий далеко в ліси. За дошової погоди авта туди не ходили. Часами то було на користь нам. Поряд, у кримінальному таборі була ферма, що продукувала молоко. При московській системі а ще в бездоріжжі, все розтягається тижнями, — а молоко політики не розуміє і кисне за один день. Вони мусіли нам продавати, хоч то було й проти права. Потім приїхав кагебіст і заборонив.

Було літо і, межі дротами, на «заперетці»* косили сіно, а поряд, за огорожою темнів ялиновий ліс. У карцері найтяжче тоді, як запахне скошеним сіном... То дуже небезпечно: дивитись у вікно на ліс, луки, на Волю. Тоді непомітно спадає панцир з душі, і кожний доторк дуже болочий. Там треба бути у панцирі, бо найчастіше в'язень заламується тоді, як опиняється голий серед снігів. Кагебісти знають, що роблять, коли беруть в'язнів з Мордовії на Україну і возять по Карпатах... мені пропонували кілька разів — я відмовився.

Михайло Сорока... Тут нема його в списку, і багатьох нема. Колись викарбуємо на граніті великий список, і на початку буде Кальнишевський. Перший українець, що відбув двадцять п'ять літ в неволі у тому великому і безглуздому краю, що його назвав наш видатний поет міст царством Хама. Кажу за тих, що вже ніколи не будуть на списку разом з живими, щоб нагадати: поспішаймо! Там, за колючими дротами і в лісах за Байкалом — український розум, українська поезія, українське мистецтво. Розрахунок режиму полягає на тім, щоб багаторічною

* Смуга між дротами, куди не вільно ступати.

неволею вбити творчу потенцію Калинця, Сверстюка, Руденка. Буває і такий варіант, коли на волю виходить тіло, а духовний потенціал лишається там, за дротами. То називається випустити, але не звільнити. Привчимо Захід (і привчимося самі!) до святого неспокою, до почуття вини, що стукає в серце й каже: а чи все ми зробили для того, щоб Плахотнюк не сидів сім літ у психіатричній катівні? Щоб Шухевичеві скасували даний за ніщо термін?

Був час, коли лідери Заходу підписували договори з Москвою не читаючи. То були якісь абсурдні перегони: хто швидше підпише договір з Кремлем і похвалиться ним перед виборцями. Вважалось, що підписати договір з Москвою — означає бути добрим політиком.

Часи змінилися. Тепер уже Москва шукає можливості зайвий раз продемонструвати, що її стосунки з Заходом складаються добре. У п'ятиполюсному світі, де чотири полюси (Америка, Європа, Японія, Китай) все тісніше беруться за руки, Москва опинилася перед грізним привидом ізоляції. Ті чотири уже на човні, що відходить від порту, і смуга води між бортом і берегом росте. Москва робить одчайдушну спробу скочити в човен, і багато віддасть, щоб зреалізувати цю можливість. Там, на обрії імперської перспективи, вирисовується смерть з косою. І в Кремлі добре відчувають подих могильного вітру. Українська жінка з Америки написала мені щирого листа (багато їх отримую цими днями), і найцікавіша фраза в ньому: «Мій чоловік казав: Мороза ніколи не випустять». » Дуже сильний був стереотип, нав'язаний Москвою; внутрішньо ніхто не вірив, що московський мур можна пробити. А все ж — пробрили! І наївними є спроби пояснити справу так, що Москва «позбулася не потрібних людей». КГБ ніколи не випустило б мене, коли б не мусило.

Москва є тепер банкрутом, що хоче продати свій агітаційний товар за будь-яку ціну. І той, хто має впевненість стояти на своєму, може багато виторгувати.

То ж створімо таку атмосферу, щоби світ знав: не можна йти на розмови з Москвою, не порадившись з нами. Це досягнули жиди — чи мусимо завжди бути гірші від них?

Підіймімо над світом найактуальніший тепер для українців лозунг, що був на молодечій маніфестації у Нью-Йорку 12-го травня:

« MOROZ TODAY – SHUKHEVYCH TOMORROW! »

ІНТЕРВ'Ю ВАЛЕНТИНА МОРОЗА В ГАРВАРДІ

Валентин Мороз: Пані й Панове! Я наперед хочу висловити подяку за запрошення до Гарварду, опінія якого не потребує жодної реклямації. Я радий працювати в Гарварді, інтелектуальному центрі Америки. Я впевнений, що позиція Гарвардського університету, який запросив мене, спричинилася у великій мірі до мого звільнення. Я не маю жодних ілюзій відносно своїх знань про ту нову ситуацію, в якій я знаходжуся. Мене запросили викладачем, але я відчуваю себе студентом. Америка є для мене «terra incognita» (незнана земля) і я повинен вчитися разом з вами. Я хочу сказати, що тут на землі Гарварду я вперше за ці десять днів відколи в Америці відчув себе спокійніше. Після біганини в Нью Йорку я прийшов у знайому університетську атмосферу — атмосферу, в якій я був останньо в шістдесятп'ятому році. Я тут вперше, але в мене таке враження, що я повернувся додому. Коли я був в авті, то це мені відразу нагадало авлю нашого Львівського університету. Я радію, але разом і з тим заздрю, що ви в Америці, маєте такі можливості, які нам на Україні в університетах ще треба завоювати. І своє перебування тут я розглядаю в такому пляні, що я повинен зробити все можливе для того, щоб українська наука мала такі ж можливості для розвитку, як тут в Америці. Дякую за увагу, я готовий відповідати на питання.

Предсідник: (по-англійськи): Головні, важливіші питання можна ставити панові Морозові, але декотрі з них можуть бути звернені до пана Прицака, або до мене.

Питання: Пане Мороз, чи Ви бачите якусь вагомість у тому, що Вас замінили за советських шпигунів?

В. Мороз: Мені трудно відповідати на такого роду питання, Я є повний дилетант в тому, що стосується конкретної політи-

ки. Я можу сказати одне, що звільнення советських, і зокрема українських дисидентів, є дуже корисною справою.

Питання: Один з Ваших колег, Гінсбург, мав сказати, що він не чується вільним, тільки випущеним. Що на Вашу думку треба щоб, бути справді вільним?

В. Мороз: Я вважаю, що має право на існування і точка зору Мороза і точка Гінсбурга. Я заявив свою позицію так: - я виїхав на Захід для того, щоб бути ближче до України. За перший же твір написаний на Україні мене засудили б. Тут я зможу зробити більше для України.

Питання: Як багато поширене знущання над в'язнями в Советському Союзі і яке це знущання?

В. Мороз: Фактично, все перебування в советській в'язниці є знущанням над людиною. Але це не обов'язково знущання в голівудському пляні. Не обов'язково людей бити чи мучити. Можна зробити такі умови, що саме існування буде справжньою каторгою. От, наприклад, в таємній інструкції для наглядачів написано, що вони повинні вести себе так, щоб в'язень весь час був у пригніченому стані. Я наведу один приклад. За останні вісім місяців, я чотири рази відсидів у карцері по п'ятнадцять діб. В карцері практично неможливо заснути через холод. Ну, так діб за десять в людини починаються галюцинації. Можете уявити, як це все переносять. І не потрібно ніяких середньовічних катувань. Москва дуже винахідлива у таких психологічних катуваннях.

Питання (член Амнесті Інтернаціонал): Хоче знати, чи в'язні у таборах і в'язницях знають про те, що для них працюють?

В. Мороз: Я користуюсь нагодою, хочу висловити велику вдячність представникові «Амнесті Інтернаціонал». Так, ми знаємо про велику роботу, яку провела ця організація в обороні в'язнів. В таборах навіть були відозви «Амнесті Інтернаціонал» переписані мініатюрним шрифтом. Ми, можливо, не в повній мірі, не в повному обсязі про це знаємо, але опінія про «Амнесті Інтернаціонал» і на волі в Советському Союзі і в таборах дуже висока.

Питання: ... про обов'язки Мороза у Гарварді.

Предсідник: Я думаю, що на це можу відповісти в позитивний спосіб: титул Мороза це запрошений викладач.

Питання: Чи В. Мороз буде викладати?

Предсідник: Не з самого початку, бо питання мови є дуже важливим у таких рішеннях, але ми сподіваємося, що дамо йо-

му можливість писати під час його побуту в Гарварді 79-80 року і що він буде готовий брати участь у працях Українського Інституту, де сходяться тижнево і де під час викладів, вживається англійська мова, але також російська, українська і польська.

Питання: Як виглядає стан з матеріалами, що їх Ви мусіли покинути в Союзі, і як вони Вам потрібні для дальшої праці?

В. Мороз: Я вже майже зрозумів це питання по-англійськи. Перший раз. В Москві в тюрмі КГБ залишились 122 зошити, великих і малих, Там є готова книга про письменника Стефаника на 240 стор.; там є повість, кілька оповідань, гуморески і там є маса матеріалу в чорновому варіанті, записок. Крім того там лишились книги, які мені були особливо цінні, біля сотні книг. Там лишились також листи. Я сказав в тюрмі, що без тих матеріалів я не виїду добровільно. Так, що мене винесли до машини. Я заявляв протести. Під час телефонної розмови з моєю дружиною я дізнався таке: вона сказала, що заявила советським органам, що без моїх зошитів вона не виїде з Советського Союзу. Їй сказали, що їй віддадуть зошити, якщо там немає нічого антизаконного. Хочу сказати, що для мене доля цих речей є дуже дорога. Не буде перебільшенням сказати, що в тому всьому, що я пишу, є більше мого я, ніж у мені самому.

Питання: Навіть тоді, коли ці матеріали є там, чи Ви маєте в пам'яті ці речі живі, щоб тепер, поки Ви в Гарварді, могли писати про це?

В. Мороз: Так, я багато маю в пам'яті; тільки вся проблема в тому, що я зараз не маю часу, щоб це записувати. Мені навіть прийшов до голови такий жарт: різниця між Росією і Америкою в тому, що там було багато часу, але не давали «Нью Йорк Таймсу» (об'ємистий щоденник). Тут є «Нью Йорк Таймс», але нема часу читати.

Питання: Як сильним є бажання волі в Советському Союзі між людьми і народами?

В. Мороз: Люди в Советському Союзі всі практично знаходяться в опозиції. Був такий випадок, що коли опублікували опозиційну поему Твардовського, ще за Хрущова, то навіть партійний секретар, один з партійних керівників, радів, що ця поема опублікована. І це казав, бо знав як доброго знайомого. Я ще можу вказати на такий факт: Іващенко, якого судили в 66-му році разом зі мною, був членом партії. Особливо молодше покоління практично вже не сприймає старої доктрини й старого порядку. Всі ці бажання ще хаотичні, неукладені в

програму, але це явна опозиція.

Питання: Вас представляли як українського націоналіста. Як Ви розумієте і як різниться ситуація в Україні і в інших республіках?

В.Мороз: Я знаю, що московському імперіалізму вдалось нав'язати Заходові свій стереотип націоналіста. Коли гітлерівські бомби падали на Ковентрі, то Молотов кричав — «браво!» В цей час українські націоналісти сиділи в німецькій тюрмі. Потім Москва почала говорити, що українські націоналісти співробітничали з німцями. Це велика брехня! Два брати Степана Бандери, Василь і Олександр, загинули в Освенцімі. Націоналізм — це не нацизм. Націоналізм — це патріотизм. І хай Москва шукає нацистів у себе серед своїх партійців.

Питання: Під якими обставинами Ви були б готові вернуться до Советського Союзу?

В.Мороз: Вернутися до Советського Союзу я не маю жодних ілюзій. Я знаю, що зможу вернуться тільки разом з тими, хто буде в одностроях, хто буде визволяти Київ. Я знаю, що скільки б не велась політика, скільки б не велись комбінації, але треба вчитись у Леніна, — і не боятися вчитись у Леніна і у большевиків, — який казав, що влада ніколи не впаде поки її не скинуть. Це зроблять люди в одностроях, тому я за тих, хто в одностроях. І майбутнє України я бачу у тій українській молоді в Америці, яка зорганізована в організаціях. Це Пласт, Спілка Української Молоді (СУМ).

Питання: Що ви думаєте про САЛТ-договір?

В. Мороз: В тому то й річ що я багато про нього думаю, але малу можу сказати. Я хочу сказати тільки одне. Я трохи знаю психологію москаля і я знаю, що Москві довіряти не можна. Московському міністрові можна вірити менше ніж мафії з Бронксу. Я не розумію які є можливості перевірити, чи Москва виконує ці договори. Якщо американський уряд має такі можливості перевіряти ці договори і їх виконання, то нехай підписує САЛТ. Якщо ж такої можливості нема, то підписувати САЛТ є великою наївністю. Знаю, що Москва довго спекулювала на наївності Заходу.

Питання: Чи Ви могли б нам коротко описати, які є взаємовідносини різних опозиційних груп за людські права в Советському Союзі і відношення до російського руху?

В. Мороз: У Советському Союзі є з одного боку національні дисидентські рухи і крім того російський загально-демокра-

тичний дисидентський рух. Нас разом переслідували і природно, що ми тісно співпрацювали. Наприклад, в українській дисидентській громаді є тісні і добрі стосунки з жидівською дисидентською громадою. Можна сказати також про добрі стосунки й добру співпрацю, яка тягнеться багато десятиліть з литовськими дисидентами. Ну, звичайно, не зважаючи на різницю у поглядах, ми також завжди співпрацювали із російськими дисидентами.

Питання: У зв'язку з тим, що Ви сказали, що можете вернутися на Україну тільки з людьми в одностроях, чи Ви передбачуєте збройну революцію і чи є там щось таке, що на це вказує?

В.Мороз: Конкретні вияви опозиції дуже трудно передбачити. Я можу сказати тільки одне. На Україні зараз збільшуються дві тенденції: з одного боку росте український опозиційний рух, а з другого боку Москва це розуміє і спішить з русифікацією. А посилення цих обох тенденцій приведе до цікавих явищ у вісімдесяти роки. Приведе до якогось вибуху. Ну, а які будуть форми, чи такі як в Чехо-Словаччині, а чи більш екстремні, як були в Угорщині, то про це трудно сказати. Я знаю тільки одне, що Москва може згодитися з самостійністю Вірменії чи Естонії, бо це навіть буде непомітно на мапі. Але Москва ніколи добровільно не піде з України. Коли від імперії відпаде Україна — імперії не залишиться. Я проведу один приклад: на Україні добувається 68% залізної руди Советського Союзу. Можете звідси самі зробити висновок, чи можливе добровільне визволення України мирним способом.

Питання: Ви кажете, що запрошення з Гарварду вплинуло на Ваше звільнення: чи хтось в адміністрації це потвердив? Чи хтось з Гарварду був зв'язаний з цим?

В.Мороз: Я не можу цього знати, я не в складі стейт-департаменту. Я хотів інше сказати, що запрошення від такої високошановної інституції, як Гарвард, вплинуло на вибір кандидатури при звільненню.

Питання: Чи Ви вважаєте, що Америка мала рацію, наблизившись до Китаю?

В.Мороз: Можу сказати, що в Советському Союзі, зокрема в таборах, з ентузіазмом вітають зближення Америки і Китаю. На мою думку Америка якраз нарешті, Богу дякувати, почала помічати ті великі резерви, яких вона раніше не помічала.

Питання: Де Ваша сім'я тепер?

В. Мороз: Моя родина є на Україні, в місті Івано-Франківськ.

Питання: Ви зустрілися вже з Григоренком, чи Ви вже з декотрими іншими дисидентами зустрічалися?

В.Мороз: Так, я вже мав неодну зустріч з генералом Григоренком. Я постійно є в контакті з Надією Світличною, з якою в мене є давня й щира дружба. Я хотів запросити Надію Світличну вже з власної ініціативи сюди, але вона, на жаль, хвора. З Плющем я ще не бачився, бо він в Парижі. Ми з ним завжди сварилися, але були в дуже добрих стосунках.

Питання: Чи Ви могли б описати головний напрям українського дисидентського руху на Україні тепер в порівнянні з тим, що було на Україні в шістдесятих роках?

В.Мороз: Теперішній стан українського дисидентського руху є кроком вперед — новим етапом. У свій час в 60-ті роки ми ставили питання про мову, культуру, але з тактичних міркувань не висували питання про відокремлення України, або про критику комунізму. А в теперішніх матеріалах, зокрема в меморандумі номер 2 Української Гельсінкської Групи, ставиться відверто питання про самостійність України. Також тепер, в теперішніх матеріалах, які я мав можливість мати в таборі схарактеризованими, ставиться відверто критику комунізму як теорії і як системи. Українськими дисидентами готується меморандум з вимогою деколонізації України, спрямований до Організації Об'єднаних Націй. Я бачив текст цього меморандуму.

Питання: Чи Ви бачите можливість, щоб рух за незалежну Україну пішов з кола інтелігенції до робітників і селян?

В. Мороз: Рух за самостійну Україну давно вийшов поза межі інтелігенції. Добра половина українських дисидентів — це українські робітники і селяни. На Західній Україні це було завжди й традиційне. Я можу навести приклад: в Карпатах і на Закарпатті всі годинники ідуть не за московським, а за лондонським часом, — це демонстративно.

Питання: Відколи Ви приїхали, чи Ви говорили з президентом Картером і чи маєте якінебудь пляни з ним бачитися?

В.Мороз: Я не говорив з президентом Картером, але мене інформували про те, що така зустріч готується.

Питання: Чи маєте якісь дальші дані?

В. Мороз: Дальших даних я не маю. Є конкретні дані про пресовий клуб 18-го травня і про зустріч із сенатором 17-го травня.

Предсідник: Я хочу подякувати Вам за Вашу участь і попросити пана Валентина Мороза до заключного слова.

В. Мороз: Я дякую за увагу і прошу вибачення, що не міг промовляти для всіх зрозумілою англійською мовою. Я можу трохи говорити по-англійськи, але краще не треба, бо мою українську мову легко перекласти на англійську, а мою англійську мову перекласти на англійську мову було б дуже трудно.

Предсідник заявляє, що місто Кембрідж проголосило завтрашній день — Днем Валентина Мороза (гарячі оплески).

Яр Славутич

М О Р О З

*Ти стоїш, одержимий рухом;
За тобою — борців ряди.
Ясновидче, могутнім духом
До звитяги веди, веди!*

*Ти скеровуєш юнь, посталу,
На Кремля смертоносну сприть!
Заморожуї Москви навалу,
Щоб дознала, як день дзвенить!*

*Ти, катований по в'язницях,
Знемагаєш тортур льохи.
Поражай озвірілих, ницих,
Нездоланим торуй шляхи!*

*Розгортає потужну повість
Твій лункий святоюрський знаг,
Валентине, народу совість,
України новітній стяг!*

Із книги "Зібрані твори, 1978"

Леонід Полтава

ВАЛЕНТИНОВІ МОРОЗОВІ

*Крик турги і солов'ї Волині,
Все тепер за крилами орла.
Не лиши ж тієї України,
що Тебе в Мордовію вела!
Не забудь похиленої хати,
і могил героїв без хреста
і Карпат далеких, де відплата —
як смерека в лісі вироста.
Хай приходить і добро і слава —
заплати тів світові добром
Лиш не кинь великої Держави,
над Твоїм Мазетинським Дніпром!*

“ВИХОДИМО В НЕСПОКІЙНИЙ СВІТ”

Пані й Панове!

Користуюсь присутністю “медіі” хочу висловити подяку всім людям у Великій Британії, які спричинилися до мого звільнення.

Приходжу до вас, як вчорашній в'язень, що за 48 годин перемістився з табору у мордовських лісах до Українського Народнього Дому в Нью Йорку. Приходжу до вас, як автор і університетський викладач, що після 14 літ має можливість знову сісти за свій стіл у 206 кімнаті у Гарварді і вільно робити те, що приносить найбільшу радість — писати.

Але найперше приходжу до вас як українець. Етнологія каже, що коли нація втрачає самостійність, вона втрачає більше — голос. За неї перед світом починають говорити чужинці. Вона не промовляє сама про себе. Коли поляки втратили самостійність вони не втратили голосу. Вони самі промовляли про себе, — самі промовляли про себе до Заходу В нас, українці в було інакше. Україна, втративши самостійність, втратила голос і світові про Україну промовляли москалі, поширили багато брехливих стереотипів про Україну. Тепер я маю можливість сказати сам про Україну. Мабуть у ці дні ніхто з українців не має такої можливості сказати світові про Україну, не має в руках такого гучного мікрофону, як я. І це накладає велику відповідальність. Ситуація зробила мене українським голосом.

І перше, що я скажу, мабуть, здивує Трагедія України в тому, що українці належать до білої раси. Як би українці були чорними — вони мали б автоматично самостійність. Проблема проголошення самостійності в Африці не викликає жодної дискусії. В Організації Об'єднаних Націй за звичкою все ще говорять про дискримінацію чорних. Але давно вже треба говорити про дискримінацію білих. Про зрівняння в правах білих з чорними.

Як легко провести в ООН резолюцію про деколонізацію Південної Африки, а як трудно навіть говорити про деколонізацію Советського Союзу.

Так, у світі склалась дивна диспропорція. Африка хоче бути чорною і має на це законне право. Англія хоче бути білою і має на це законне право. Коли африканці хочуть бути собою, це ніколи не викликає заперечень. Коли ж про це кажуть українці, – англійці називають їх фашистами.

Так, у світі багато дивних диспропорцій. У світі багато змінилося. Вже немає дядька Тома, але Захід чомусь досі живе застарілою логікою Бічер – Стоу. Його політична архітектоніка світу змінилася за останні десятиріччя. В минулому сторіччі це були дві сили, що стояли одна проти одної: Англія проти Франції, або Німеччина проти Антанти. Росія при тому була додатковим шансом на тому, чи іншому боці. Це давно змінилося. Росія давно вже не є шансом. Росія сама шукає шансів. Росія давно зробила європейські сили пішаками на своїй шахівниці.

Це застаріла і небезпечна концепція: використовувати Росію як шанс, робити Росію своїм союзником.

Найбільшим резервом Росії на Заході є некоммуністи. Найбільшим резервом Росії на Заході є обмежені люди. Вони давно казали, що заповіт Петра I – це фальшивка. Я не знаю, чи це фальшивка. Я знаю, що Росія завоювала Східню Прусію; так було написано в заповіті Петра I. Ці обмежені люди казали, що це фантазмагорія, коли їм говорили, що росіяни хочуть завоювати Європу до Ельби. Тепер російські війська стоять на Ельбі. Ці обмежені люди і тепер говорять про миролюбність Росії. Росія завоювала Анголу, Етіопію, Афганістан. Росія має в своєму розпорядженні шосту частину земної кулі. Росія найбільше зробила завоювань у XX столітті, більше ніж будь-яка інша держава, а вони все говорять про миролюбність Росії і про те, що Росія не є жодною загрозою. І коли їм тепер кажуть, що російські танки можуть дійти до Ля-Маншу, коли становище не зміниться, то вони називають таких божевільними.

Треба, щоб західня політика не була більше в руках обмежених людей, щоб Захід зрозумів нарешті – Москва не є однією з світових сил, Москва є світовою загрозою. Москва не є елементом у світовій рівновазі, а силою, що порушує цю рівновагу. Щоб виграти бій з комунізмом на Сході – Захід мусить виграти бій в себе. Григоренко, Світлична й інші політичні в'язні на волі. Але є ще один в'язень, який хоч не був

у московському таборі, але помер у московському полоні. Ім'я його — Де Голь. Так, це в'язень, і цілий Захід — це в'язень, закований у кайдани стереотипів, нав'язаних Москвою. Ось деякі з тих стереотипів.

Перший. Москві обов'язково поступатися, бо інакше буде світова війна. Якраз навпаки — поступки провокують до нового наступу. Так само, як мюнхенська угода провокувала Гітлера до нової агресії.

Англії пощастило сорок років тому: Чемберлен привіз з Мюнхену папірець. Я не раз бачив цього папірця. Його показували в кінохроніці старих років. Коли Чемберлен зійшов з літака, він показав усім папірець і сказав, що це Мюнхенська угода, яка забезпечить мир на цілі покоління. Ми знаємо тепер, яка була ціна тим папірцям.. Але Англії пощастило. Тепер цього папірця привезли до Вашингтону.

Так, кілька днів тому президент Америки, Картер, підписав угоду про САЛТ у Відні. Відень недалеко до Мюнхену, а дух Відня ще ближче до Мюнхену, ніж географічна віддаль. Сенатор Джаксон дуже влучно сказав, що підписання САЛТ це новий Мюнхен.

Знову будуть говорити про те, що це забезпечує мир і знову розумні люди будуть слухати це з іронією.

Де гарантія, що Москва виконає все те, що написано у тексті САЛТ? Можна не слухати те, що я кажу про САЛТ, я дилетант у тих справах, але цікаво, що головний дорадник президента Картера в мілітарних справах збирається йти на емеритуру тому, що вважає, що підписання САЛТ є великою загрозою для Америки і не хоче брати на себе таку велику відповідальність.

Коли Захід нарешті зрозуміє, що з Москвою не можна торгувати в кредит? Москві можна дати товар тільки тоді, коли всі гроші виплачені до останнього цента. Москва весь час обіцяє, але ніколи не виконує. Чудовим прикладом є історія з обміном. Обміняли советських дисидентів за шпигунів, які були спіймані в Америці, і нам сказали відразу на літаку, що в обмін уходить також обмін нашими родинами. Шпигуни давно поїхали до Москви, але наші родини ще й досі в Советському Союзі. Так, це ще раз підтверджує, що Москві можна віддати тільки тоді, коли вона віддасть до решти, що обіцяла. З Москвою не можна торгувати в кредит.

Непринципова непослідовна політика Заходу відносно

Москви дуже багато коштувала. Захід тепер робить ту ж саму помилку відносно Москви, яку зробив відносно Ірану. Західні політики дуже довго говорили, що шахський режим в Ірані є дуже стабільною силою і забезпечує стабільність у цьому регіоні. Ми знаємо, що сталося з стабільністю, яка була збудована іранським шахом. З неї давно залишилися уламки.

Тоталітарні системи на Сході Європи і в Азії збудовані не на граніті. Вони збудовані на динаміті. В їхній основі є динаміт, вони раптово вибухають і від них нічого не залишається.

Те ж саме буде з Москвою. Це ілюзія, що з Брежнєвом можна збудувати якунебудь світову рівновагу, що з Брежнєвом можна на тривалий час підписувати угоди. Я не знаю, яка доля чакає Брежнєва, чи він помре завтра природною смертю, бо це старий алькоголік, здеградований до решти, чи він загине під час танкового обстрілу Кремля, як загинув Алленде під час обстрілу президентського палацу, але я знаю, що завтра в Москві треба буде говорити не з Брежнєвом, а з іншими. Брежнєв сидить на вулкані і підписувати договір про стабільність з людиною, яка сидить на вулкані, це велика наївність.

Є ще один московський стереотип, який каже, що совети, добрі вони чи погані, але вони забезпечують стабільність на тому великому просторі, від Ельби аж до Тихого океану. І ті, хто так каже, кажуть що не треба зв'язуватися із силами, які хочуть розхитати советську імперію, бо вони знову втягнуть нас у нову в'єтнамську війну. Я на це відповідаю твердими словами твердої людини: в'єтнамські війни будуть, і ми повинні це добре знати: хочемо ми, чи не хочемо, в'єтнамські війни будуть. Справа лиш у тому – програні, чи виграні.

І той хто чесно дивиться правді в вічі, той що знає, що світ – це тверда матерія, повинен знати, що від в'єтнамських війн і треба не втікати, а готуватись до них.

Ми входимо в новий світ, світ неспокою, про це пише «Нью Йорк Таймс», про це каже такий великий ліберал і прихильник союзу з советами, як німецький канцлер Шмідт. Усі стверджують, усі відчують, що ми входимо в неспокійний світ.

Так, 1980 роки будуть цікаві і неспокійні в усьому світі, як у Советському Союзі чи на сході Європи, так і на всьому

величезному нестабільному терені, який окований диктатурами і ці диктатури збудовані не на граніті, а на динаміті.

Коли в Ірані почався великий хаос, коли в Ірані з'явилися Аятоли, всі думали, що це чисто іранське явище. Але ми бачимо подорож римського Папи до Польщі. Чи був коли неспокійний Папа? Чи була така неспокійна подорож Папи до комуністичної країни? Папа поводить себе так, ніби комуністичного режиму в Польщі не існує. Дивлячись на телевізію, можна було побачити живими очима, як хитається ґрунт під ногами комуністичного режиму в Польщі.

Так, Папа в Польщі зіграв ролю Аятоли, ролю того, хто є над політикою. Приходить новий неспокійний світ, світ у якому не вистачає політика, в якому не вистачає виборчої аритметики і демократичних, давно усталених інституцій. Приходить неспокійний світ, світ який потребує Аятоли.

Я не знаю хто буде завтра в Москві, але я знаю, що завтра в Москві доведеться домовлятися не з Брежневом, доведеться домовлятися з Аятолою. Москву чекає такий самий вибух, буде такий самий неспокій — і будуть ті ж самі проблеми. І якби смішно не виглядав Аятола в очах Заходу, Захід мусить навчитися з ним розмовляти, бо інакше нічого не зрозуміє в світі і буде завжди програвати.

Завтрішний світ, світ неспокою, належить Аятолі. Аятола буде там центральна фігура. Яким би смішним, чи дивним не був Аятола, він вміє найголовніше. Він ВМІЄ ЖИТИ У СВІТІ НЕСПОКОЮ. Те нове і найцінніше, що відрізняє нового Папу, це те, що він знає Схід, він знає, як жити в цій атмосфері неспокою, в атмосфері, про яку Захід не має уяви. Новий Папа зробив для справи свободи, мабуть більше, ніж усі папи разом взяті. Новий Папа зрозумів, що він є амбасадором у католицькому світі, а не московським амбасадором у Ватикані.

Є основний дисонанс в житті Заходу, який є світом неспокою: Захід не вміє жити в неспокою, Захід не вміє пожертвувати своєю стабільністю, своїм комфортом. Саме тому Захід програє раз за разом: В'єтнам, Анголя, Етіопія, Афганістан...

Усі ці події відбулися в логіці неспокою, в стилі неспокою. Захід ніяк не міг до нього пристосуватися, і якраз на цій площині між нами може початися великий діалог, між нами українцями і Заходом. Ми, українці, не бідні люди, які при-

ходять і кажуть — допоможіть нам. Ми чудово розуміємо, що справжня співпраця може бути тільки при взаємній вигоді, при взаємній користі, в чому ми певні. Ми не сперечаємося з при взаємній користі, в чому ми певні. Ми не сперечаємося з вами в теорії. Тут ми будемо вас повторяти. Ми не сперечаємося з вами в здобуванні матеріальних здобутків. Тут ми досягли небагато, але ми маємо те, чого не маєте ви. Ми знаємо як жити в світі неспокою.

Нація, яка має ще здобути самостійність, завжди буде мати пієтет до зброї, а не до роззброєння. Нація, яка має ще здобути свою самостійність, завжди буде мати напис на прапорі: живіть неспокійно.

Ми вміємо жити на грані в критичній ситуації. В нашому кредо, в Декалозі українського націоналіста, на початку написано: «Я дух відвічної стихії. що зберіг тебе від татарської потопа і поставив на грані двох світів творити нове життя.» Ми знаємо ситуацію неспокою незнайому Заходві. В першому пункті нашого Декалогу написано «Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї».

Я чудово знаю, що вам кричать московські агітатори. Вони кажуть — не зв'язуйтеся з ними, не зв'язуйтеся з тими, хто живе логікою неспокою, вони ведуть вас до катастрофи, втягнуть вас у нові війни. На це ми відповідаємо: катастрофи будуть. Скільки існує світ, стільки будуть існувати світові катастрофи. Справа не в тому — будуть вони чи не будуть, справа в тому, щоб бути до них приготованими. Захід потребує Черчіля, а не Чемберлена. Захід потребує людини, яка не ховала б голови в пісок перед майбутніми проблемами, а сміло дивилась їм у вічі і твердо розмірковувала, як вийти з них з найменшими втратами.

Все те, що робить Москва, все те, що робить Схід — це гра без правил. Захід не вміє грати без правил...

Балтійським народам пощастило. Вони буди в системі російської імперії, але не були духово в складі російської імперії. Там німецька культура, західня культура, яку вони мали вже до російського завоювання.

Українцям пощастило менше. Москва дуже знищила Україну духово, але ми в цьому й виграли. Ми чудово знаємо Москву, противника, який ніколи не грає за правилами. Ніхто так не знає Москви, як знаємо ми, і це наш великий шанс і великий шанс у руках вільного світу. Так, ми знаємо

як битися з противником, який грає без правил. І можемо цього навчити інших.

Мене багато запитують про САЛТ. Я на це відповів би так: с кавказький жарт: «шов лис подорозі і побачив на дорозі шматок м'яса. Він походив кругом і сказав собі, що не може так бути, щоб шматок м'яса лежав на дорозі просто так».

Ми знаємо що логіку гри без правил і ми ніколи не візьмемо те, що нам пропонують. Ми не віримо, що на Сході можуть щось давати просто так.

Брежнев привіз президентові Картерові САЛТ. Якби я був на місці Картера, я б сказав собі: не може бути, щоб Брежнев привіз цей САЛТ просто так. Я не спішив би його брати.

Є ще одна велика ілюзія нав'язана Москвою Заходові: Москві треба поступатися для того, щоб відвернути атомну війну. Хто може почати атомну війну? Китай для цього занадто слабкий, Захід занадто цивілізований, лиш російська імперія може розв'язати світову війну. Чи треба для цього її втихомирювати, заспокоювати? Чи треба боротись за демократичне перетворення в Росії? Так! Демократичні перетворення. Боротьба за людські права, це свята справа. Але треба добре розуміти, що післябрежневська Росія буде ще більш російською, більш шовіністичною і більшою загрозою для Заходу.

Щоб ліквідувати цю велику загрозу, щоб ліквідувати цей меч, вістря якого є на Ельбі, а волосинка підвішена в Кремлі, потрібно одне: розвалити московську імперію. — Ні, я не закликаю кидати бомби на Москву, але я вважаю, що Захід повинен мати психологічну настанову на розвал московської імперії і думати в цьому напрямку.

І тут не йде мова про руйнацію, бо руйнування російської імперії — це будівничий акт, бо саме існування російської імперії є руйнування світової рівноваги. Отже, зруйнувати російську імперію — це значить довершити акт будівництва.

Колись був римський сенатор, який кожен свою промову закінчував словами: я вважаю, що Картагена має бути зруйнована. Його вважали диваком, але лиш цей дивак розумів, що тільки тоді може бути римський світ над Середземним морем, як буде розвалена Картагена. Двом Картагенам, або двом Римам не місце в середземноморському світі.

Як бракує таких «диваків» у сучасному Заході! Диваків,

які розуміли б , що Захід може мати тільки тоді стабільність, коли перестане існувати московська імперія.

Московські танки рушили на Ельбу не в 1845 році. Москва рушила на Ельбу в XVII столітті. В геополітичному балансі Україна — це природна протидія вській силі, яка йшла зі Сходу, починаючи від Чингіс-хана, яка йшла зі Сходу і порушувала європейську рівновагу.

Як на сході Австралії є великий бар'єрний риф, що захищає її від океану, так Україна завжди була великим бар'єрним рифом на Сході Європи проти азійської потуги.

Це розуміє добре Москва, це розумів Гітлер, який казав, що хто володіє Україною , володіє Європою. Україна — це ключ європейської рівноваги і в XVII стол. цей ключ віддали в руки Москві. Тоді Москва була ще замкнена далеко на сході в Азії, коли Україна в XVII сторіччі була в системі європейських сил і європейської рівноваги. З часу, коли Москва захопила Україну, ця рівновага була порушена і почався постійний і невмолений тиск Москви на Захід. Москва захопила Польщу, Москва захопила Прибалтику, Москва дійшла до серця Європи і тепер стоїть на Ельбі.

Багато говорять про енергетичну кризу, але є ще важливіша: криза геополітична, хоч вона менш видима. Геополітичні ресурси світу вичерпались, і Захід не може собі дозволити на таку розкіш: не помічати 50 мільйоновий потенціал України. Україна для Заходу важливіша, ніж запаси нафти в північному мор'ю. Україна — це природний бар'єр проти Сходу. Україна—це ключ європейської рівноваги.

Дуже важливо було б, якби Захід зрозумів , що без самостійної України не може бути європейської рівноваги. Україна не просто колонія, Україна це 50 мільйоновий потенціал у руках Заходу, Україна — ключ до європейського порядку.

Ми українці, живемо патосом націоналізму, патосом визвольної боротьби. Природно, що Англія з її міцними імперськими традиціями має недовіру до національно-визвольної тенденції, але треба зрозуміти, що стихія національно визвольної боротьби давно вже спрямувала гармати проти Сходу, а не проти Заходу

Деколонізація в Африці вичерпалась, там залишилися рештки, які вже нікому не дають наснаги. Справжня деколонізація, справжній патос визвольної боротьби на Сході, в

Східній Європі і в Советському Союзі. Там є кілька десятків націй, великих і малих, які ще чекають на своє визволення, на деколонізацію. І якраз ця проблема, проблема деколонізації, проблема визвольної боротьби є великою резервою західної політики.

Сучасний світ, це дуже скомплікований світ. Дуже легко критикувати диктатуру Нікарагуа і трохи важче зрозуміти, що в Нікарагуї може бути або права, або ліва диктатура, і що, боротись проти правої диктатури, це значить боротись за ліву диктатуру, за нового Фіделя Кастро. Чи мусимо ми бути добровільними солдатами в армії Фіделя Кастро?

Нікарагський комуніст, який сидить у тюрмі, має право на захист, так само як всяка інша людина, але щоб захищати його, ми повинні десять разів подумати, як це зробити і розуміти дуже важливу істину: врятуєш сьогодні комуніста, будеш завтра рятуватися від комуніста. Це скомпліковані речі Англія завжди доводила те, що вона є світовим центром у розумінні таких речей.

Так, саме Англія зрозуміла в 1943 році, що потрібно будувати вал не тільки проти нацизму, потрібно вже будувати вал проти комунізму, щоб орда не пішла в Західну Європу. Це зрозуміли в Англії, це зрозумів англійський стратегічний розум але трагедія була в тому, що стратегічний розум був по одному боці Атлантику, а стратегічна потуга по другому боці Атлантику.

Тепер в Англії прийшли до влади сили, які мабуть мають найбільше почуття відповідальности у світі. Так, вони мають почуття відповідальности з великої літери. Це не просто уряд, це уряд, який може вести перед у світі в розумінні відповідальности. І я гадаю, що якраз ці сили Англії мають найкращі шанси зрозуміти цю істину, що просто стримувати деструкцію в світі, виразом якої є комунізм, це до нічого не приведе. Стримувати — це означає привести себе до поразки. Потрібно наступати проти цієї деструкції, потрібно виробити в собі психологічну концепцію наступу. Я гадаю, що англійці найкраще зможуть пригадати, що фундаментом Англії, тією людиною яка збудувала фундамент Англії, був Вільгельм Завойовник. І що психологія перемоги, це психологія завойовництва. Це психологічна настанова наступу, а не оборони.

Сучасний світ занадто тісний. Ракети з Сибіру до Калі-

форнії долітають за кілька хвилин, а десант проголошений в Москві вже за рік руйнує Захід.

Так, сучасний світ занадто тісний. Ля-Манш вже не є захистом і навіть Атлантик уже не є жодним захистом..

І ми повинні відкинути застарілі смішні ідеї. Англійці не повинні думати, що вони збудували свій маленький рай за Ля-Маншем і що йому нічого не загрожує.

В сучасному світі, тісному світі, наша справа є вашою справою. Якщо англійці хочуть мати право на англійський спосіб життя, якщо англійці хочуть, щоб їх діти, щоб їх нащадки були англійцями, а не мішаниною з усіх світових компонентів, то це означає, що вони повинні також боротися за Волю України, за право українця бути українцем!

З МОЛОДИМИ

МОЙСЕЙ І ДАТАН

Білоруській поетесі Євдокії Лось з приводу її статті «Безсильна ярость ослепляет. Ответ радиовралям из Мюнхена» («Литературная газета» н. 36 за 1969 р.).

Часом одне – єдине, слівце, що вихопилось ненароком, скаже більше, ніж ціла промова. Часом одне слово виголошує все те, що ціла промова замовчує. Хрущовські промови оживали, робились цікавими там, де з'являлась «кузькіна мати»... «Кузькіна мати» тому й запам'яталася, що виражала справжнього Хрущова, була єдиною власною фразою в багатогодинних нагромадженнях стертих загальників. Є такі живі іскорки і в Вашій статті. І саме завдяки їм стаття звертає на себе увагу.

Мабуть, ніщо не пишеться таким марудно-заколисуючим жаргоном, як праці з національного питання (з етнології, кажучи по людськи, але оскільки етнологія все ще чекає на реабілітацію і досі вважається «буржуазною псевдонаукою», – як колись кібернетика, аксіологія – то будемо вживати «общепонятную», «єдинонеделимую» термінологію). Праці з національного питання пишуться за тим самим принципом, який Наполеон радив своїм законодавцям («Пишіть коротко і неясно»). Всі вони зшиті з «правильностей» – загальників, настільки сірих, що їх можна читати і не помічати навіть процесу читання. Якщо відцідити воду, у друшляку лишаються: а) «дружба народів»; б) інтернаціоналізм»; в) «благодіючий вплив великого російського народу» 2 г) кілька напівцензурних випадків проти «націоналізму». І все це – взагалі. Будь-якої конкретизації, предметности бояться, як чорт хреста.

Що значить «дружба народів»? Фраза ця без дальшої конкретизації-просто порожній дзбан, у який кожен може влити власне вино. Хто проти дружби? Ніхто не проти дружби. Ніхто не проти таких речей, як дружба, любов, правда. Нема людини, яка б свідомо робила зло. Захищати дружбу взагалі нема потреби — бо на неї ніхто й не нападає. Сказати «хай живе дружба між народами» — значить нічого не сказати. Добро — конкретне, любов — конкретна, істина — конкретна. Реальна розмова починається з моменту, коли виясняють, який зміст вкладається в це слово.

Так от: є у Вашій статті кілька речень, яких можна скласти уявлення про Ваше розуміння таких матерій, як дружба народів, інтернаціоналізм, любов до великого російського народу і т.п. І коли в сотнях сотень праць з національного питання варто щось читати — то саме ці речення. Якщо вже витратити час — то на такі статті, як Ваша, де з кострубаті купи загальників часом визирне щось живе конкретне.

Таке буває рідко. До друку допускаються лише ті, хто навчився уникати конкретної розмови про конкретні національні проблеми в СРСР. Але часом трапляється брак... Часом автор проговорюється (як Ви) — і тоді стає, нарешті, цікаво. Ваша стаття — особлива. Те, що у Вас на язиці, те у сотень авторів на умі. Ви говорите за багатьох. І це надає словам Вашим узагальнюючого, навіть я б сказав, програмного значення.

(Можуть сказати: «вчепився за фразу». А я й не думаю цього заперечувати. Є фрази, за які треба чіплятись обома руками. Бо вони відкривають те, що ціла стаття закриває. Часом одне — єдине слівце важить більше, ніж ціла промова).

Отже, справа виглядає так. Білоруська поетеса Євдокія Лось любить Білорусь («Прекрасная сегодняшняя Беларусь!»; «я писала и буду писать, пока жива, песни о родной земле, восхищаются ее красотой»). І разом з тим сердиться на мюнхенських «радиовралей» — за що? — за те, що вони приписують їй... національний патріотизм! Неймовірно? Може, навпаки: обурюється, що їй приписують відсутність національного патріотизму? (Бо що може бути ганебнішим для поета, ніж відсутність національного патріотизму?) Цитую: «Они же в моей патриотической лирике уловили лишь «элемент национального патриотизма». Да, я писала и буду писать, пока жива, песни с родной земле, восхищаются ее

красой и ее всенародной славой. Но это не «национальный патриотизм», а национальная гордость советского патриота движет мною». Як же так? Що за ребус? З одного боку — людина любить свою націю, а з другого — обурюється, що їй приписують національний патріотизм, і навіть зневажливо бере ці слова в лапки, демонстративно підкреслюючи, що це, мовляв, не мої слова (не подумайте, боронь Боже, що це я вигадала таку химеру, як національний патріотизм).

А хіба ж може бути патріотизм не національний? Слово «патріотизм» навіки спароване зі словом «нація», як «ворон» з «чорний» або «море» з «синє» в народних піснях. А крім всього іншого, Євдокія Лось — поетеса. Хіба ж вірші, які вона пише, не національні, не білоруські? І взагалі: чи бувають вірші не національні? (Навіть писані мовою есперанто, вони носять на собі печать нації автора — при умові, що це справжня поезія). І взагалі: чи можливий пост без почуття національного патріотизму? Справді, якийсь ребус. Як його розгадати?

Мабуть, це було б зовсім легко, якби я засвоїв Вашу чорно-білу філософію: «Кто не с нами, тот против нас». Тоді мені моментально все стало б «ясно». Білоруська не має почуття національного патріотизму? — Отже, Білорусії вона не любить, все це звичайне лицемірство, а вже для гонорару («за долари», як кажуть автори Вашого типу про декого...). Коли під рукою тільки дві фарби — тоді світ, пофарбований у чорно білі смуги, як ворота концтабору, стає надзвичайно «простим» і «ясним». Тоді «все зрозуміло». Але жива дійсність (навіть найпримітивніша!) далеко складніша, ніж цей чорно-білий символ карательської мудрости. Ви самі пишете у заголовку: «Ярость ослепляет!» Ви це написали. Не погано було б, якби Ви над цим ще й задумались...

Добрі чи погані наші часи, але в одному вони безперечно кращі за попередні: люди вчаться слухати опонента. Слухати всіх, зберігаючи власну точку зору. Вчимося терпимости до інакомислячого — риси, без якої неможлива ніяка демократія, без якої суспільство неминуче сповзає до тоталітаризму. Ми не деремося на стіну від люті і не вивергаємо піни з рота, почувши слова «не — нашого» диктора. Ні, це ще не означає, що ми поділяємо його точку зору. Ми маємо свою. Але ми навчилися слухати. Слухати, не впадаючи у мав'пячу істеріку, коли співбесідник говорить щось неприйнятне, або незвичне для нашого вуха. Тільки так можна зрозуміти.

Я ніколи цього не забуваю. І це дало мені змогу зрозуміти Вас. Я відчув, що оте Ваше «я нікогда не кривила душой» — правда. І, замість приліплювати Вам свої ярлики, шукав розв'язки у Вашому тексті. Судив автора за законами, які він сам установив.

Отже, про Ваш текст. «Но это не национальный патриотизм, а национальная гордость советского патриота движет мною». Знову ребус... Поперше. У кожній брошурі з національного питання написано, що радянський патріотизм не заперечує національного (білоруського у даному випадку) патріотизму, що це взаємодоповнюючі, а не взаємовиключні поняття. Далі. «Радянської національної гордості» в природі нема (так само, як печеного льоду), бо радянської нації не існує. Є багато радянських націй. Так що національна гордість може бути українська, білоруська, грузинська, російська. А радянська гордість — це гордість інтернаціональна, і національна гордість служить для неї фундаментом. Отже, без білоруського національного патріотизму, від якого Ви так енергійно відгороджуєтесь, неможлива для білоруса і радянська інтернаціональна гордість. Спроба замінити білоруський національний патріотизм радянською гордістю — просто курйозна. Це настільки елементарна істина, що Ви не можете її не знати. Не повірю, щоб Євдокія Лось, яка набила руку на писанні актуальних формально-білоруських віршів, могла зробити таку елементарну помилку. Мабуть це не помилка. Тобто помилка, але лише з моєї точки зору. Мабуть, вживаючи фразу «национальная гордость советского патриота», Ви маєте на увазі щось інше. Що ж ?

Розв'язку треба шукати не в моїй, а в Вашій логіці, десь на шпальтах Вашої статті. Шукаємо, шукаємо — ось: «На одной из встреч в минском Доме дружбы и культурной связи с зарубежными странами как-то выступил турист и в высказался приблизительно так: «Хорошо, что нам показали Белоруссию. А то у нас многие думают, что Советский Союз — одна Москва...». Тогда же я написала стихотворение — ответ заблуждающемуся.

*Каждый знает с малых лет,
и этого уже не изменишь:
Что Минск — Москва,
И Пинск — Москва,
и даже скромные Ушачи!...
(«Подстрочник»)*

Може, це випадкова фраза? Ні. Ось через кілька рядків розуміння Білорусії як (теж Москви) поглиблюється, видозмінюється, обростає синонімами:

*Луга у нас одні,
и снега у нас одні,
и одна у нас, почти что,
говорка (реч):
белорусская, русская...
(«Подстрочник»)*

*Говорили в отрядах:
«Трава-мурава!»
Говорили: «Вторая Москва!»*

О, тепер трохи розвидняється. При такому трактуванні Білорусії («почти что» Москва, «вторая Москва») стає можливою любов до неї, при відсутності національного патріотизму. Бо при такому підході Білорусія перестає бути нацією.

Білорусові з повноцінним національним почуттям ніколи не прийде в голову назвати Білорусію другою Московією, другою Варшавою, чи другим Берліном. Бог для того й створив Землю круглою, щоб кожний міг вважати свою країну центром планети, щоб кожний стояв на найвищій вершині, відчув себе велетнем, богорівним. Тільки так виростають повноцінні люди і нації. Хто дивиться на сусіда знизу вгору, у того обов'язково виробляється філософія вторинності («вторая Москва»), другосортности, додатковости («почти что» Москва).

Білорус з повноцінною національною свідомістю ніколи не скаже до росіянина «луга у нас одні, и снега у нас одні» (про «говорку» говорити не годиться. Що ж то за нація без своєї мови?) Сніг у Білорусії такий самий, як у Росії, але все одно не такий. Для справжнього білоруса такого снігу, як у Білорусії, нема ніде у світі. Для справжнього білоруса все в Білорусії — єдине, неповторне, незамінне.

*І там степи, і тут степи,
та тут не такі,
руді, руді, аж червоні,
а там — голубії...*

Цінності — це коли людина має щось незамінне, щось таке, чого втратити не можна. Втрата чого означає непоправну катастрофу. Коли ж луги і сніги стають взаємозамінними — це означає, що цінності зникли.

Не тільки нація, але у загалі всяка предметність можлива завдяки окремішності. Предмет — це те, що чітко вирізняється з навколишнього середовища. Втративши окремішність, предмет перестає бути предметом. І коли білорус каже, що у нього спільні з росіянином «луга» і «снега», це означає, що в нього розмите почуття білоруської окремішності — головного фактору, завдяки якому живе нація. При таких умовах у слові «Білорусія» не може втриматись національний, етнічний зміст. Це слово стає поняттям географічним, обласним. І Євдокія Лось починає (непомітно для себе!) любити Білорусію приблизно так, як Єсенін любить Рязанщину. Євдокія Лось любить Білорусію не як націю, а як місцевість, губернію. Дійсно, така любов можлива без національного патріотизму. Для такої любови досить обласного патріотизму.

О, тепер стало ясно, що означає у Вас «Национальная гордость советского патриота». Виявляється, це просто «национальная гордость русского патриота». Спільним зусиллям вдалося знайти ключ до розшифрування Вашого тайнопису. Виявляється, слово «радянський» у Вашій мові треба читати як «російський». Протиставляти «национальную гордость советского патриота» національному патріотизмові (білоруському) — абсурд. Але коли «советский» замінити на «русский» — тоді все стає на свої місця. Дійсно, білоруський національний патріотизм і російський національний патріотизм — речі несумісні в одній людині. Можна усвідомлювати себе або білорусом, або росіянином. І якщо у білоруса розвивається почуття білоруської окремішності, якщо у нього з'являється почуття що Білорусія — це щось додаткове відносно Росії («вторая Москва», «почти что» Москва) — тоді білоруський національний патріотизм у нього буде обов'язково витиснутий на «нижчій поверх», «на кухню» стане патріотизмом обласним, а на звільнене місце втиснеться російський національний патріотизм.

Так формуються люди (і цілі народи!) з подвійною, гермафродитичною національною свідомістю. Людина знає, що вона білорус, і разом з тим має глибоко вкорінене відчуття, що Білорусія — це щось неповноцінне. Людина відчуває себе білорусом — і разом з тим про «серйозні», «справжні» речі, про «високі матерії» мислить російськими, а не білоруськими категоріями. Це травма на все життя: відчувати себе приналежним до чогось вторинного, другосортного. Це —

люди з перебитим хребтом, що ніколи не стояли на вершині, люди, які завжди відчували себе низенькими, втиснутими в болото.

Ми здається, випустили біса з пляшки, доторкнувшись злегка до Вашого розуміння «національної гордості советского «патриота». Бо коли виявилось, що це просто «национальная гордость русского патриота», то вся Ваша термінологія мусить бути зревідована. Що означають у Вас, наприклад, такі словосполучення, як «дружба народов-братьев нашей многонациональной страны», «дружба с великим русским народом»? Яка ж дружба між народами, коли такої реалії, як народ (білоруський), у Вас фактично вже нема? По суті Ви усвідомляєте Білорусію як губернію, край. Ваша любов до Білорусії — приблизно того ж типу, що й любов сибіряка до Сибіру. Ви не пишете — Ви дописуєте білоруською мовою. Дописуєте останні вірші на спакованій валізі. Внутрішньо Ви вже давно готові побачити об'яву в газеті про те, що контора «Білорусія» ліквідується. Ніякого болю у Вас це не кличе, — внутрішньо Ви давно вже не вважаєте білорусів народом, а фразу «білоруський народ» вживаєте по інерції, за звичкою. Білоруська нація не є для Вас необхідністю — Вас влаштовує білоруська губернія. Білорусія непомітно злазить з Вас, як старий ніготь.

«Що за дикі нісенітниця? — скажете Ви. — Ніколи в мене такого і в думці не було». Охоче вірю. Дійсно, такі, як Ви, над цим не звикли задумуватись. Русифікаторам саме це й потрібне: щоб ви не задумувалися над національною проблемою. Російська імперія завжди дбайливо оберігала своїх підданих від національного прозріння. А від дореволюційної Російської імперії нам у спадщину дещо залишилося. «Як інтернаціоналісти ми повинні, поперше, особливо енергійно боротися проти залишків (іноді несвідомих) великоруського імперіялізму і шовінізму в російських комуністів. «... защищать российских инородцев от нашествия того истинно-русского человека, великоросса, шовиниста, в сущности, подлеца и насильника, каким является типичный русский бюрократ. Нет сомнения, что ничтожный процент советских и советизированных рабочих будет тонуть в этом море великорусской швали, как муха в молоке». Якби це написав я — мене б негайно засудили. Але це написав Ленін. Він давно помер. Судити нікого.

Двоє шахтарів з Донбасу написали до ЦК КПУ листа та-

кого змісту: у нас, в Донбасі, нібито Україна — офіційно, формально. А фактично — все зрусифіковане. В результаті донбаські українці перебувають в неприродному, двоїтому стані. Шахтарі радять «двинуть украинскую нацию или в ту, или в другую сторону». Звідки знати молодим мускулястим наваловідбійникам, які звикли у своїх штольнях рубати прямо, що русифікатори найбільше бояться отого «двинуть». Бо коли «двинуть» (байдуже в який бік) — наробиш гуркоту. І тоді приспана національна свідомість пробудиться. Коли люди помітили національну проблему і зацікавились нею, тоді все пропало. Результат буває в таких випадках один: пробудження національної свідомості. Тоді кінець усякій русифікації.

Коли б гаркнули: «Сдать Беларуссию в каптерку и надеть русскую единоснеделимую гимнастерку!» — тоді збунтуєтесь навіть Ви з Вашими рабськими поняттями. У душі білоруса — навіть спустошеного, зрусифікованого — могутніми багатовіковими нашаруваннями скристалізувалася білоруськість. Її не вирвуть ніякі торквемади, ніякі сталіни жадними динамітами, Тому русифікація (полонізація, германізація, мадяризація) — це не ламання костей. Коли ламають кістки — болить. Краше проковтнути цілого, живцем, як удав.

Білоруськість Вам залишають, але поступово опускають її до рівня обласної екзотики. Білоруського патріотизму теж не заперечують, але при умові, що це буде обласний патріотизм, а не національний. І русифікатори-гібридизатори можуть віншувати себе з успіхом. У Вашій особі вони виховали бажаний гібрид. З одного боку — Ви ще не заявляєте, що Білорусія — це зовсім Росія. Білорусія у Вас — це «почти что» Росія «вторая Росія». З другого — Ви вже обурюєтесь, коли Вам приписують білоруський національний патріотизм. У Вас залишилося трішечки білоруського — в кількості, що не перешкоджає русифікації. Вас вдало приспали. Тепер Ви присипляєте інших.

Так, русифікація — це приспляння. Шевченко, ще в минулому сторіччі залишив нам, українцям, дорогоцінну острогоу:

*Та не однаково мені,
як Україну злії люди
присплять лукаві, і в огні
її окрадену збудять...
ох, не однаково мені.*

Мабуть, Ви таки ніколи не задумувались над цими своїми «гріхами». Але, об'єктивно, це не має значення: усвідомлюєте Ви чи ні, що працюєте на посаді могильника власної нації. Цап на чікагських бойнях, заводячи гурти баранів у ті місця, де здають шкуру, теж не підозрює, що він — убійця. Він просто знає, що після роботи дадуть сіна. Він — не задумується. Може, ще й любить баранів, які за ним бредуть. Коли б ще барани вміли кричати «Хай живе дружба народів!» — ідилія була б повною. І дуже знайомою.

Ні, я не звинувачую Вас у лицемірстві. Відчуваю, що Ви говорите щиро — про дружбу з російським народом і любов до нього, скажімо. Але чи дійсно є любов'ю те, що Ви за любов приймаєте? Любов ... між ким? Між мисливцем і мисливським псом? Любов, дружба можливі між рівними. Я не маю почуття нижчезартости перед росіянином. Мій символ віри — Шевченківський заповіт:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклянну святого Бога,
за неї душу погублю!*

Ви не можете любити Росію. Бо Ви дивитесь на Росію знизу вгору. Слуга тільки думає, що він любить господаря. Але це не любов. Це каламутна мішанина з низькопоклонства перед сильнішим, страху потреби, мати когось «над собою», несамостійності, і намагання стати повноцінним до свого пана — якщо не зовсім, то хоча б «почти повноцінним» («почти что» Москва, «вторая Москва»).

Ви взялися захищати від мюнхенських «вралей» такі матерії, як інтернаціоналізм, дружба народів, «гордість советского патриота». Не дай мені, Боже, ніколи такого захисника! Коли це захист — то що ж тоді зветься компромітацією? Ви одягли своїх підзахисних у такі страхітливі лахи, що їм ніхто не подасть руки. Кому сподобається Ваша «дружба с великим русским народом» яка передбачає відмову від білоруського національного патріотизму? Кому сподобається Ваш інтернаціоналізм, який передбачає втрату національного обличчя? Такий «захист» шкодить дружбі народів більше, ніж усі мюнхенські радіопередачі, разом узяті. Нічого собі «інтернаціоналізм», під яким підпишуться і Микола І, і Катерина ІІ.

Ви взялися розгромити націоналістів з Мюнхена. Але чим? Ви ж перед ними беззбройні! Я розмовляв з батьком

українського емігранта, який живе в Австралії. Дружина його (емігрантка) — австралійка. Батько мав із сином телефонну розмову. І от з далекої-далекої Австралії не тільки син, але й онуки, і навіть невістка — австралійка(!) промовляли до батька українською мовою! Українець, закинутий на другий кінець світу, не тільки не забув рідної мови, але й передав її дружині — австралійці. Десь в Уругваї чи в Штатах є такі самі емігранти-білоруси. Що запропонуєте Ви цим людям, які роблять вибір між Вами і мюнхенським диктором? Відмову від національного патріотизму? Вони зберегли рідну мову за морями — Ви на своїй землі вживаєте її тільки для газети, як декорацію. Вони зберегли національний патріотизм на далекій чужині — Ви відреклись від нього на рідній землі. Емігрант, що про нього мова — простий робітник з початковою освітою. Ви — поетеса... Хто кого мав би навчити національного патріотизму? Невже незрозуміло Вам, яким пігмеєм виглядає Ви, поетеса, перед цими майже неписьменними трударями? Невже не бачите Ви, як жалюгідно виглядає Ваше віршоване блазнювання (хоч воно й про високі матерії) перед простою мовою тих, які й двох слів не вміють сказати про свій патріотизм, але носять його в серці до останньої хвилини? Чи маєте Ви право закидати щось «отщепенцам», «для которых не существуют священные слова — отечество, родная земля, народ», — коли самі Ви відреклись від цього всього? Чи Вам писати «и он осмеливается говорить о национальном достоинстве белорусского народа» — коли Ви самі публічно відмовились від національної гідності? (Яка ж національна гордість — без національного патріотизму?) Невже Ви не помітили, що все, сказане Вами про «отщепенцев», які «в годы минувшей войны служили оккупантам» — не вже Ви не помітили, що все сказане про них, бумерангом повертається назад і б'є... по Вас? Цікаво, правда? Ви не палили сіл разом з цими карателями, не вбивали дітей. Навпаки: Ви були серед їхніх жертв («Там погибли двадцать моих близких и дальших родственников. Я сама еще девочкой не раз смотрела в глаза смерти»). І всеж, як бачимо, між Вами, і ними навдивовижу багато спільного.

У Мордовських політичних таборах їх досить багато — колишніх німецьких поліцаїв. Донощик серед них — масове явище. Є навіть і термін: «Хороший белорусский стукач». Чому ж серед білорусів «стукач» — масове явище, а серед ес-

тонців, наприклад, їх майже нема? Яка різниця між естонським і білоруським в'язнем у мордовських таборах? Різниця така: Естонці майже всі національно свідомі. З білорусів — майже ніхто. На всі табори були, здається, два білоруси, для яких Білорусія — не просто географічне поняття, а Вітчизна. Ось у чім річ: національна свідомість! Національна гідність! Людина, втративши це, починає гнити живцем. «Денаціоналізація веде до деморалізації» — сказав Грінченко, побачивши зблизька п'яний Донбас. «Позбавлені національної гідності та відповідальності за народну духовну спадщину, вони не мають на чому виробити почуття людської гідності» (Євген Свертюк, «Собор у риштуванні»).

Бачите, куди веде відмова від національного патріотизму!

Для Вас Білорусія — «вторая Москва», для них — «второй Берлин». І для Вас, і для них характерна відсутність власного хребта. Такі, як Ви, Ваші духовні батьки, породили цих «отщепенцев». Такі, як Ви, навчили їх, що Білорусія — це «вторая Москва». І коли прийшли німці — їм дуже легко було засвоїти істину, що Білорусія — це «второй» Берлін. Відсутність власних, білоруських цінностей зробила цих людей запроданцями.

«На его руках кровь загубленных белоруссов», — пишите Ви про якогось там «радиовраля с Мюнхена». Не Вам про це писати. Бо кров і на Ваших руках. Такі, як Ви, дали в руки карателю найстрашнішу зброю — національну безхребетність. Такі, як Ви, методично, покоління за поколінням, сторіччя за сторіччям, вбивали в душі білоруса національну гідність і виховали, нарешті, духовних недоносків, здатних на все. Карателі вбивали кустарно, поодиноці. Ви вбиваєте цілу націю. Нема бруднішої роботи, ніж Ваша бо

*немає більших на землі підлот,
ніж вбить народ — маленький чи великий.*

Шевченко мав мужність визнати, що Україна «бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, що згнилого, збайдужілого серця сучасних йому українців треба вицідити гнилу, рабську кров і замінити її живою, козацькою. У Франка не здригнулась рука, коли він писав про свій народ: «Презирством, наче струном вкритий». Бо це була правда! Янка Купала сказав, що сучасні йому білоруси ще тільки повинні навчитися «зватися людьми». Він розумів, що без повноцінної націо-

нальної свідомості не може бути повноцінної людини, що ненаціональної духовості нема. Що люди, які не стали на повний зріст національно, ще не мають права зватися людьми.

Євдокія Лось вирішила «дописати» Янку Купалу, доповнити його у світлі найновіших досягнень. Євдокія Лось «відгукнулася» на Янку Купалу віршем «Людьми зовемся». У нас, на Україні, нема вже жадного Шевченкового вірша, не обсмоктаного для «актуальних» потреб. У Вас, бачу, те саме. Бачу, що і Ви ретельно перемацуете кожну струну Купалової лірики – може, васться яку-небудь приклепати до своєї актуальної ширпотреби.

Погано, коли клясика потрапляє до рук погромщиків. Але найгірше, коли нею починають гратися блазні. Блазен з усього вмє зробити блазенський (не чітко – Вид.) – навіть з національного прапора. Ви нам плян? А ми вам «встречный» плян! Ви на 100%! – А ми на 200! Янка Купала прогресивний? – А ми в 2,5 рази прогресивніші («Наш прогресивний пароль – найпрогресивніший у світі»).

Янка Купала ще тільки мріяв про оте «зватися людьми». – А ми вже назвалися! Достроково! Виробилась навіть норма – все дореволюційне мусить бути перевиконане, як мінімум, у 2 рази («Если до революции в Тульской губернии был 1 (один) писатель – Лев Толстой, то в настоящее время Тульское отделение насчитывает 7 членов Союза советских писателей»). Ну, як можна було в цій галоп-стахановській атмосфері залишити Янку Купалу на відсталому дореволюційному рівні, не наче пити на його переповнену національним болем поезію оптимістично-актуальні лозунги? «Прекрасная сегодняшняя Беларусь!» Прекрасна – і квит! Ніяких дискусій! («Кто там шагает правой?левой!левой!левой!») «Наш народ за минувшее полвека получил все, о чем столетиями мечтал».

Не буду бідповідати Вам своїми словами. Знаю, що аргументи людини, яка виявляє стільки «нездорового інтереса» до національної проблеми, для Вас не переконливі. Хай скаже за мене про сучасне становище Білорусії людина Вашого, сталінського покрою, людина «правверенная», настільки «правверенная», що, як кажуть росіяни, «пробу ставить негде». До речі, це Ваш знайомий, білоруський письменник з Мінську. Він приїздив за путівкою, оплаченою КДБ, у мордовський табір ч.1. читати лекцію. Гадаю, така

довіра з боку КДБ дає стопроцентову гарантію, що це людина «правильна». Після лекції один в'язень встав і подякував: «Я люблю білоруську мову. І я вдячний білоруському письменникові за те, що він дав мені можливість почути її. Бо в Мінську я ходив цілий день і не чув білоруської мови». Неважко здогадатися, що слухач хотів розстріляти лектора іронією. І що ж? Вийшло навпаки: лектор розстріляв слухача. Білоруський письменник, на повному серйозі відповів: «Нет, почему, же? Бывает, бывает. Вот мы в воскресенье ехали на рыбалку. За городом к нам подсел мальчик. И вы знаете, он разговаривал на чистом беларусском языке».

Яка там русифікація? Говорять про якусь там русифікацію, а тут під Мінськом на хуторі знайшли хлопчика, що розмовляє білоруською мовою!

Вже сам факт, що білоруську мову в Мінську знайти трудніше, ніж таємничого змія в шотланському озері Лохнес, — уже цей факт дає вичерпне поняття про те, яка «прекрасная сегодняшняя Беларусь». Але ставлення білоруського письменника (письменника! — не начальника пожежної команди, а письменника!) до цього факту ще красномовніше, ніж сам факт. Отже, білоруський народ «получил все, о чом столетиями мечтал»? Невже стан національного паралічу, в якому перебуває білоруський народ «получил все», о чом столетиями мечтал»? Невже стан національного паралічу, в якому перебуває білоруський народ — це все, про що він «столетиями мечтал»? І Ви це серйозно? Аж не віриться. Увесь час закладається думка, що Ви просто іронізуєте. Як Гашек. У його романі про Швейка є така сама ситуація. Маршал обходить поле бою. Назустріч йому підводиться ранений воїн, віддає честь і падає мертвим. Маршал обертається до солдатів і вигукує, вказуючи на померлого: «Бажаю вам усім такого чудового кінця!» Швейк називає це «ідіотизмом у квадраті». У Вас це зветься: «Прекарасная сегоднaшня Беларусь! Ей, ее людям — наши лучшие песни!»

Прекарасна... З чиеї точки зору? З точки зору білоруського поета? Чи з точки зору білоруського шлунку? З точки зору шлунку — дійсно все пречудово. Картоплі у Білорусії багато. А чи повинен білоруський поет міряти білоруську дійсність шлунковим критерієм? У нас різні критерії. Для Вас головне — стільки то кілограмів на душу населення. Коли вже на те пішло, то для здійснення Вашого ідеалу Білорусія не потрібна. Буде Білорусія чи ні — але під Мінском і Бобруйсь-

ком картопля ростиме . І через 100 років її стане, безперечно більше, ніж тепер. І взагалі: все те, що Ви ставите на перший плян — можливе й без Білорусії. Асимілятори всіх часів і народів завжди намагалися нав'язати народам-жертвам свинячо-матеріялістичну філософію. І навіть ішли на великі матеріальні поступки. Коли йшлося про асиміляцію, матеріального не шкодували. Дивіться, як римлянин Тацит розкладав покорених галлів свинячим матеріялізмом: «Ви поділяєте з нами участь в імперії . Це нерідко — ви, котрі командуєте нашими легіонами, ви, котрі урядуєте нашими провінціями, між вами і нами нема жадної відстані, жадної перегородки». Римські завойовники не шкодували ні грошей, ні посад — аби тільки підвести галла до думки: «А для чого мені Галлія?» Я не знаю, для чого існує на світі Білорусія. Але я твердо знаю: білорус, який каже: «А зачем мне Белоруссия?» — це вже духовно мертва людина. «Для чого Білорусія?» — на такі питання відповіді нема. Коли йдеться про святощі — тоді логіка ні при чому. Для чого рідна мати? На світі мільярд матерів. Що зміниться, коли буде на одну менше? Повноцінній людині ніколи не прийде до голови така філософія. Повноцінна людина вб'є на місці кожного, хто посягне на її матір. Так само повноцінному білорусові ніколи не прийде до голови питання «А зачем Белоруссия?» Нація найсвятіше. Нація — це синтез всього духовного, чим володіє людина. Християнин Шевченко ставив націю вище Бога. Справжній, живий Бог — це і є нація:

*Я так її, я так люблю
свою Україну убогу,
що прокляну святого Бога,
за неї душу погублю*

Токтогул казав, що він усім готовий пожертвувати — «тільки б вічно мій жив народ, Киргизстан мій коханий цвів». Дуже з багатьма втратами можна примиритись, дуже багато чим можна пожертвувати — лиш втрата нації незамінна. «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину».

«Россия, я твоя кровинка. Коль ты умрешь — и я умру». Умре Духовно. Буде після того ходити, їсти біфштекси, купувати телевізори, але все одно буде трупом. «Прекрасная сегодняшняя Беларусь!» По ній бродять мільйони трупів. Отрута, якою їх умертвили, називається: «А зачем Белоруссия?»

Я знаю, що Ви не лицемірите. Ви говорите широко. Тільки речі у Вас не називаються власними іменами. Національну безхребетність Ви чомусь називаєте інтернаціоналізмом, забське низькопоклонство перед росіянином — «дружбой с великим русским народом». Ну й, звичайно, на першому місці — цитата з Леніна, «социалистическое отечество», соціалізм. Це спосіб не новий: схватись під офіційним прапором. Технологія така: береться шовіністична теза, а зверху пришивається марксистська цитата. Не дивно, що в країні, де Марксова ідеологія є панівною, русифікатор оголошує себе марксистом. Хто у Ватикані не посилається на папу римського? Коли віра в Бога була державним обов'язком, кожний намагався оглушити свого опонента по голові Біблією. Духовну цінність — Біблію — перетворювали в довбню, опудало для розполохування опонентів.

Знову ж таки: я не звинувачую Вас у лицемірстві. Лицемірили інші. Лицемірила «шовинистическая великорусская шваль», яка, побачивши безнадійну поразку денікінців і колчаків, моментально перефарбувалася в червоний колір і сказала словами Шульгіна: «Интернационал смоеся (минет) — империя останется». Ось як поводи́ла себе «шовинистическая великорусская шваль» після революції в Туркестані: «Кто же там сумел проникнуть в партию? Туда вошел старый русский чиновник. Раньше он надеялся на империалистов, но когда эта надежда рухнула, когда он увидел что из Москвы і Петербурга непосредственной помощи от буржуазии й помещиков ждать нельзя, тогда он понял, что в туркестанской обстановке национальной вражды нужно создать какую угодно власть, но обязательно власть русскую. На деле в наших рядах оказался коммунист-батюшка, русский полицейский и семироченский кулак... Русское великодержавное купачье, которое волею судеб оказывалось «носителем» пролетарской диктатуры на окраинах, отбросило туземные массы в лагерь контрреволюции... Это — автоматическое продолжение старых колониальных отношений под советской вывеской и формой... У всякого русского на окраинах была привилегия быть пролетарием» (виступ Сафарова на 10-му з'їзді, стенографічний звіт стор. 190-194).

Оці — лицемірили, цитуючи Леніна. А ви повірили в їхню маску. Вони зуміли вбити Вам у голову, що їхні дії — це інтернаціоналізм. Але русифікація — це не інтернаціоналізм!

Знаю: Ви гадаєте, що робите Ленінові честь, цитуючи його

го. Одна офіційна особа на Україні теж так думала. Було ось як: на одній нараді виступив один з «неправильних», говорив про Сталіна, сталінщину і додав у зв'язку з цим: «Вожді приходять і відходять, а кашу, яку вони заварили, доводить-ся розхльобувати нам». Офіційна особа висунула таку анти-тезу: «А що стосується вождів, то наш улюблений вождь і вчитель — Володимир Іліч Ленін. І ми завжди готові розхльобувати кашу, яку він заварив». Ця особа (як і Ви) щиро вважала, що вона захистила Леніна.

Але є цитати з інших авторів, написані ніби спеціально для Вас. Слухайте: «Мы любим Украину, любим как часть нашего отечества, как живую и дорогую часть нашего народа, как часть нас самих, и потому-то нам как ненавистна всякая попытка внести чувство моего и твоего в отношении Украины к России... Мы весьма далеки от того, чтобы осуждать тех украинцев, которые пристрасны к своей родине. Местный патриотизм есть весьма почтенное чувство, но оно не должно исключать патриотизма более широкого; интересы родины не следует противопоставлять интересам отечества». Це слова єдинонеделімця Каткова (М. И. Катков Собрание передовых статей «Московских ведомостей». Выпуск третий. М., 1887, стор., 117-118).

Ось кого Вам цитувати. Ось хто Вам духовий батько! Не тільки дух — навіть термінологія у вас спільна! «Родина» — це і в нього, і у Вас — просто місцевість, рідний край. «Отечество» — це Росія. Катков не проти українського патріотизму (але при умові, що це буде «местный», а не національний патріотизм) — Євдокія Лось, як добра учениця, повторює те саме про білоруський патріотизм. Катков дуже не хоче «чувства моего и твоего в отношении Украины к России» (щоб усе було спільне). Євдокія Лось, як добра учениця, деклямує напам'ять свого учителя:

*Лука у нас одні,
и снега у нас одні...*

Катков, як бачите, теж любить Україну. Страшна це любов... Це обійми спрута. Краще вже родезійський расизм... Чорним родезійцям не загрожує асиміляція — білі з ними асимілюватись не хочуть. Не люблять їх. Як я хочу, щоб Катков і його нащадки ненавиділи нас, українців і білорусів, так само, як білий родезієць ненавидить чорного! Але каткови мають проти нас зброю далеко страшнішу, ніж ненависть.

Вони мають «любов»... Коли глянути на Каткова «через Буніна», то вовчі зуби виступають з любови зовсім виразно (у Каткова вони приховані*). «Прекраснее Малоросии нет страны в мире. И главное то, что у нее тепер нет истории, — ее историческая жизнь давно и навсегда кончена. Есть только прошлое, песни, легенды о нем — какая-то вневременность. Это меня восхищает больше всего».

Такий чудовий шматочок — Україна... Дуже не хотілось Буніну, щоб він утік із зубів. А як дуже хочеться, то часто бажане приймають за дійсність. І Бунін переконав себе, що «ее историческая жизнь давно и навсегда кончена». Це його «восхищает больше всего». Вовка «восхищает больше всего» той баран, що в зубах. Вовка зрозуміти нетрудно. Але коли баран починає проповідувати вовчу філософію — то це мусить бути дуже збаранізований баран. Бо навіть для барана неважно втямити, що «братерське єднання» з вовком може відбутись тільки у вовчому шлунку. Баранізації часом піддавалися люди навіть непересічного таланту. Довженко писав Солнцевій: віддав сценарій (російською мовою) у видавництво, але воно вимагає перекласти сценарій на українську мову. «А мне некогда». Мало б бути навпаки: українському письменникові кажуть перекладати сценарій на російську мову, а він опирається: Я — український письменник, ви — українське видавництво, отже — друкуйте українською мовою. Мало б...

Людина — дуже складна реальність. Можна бути великим художником — як Довженко — разом з тим піддатись тотальній баранізації в національному питанні. Виявляється, навіть Довженкові можна вбити в голову, що питання про те, якою мовою вийде його сценарій — українською чи російською, — це проблема технічна. Проблема вільного часу. І якби хтось сказав Довженкові, що це проблема далеко не технічна, чи не назвав би він такого — хто знає? — «національно обмеженням»? А, може, й згадав би про «нездоровий інтерес»?

Може, Довженко не любив Україну? Довженко палав любов'ю до України — це видно з кожного його рядка, з кожного кадру. Він палав ненавистю до польонізаторів, германізаторів, мадяризаторів, румунізаторів, і тільки одного «атора» — русифікатора — не помічав. Він бачив найменшу загро-

* Характеризуючи Буніна як шовініста, автор, звичайно, не має наміру кинути цим бодай найменшу тінь на Буніна — письменника.

зу України за морями, за океанами, а тієї, що пожирала живе тіло українського народу — тієї не помічав. У даному випадку русифікаторам вдалась операція для видалення інстинкту національного самозбереження. Людина з нормальним інстинктом самозбереження діє навпаки: різко реагує на реальну, близьку загрозу (в даному випадку — русифікація), а на далеку звертає меншу увагу.

Довженко, як і Ви — продукт кількасотрічного присипляння. Присипляння, якого так боявся Шевченко. Перед Довженком на Україні було кілька поколінь, які співчували грекам і болгарам, гнобленим турками, співали про бурів, гноблених англійцями («Трансваль, Трансваль...») — словом цікавились усіма проблемами на світі, крім української. Їхні нащадки цікавляться рухом американських негрів, національними проблемами острова Ангілья (6 тис. населення)... Не цікавляться тільки національними проблемами України («не цікавляться» — не те слово. Вони широко переконані, що національних питань на Україні нема).

Маючи до послуг таких людей — людей з атрофованим інстинктом національного самозбереження, — можна розигрувати, як і завгодно, спектаклі. Можна створити враження, що «народні маси», мовляв, за «єднання націй», самі вимагають російської школи, що національні інтереси (українські, білоруські) відстоює влада, «бюрократія». Батьки самі не хочуть віддавати дітей до української школи, Довженко сам не хоче перекладати сценарій на рідну мову.

Це посилено демонструють: бачите, люди самі хочуть російської мови. Демонструють результат. Зате дбайливо ховають техніку досягнення цього результату, так би мовити, «технологічний процес» русифікації. З усієї сили доводять, що цей процес — «стихийний», «природний», «неминучий».

Даруйте, панове, але я вам не вірю. «Стихийно» люди ренегатами не стають. У «стихийної» людини завжди є здорове національне почуття. Щоб українець (чи білорус) став ренегатом, щоб він сам, добровільно віддав дітей до російської школи, потрібно ось що:

- а) кілька сторіч підряд забороняти українську мову (починаючи від Петра I, який наказав так друкувати книги на Україні «дабы особового наречия не было»);
- б) відучити людей національно мислити, систематично випалювати все, що могло б збудити інтерес до націо-

нальної проблеми – в результаті людина стає національно сліпою, перестає не тільки цікавитись національними проблемами, але й помічати їх;

в) методично видаляти з народу національно свідому еліту (починаючи з Кальнишевського, Полуботка і кінчаючи Косинкою, Хвильовим);

г) провести українця (чи білоруса) через 33-й і 37-й роки. В результаті виробляється рефлекс: коли вимовляють слова «нація», «національний», – в уяві моментально постає Колима.

Продукт «цієї технології» чудово показаний в талановитій повісті Василя Бикова «Атака з ходу». Два білоруси: замполт Гриневич і молодий солдат, від імені якого ведеться розповідь. Вони не тільки обидва білоруси – вони навіть з однієї місцевости, але молодий солдат дізнається про це аж перед смертю Гриневича, і то випадково. Чому ж? Чому Гриневич, знаючи що поряд є краєнин – білорус, ні разу не заговорив, не признався до своєї нації? Ось що відповідає на це сам Гриневич: «Не треба виділятись». Гриневич боїться бути білорусом. Нормальний, стандартний «громадянин» – це, в його уявленні, росіянин. Все інше неросійське – це щось таке, що не доросло до росіянина. І чим скоріше доросте – тим краще. Рівень зрусифікованости служить критерієм «сознательності». Все неросійське, звичайно, має право жити, але це скоріше право на доживання, а не на життя. Все неросійське Гриневич розглядає як «пережиток». Сам факт існування «пережитку» особливо не дратує, але захищати «пережиток», говорити про будь-яку перспективу для нього – це вже безсумнівний «націоналізм».

(Ні, ні, такої «філософії» не прочитаєш у жадному підручнику. Але це якраз «входить у програму»: створити таку суму фактів, щоб Гриневич сам виробив цю «філософію» і жив нею; щоб білоруський письменник сам шукав у своїх творах «націоналізм» – тоді й цензура стане зайвою).

«Нацмен», «нерусский», «местный» – все це епітети, без сумніву негативні, епітети для позначення нестандартности, недорослости, «неправильности». Одне слово – вторинности. А бути неповноцінним ніхто не хоче. І Гриневич зробить усе можливе, щоб «не виділятись», розмовлятиме тільки російською мовою, пошле дітей до російської школи – навіть спілкування з білорусами у війську вважатиме «націоналіз-

мом». Гриневич став таким «сознательним», що людина його нації може пробути з ним рік і ні по чому не здогадатись, що він білорус!

Так «виховали» Гриневича. Так «виховали» Вас. Так «виховали» білоруса в цілому. Білорусія — найзруйнованіша, найзрусифікованіша нація Радянського Союзу — стала зловісним, похмурим символом, грізною осторогою. Глянувши на Білорусію, кожен може побачити, що станеться з його нацією, коли вона дасть приспати себе, заколисати словоблудієм про «дружбу». Білоруський модель «дружби» — це вже явище міжнародного значення. Це — апогей ганьби. Білорусія стоїть ганебним стовпом у центрі Європи.

У сучасній білоруській дійсності ганьба доведена до такого рівня, що стало можливим відверте відречення від національного патріотизму. Правду кажучи, багато хто мусів би (як і Ви) щиро признатись, що у нього нема національного патріотизму.

Скажімо, українець Білодід (той, що має патент на винайдення «другої рідної мови»). Те ж саме мусіли б зробити сотні авторів, які, про що б не говорили, обов'язково зводять мову на «слияние наций». Чи може людина, яка так легко підписує вирок своїй нації, любити її, тобто мати національний патріотизм? І взагалі: хіба можуть бути святоші предметом холодного академічного розмислу? Хіба можна дискутувати на тему: варто чи не варто жити на світі рідній матері?

Так, багато хто мусів би відректись від національного патріотизму. Але тільки у Вас — у Білорусії — стан настільки ганебний, що відрікатись від національного патріотизму можна публічно. Те, що в багатьох у підтексті — те у Вас написано чорним по білому в тексті. Ви, без зайвого сорому пере-кресливши національний патріотизм, репрезентуєте велику групу сором'язливих людей, які відкрито це зробити все таки вагаються. І тому стаття Ваша (сама по собі досить сіра) набуває значення символічного, узагальнюючого — як і сучасна білоруська дійсність. Власне стаття Ваша і є дзеркалом сучасної Білорусії. Євдокія Лось, що любить Білорусію й одночасно відмовляється від національного патріотизму: Євдокія Лось із її двоповерховою, деформованою (як нога в китайської жінки) національною свідомістю — не унікал і не патологічний випадок. Євдокія Лось — явище типове. Історія виставила Білорусію «на поківаніє главам».

*Покинув нас на сміх людям,
в наругу сусідам,
покинув нас яко в притчу
нерозумним людям.
І кивають сміючися,
на нас головами:
і всякий день перед нами
стид наш перед нами*

(Шевченко)

Максим Гаяк з гіркотою у своєму щоденнику, що для білорусів характерна байдужість до свого, рідного. І що риса ця, на горе, стала національною. Але я не вірю. Не вірю, щоб ганьба могла бути чимсь органічно білоруським (чи органічно польським, італійським). Національна риса — це те, що скристилізувалося алмазом в ядрі народної душі. Ганьба, байдужість — це шкаралупа з бруду, нанесена на білоруську душу тяжкими історичними умовами. Ганьба не може бути вічною!

Часом національне прозріння саме тоді й починається, коли ганьба доведена до абсурду, до нестерпності, до такої концентрації, що вже починається самозагоряння.

*По мовських долинах марних
ось Ізраїль кочує;
за ті голі верхи перейти
він охоти не чує.*

*Під подертими шатрами спить
кочовисько ледаче...*

*.....
І покинули ждять, і бажать,
і десь рвуться в простори,
слать гонців і самим визирать
поза ржавії гори.*

Народ, що довго був рабом у Єгипті, міцно занурений у багно свинячого матеріалізму:

*М'ясо стад їх, і масло, і сир —
се найвищя ласка.*

Слова єдиного живого серед них — Мойсея — про Месію, Мету, про дух, зустрічається сміхом. Місце його зайняли Авірон і Датан. Ось їх кредо:

*Най Єгова собі там гримить
на жалистім Сінаю,
нам Ваал дасть багатства і власть
у великому краю.*

Символіх віри — «а что мне сэтого будет?» Все, що не підходить під цю куцу мірку, не вимірюється кілограмами і тоннами, вважається дитячою байкою, смішним і непотрібним іdealізмом.

Датан мірить Мойсея по собі. Датан просто нездатний зрозуміти, яка сила веде Мойсея, і вважає його... єгипетським агентом («лютим врагом народа», «платним агентом імперіалізма» — сказати б по-сучасному):

Признавайсь: не на теє ти вчивсь

у єгипетській школі,

щоб, доріши, кайдани кувать

нашій честі і волі?

Прижайвайсь: не на те ти ходив

на єгипетську раду,

щоб з мудрецьями й жрецьями кувать

на Ізраїля зраду?)*

Авірон і Датан виганяють Мойсея в пустелю. Але вони з їх куцо-матеріалістичною логікою нездатні зрозуміти, що

*) Як це знайомо! Полторацький змавпував цю куцу пігмейську філософію майже дослівно: «Пісенька Остапа Вишні одстівана. Літературна творчість цього фашиста і контрреволюціонера, як остаточно стає ясно, була не більше, ніж машкарою, мистецьким прикриттям». «Куркульський ідеолог, що змушений писати в умовах диктатури пролетаріату, зрозуміло, надзвичайно цинічно ставився до своєї літературної роботи. Побільше нашк одити, по змозі без того, щоб на тому і шкідництві його було викрито». «Діючи заодно з троцькістсько-бухарінськими виродками, капітулянтами і зрадниками, хвильові, шумські, скригніки та їх спільники всякими способами намагалися шкодити побудові соціалізму в нашій країні... Вони затоплювали шахти! Зривали виконання виробничих плянів на заводах, проводили булівництво так, щоб зробити якнайбільше зайвих витрат і т.п.». Так писав Полторацький у 1934 і в 1953 роках. У 1965 році він написав трохи інакше. «Довелось ще раз пожалкувати, що завмерло вже перо дуже шанованого мною Павла Михайловича Губенка — Остапа Вишні». Ну, що тут скажеш? Скажімо словами самого Полторацького: «Тут Вишня показує свою психологію проститутки від літератури». Що ж, Полторацький судить Вишню по собі...

Те, що Полторацький писав у 1934 році про Вишню, він написав чи напише телеграф про Чорновола, Світличного. Можливо, він і не лицемірить. Можливо, він широко переконаний, що ці люди пишуть «за долляри» (як Датан був переконаний, що Мойсей — «платний агент єгипетського імперіалізму»). Сам Полторацький іншого стимулу не знає...

Зласться мені, що й про Чорновола, Світличного Полторацький на ново «змінить думку». Пройде час, сучасне українське відродження міцно стане на ноги, і всі змушені будуть віддати належне тим, хто перший приймав на себе удари. Тоді й Полторацький напише інакше. Але чи хтось його надрукує? Не берусь пророкувати, але одно знаю твердо: амітерки і полторацькі не хазяйнуватимуть в українській літературі вічно.

Мойсей живе у кожній душі. Мойсей — це Дух. Вони — в їх матеріалістичній сліпоті — не бачили, яку грізну кару накликають на себе, руйнуючи Дух народу. Дух мстить за себе. Навіть тоді, коли задурманена, приспана свинячим матеріалізмом юрба глумилася з Мойсея — навіть тоді вже у кожній душі щось гнівно бунтувалося, вже озивались далекі громи.

*Так сказав він, і регіт піднявсь,
а з тим реготом в парі
по народі йшов клекіт глухий,
мов у градовій хмарі.*

Глумилося, реготалося, блазнювало те поверховне, плебейське, мавп'яче, що було не в душі, а лежало брудним шаром на душі. Душа — бунтувалася.

Спрага за чистою, живою водою з джерел стає найвідчутнішою серед найгнилішого болота.

Тільки втративши Мойсея — того, хто носив у собі Божий заповіт, — люди відчули, як вислизає ґрунт з-під ніг, а життя втрачає сенс. Люди відчули «голод духа».

*Ні, нема! І було те «нема»,
мов жах смерти холодний.
Чули всі: щезло те, без чого
жить ніхто з них не годний.
Те незримо, несхопне, що все
полюж ними горіло,
що давало їм змисл життєвий,
просвітляло і гріло.*

І Датани, які ще вчора так смачно і аргументовно говорили про кілограми жуйки на душу населення, свинячий матеріалізм який ще вчора виглядав таким фундаментальним і переконливим, раптом дрібніють на очах і займають належне місце. Логіки їх ніхто не заперечує — проте людям стає ясно, що ця грубо-матеріальна логіка надто куца, щоб нею можна було мірити Духовне. І чим більший пласт бруду нашарувався на душі нації — тим з більшою силою вибухає вулкан національного прозріння. Чим більший бруд — тим більший потрібен вогонь, щоб його випекти.

*Ще момент — і прокинуться всі
з остовпіння тупого,
і не знатиме жаден, що вмить
приступило до нього.
Ще момент — і Єгошуї крик
гиря сто тисяч повторить:*

*із номадів лінивих ся мить
люд героїв сотворить.
Задуднять — і пустині пісок
на болото замісять.
Авірона камінням поб'ють,
а Датана повісять.
Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розжроплять,
Єрихонські мурі, мов лід,
звуком трубним розтоплять.*

Так приходять духовне відродження нації. Воно починається, коли люди після довгого сну розплющують очі і помічають, що вони живуть у ганьбі. Усвідомлення ганьби породжує сором, сльози. А сльози — це вже багатообіцяюче, бо плачуть тільки над дорогим. Сльози — це тоді, коли вже є святощі. А з святощів рано, чи пізно виростає мета.

*...може, зорю переліг той,
а на перелозі...
я посию мої сльози,
мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
ножі обоюдні,
розпалахають погане
гниле серце, трудне,
і вицідять сукровату,
і нальють живої
козацької тії крові,
чистої, святої!!!*

Шевченко геніально осягнув, що з його сліз виростуть ножі. Бунін прийняв Шевченкові слози за некролог українській нації. Дуже показово! Поневолена нація завжди бачить глибше, ніж пануюча (маю на увазі її духовну еліту). Як організм у трудних умовах мобілізує глибинні ресурси, так і нація в часи «вавилонського полону», в часи, коли вибили з рук меча, мусить знайти тоншу і гнучкішу зброю. Інакше — загине. «Коли народ втрачає незалежність — його вождями стають поети». Коли народ топче чужу незалежність — його вождями стають держиморди. Не дивно, що Шевченко бачив глибше, ніж Бунін. Бунін не придивлявся. Не мав потреби. Шевченко — мусів. З Шевченкових сліз потім виростили алмазні ножі, якими можна різати на клапті найстаріші, найзакореніліші імперії. Бунін цього не побачив. Він переконав себе, що в Україні (чи в Білорусії) «уже нет истории»,

що вона «давно и навсегда кончена». Так йому хотілося.

Бунін — це оригінал. Чи була у світі нація, про яку не казали б (в трудний для неї час), що її історія — «давно и навсегда кончена». Люди, які формували свою ерудицію на «Короткому курсі»*, сотворену сталінським генієм, думають, що теза про «слияние наций» — це останнє слово науки. Але це трохи не так. Дві тисячі років тому вже пророкували, що не буде «ні елліна, ні іудея», що буде одна нація «в царстві божому». Пророцтво це регулярно повторювалось (як і звістка про «кінець світу») і від частого повторювання збаналізувалось дорешти. Цікавіший його автор. Це єврей, що з Савла став Павлом — просто єврей, що не зумів реалізуватися як єврей, не міг знайти себе в своїй нації. Стати з Савла Павлом — мабуть, це найбільша трагедія, яка тільки може випасти на долю людини. Істина конкретна — як і добро, правда, краса. Істина — національна. Тобто вона одна для всіх, але з мільйоном граней. І до кожної нації повернута однією, неповторною гранню. Місія нації — знайти свою грань, яку ніхто, крім неї, не знайде, і цим збагатити людство.

І тільки той, хто виявився безсилим побачити свою національну грань — той починає виголошувати «общечеловеческие» істини. Часом це були непересічні люди — як Апостол Павло. Тим більше, мабуть, вони відчували свою трагедію.

Білоруські цінності... білоруська точка зору... національно мислити... національна істина... Знаю: все для Вас жахлива ересь. Це для Вас — ревізіонізм (не знаю тільки: «мелкобуржуазний» чи «крупнобуржуазний»), відступ, від марксизму. Так от: до Маркса Ви теж не знайдете ключів, не навчившись мислити національно.

Маркс один, це правда. Зате очей — багато. І конкретний, живий Маркс, — це Маркс, побачений очима росіянина, очима китайця, очима кубинця, очима серба й очима італійця. Не досить принести Маркса в Білорусію. Щоб він став живим для Вас, його треба ще побачити білоруськими очима, «відкрити» по-білоруськи. Якщо Ви гадаєте, що Маркса можна просто позичити в Москві, взяти готовим, то Ви глибоко помиляєтесь. Коли Ви вважаєте себе марксистом, то це, якщо хочете, Ваш обов'язок перед Марксом: «відкрити» його

*) Офіційний совітський підручник для агітації, написаний у 1938 р.

по-білоруськи. Марксизм (і взагалі всякий – ізм), принесений у Білорусію – це ще тільки вошина, яку треба наповнити білоруським медом. Ви ще не знаєте дороги до білоруського меду. Ви навіть не знаєте про його існування. Вас вигодували шовіністичним варивом, привезеним з чужини, і Ви переконані, що це єдино можлива їжа для «современного человека».

Для Рабіндрата Тагора слово «націоналізм» було синонімом диявола. Кому-кому, а йому вже «націоналізму» не пришиєш. І все ж він казав японцям, що вони мусять наповнити все взяте з Заходу, японським змістом: «Протягом багатьох сторіч ви почували, мислили, працювали на свій власний лад. Ви по-своєму раділи, по-своєму поклонялися своїм богам. Вашу духовну своєрідність ви не можете здерти з себе, як стару одягу. Бо вона таїться у вашій крові, в мозку ваших кісток, у звивинах вашого головного мозку, і вона накладає свою печать на все, до чого б ви не доторкнулись, незалежно від вашого відома, незалежно від вашої волі. Колись ви знайшли вирішення всіх людських проблем, яке вас цілком задовольнило, у вас була своя власна філософія життя і своє власне мистецтво життя. Все це ви повинні застосувати тепер до сучасного стану речей, і з цього зродиться новий оригінальний витвір, цілком обумовлений духовним устроєм вашого народу, який він гордо подасть світові, як свою долю участі у вселюдському будівництві» (Рабіндрат Тагор. Націоналізм).

Нація – то така матерія, яку легко знищують на папері і яку важче, ніж будь-що інше, знищити в житті. Хто не прокопував загибелі південним і західним слов'янам, починаючи від Енгельса, який назвав їх «умираючими»? Взагалі поглинення чехів, словаків, хорватів, словенців німцями і мадярами вважалось питанням часу. Час показав, що вони не тільки не вмерли, але й відібрали у німців та мадярів території, втрачені тисячі років тому. Навіть люди, що буди далеко не прихильниками злиття націй, вважали асиміляцію Шотландії та Велзу справою безсумнівною. Тепер ці нації переживають бурхливе відродження – незважаючи на майже суцільну мовну асиміляцію. Виявилось, що відібрали у шотландця рідну мову і нав'язати йому англійську – це ще не все. Він вимагатиме самостійности англійською мовою. Шотландська національна партія після успіху на муніципальних виборах приймає рішення: проголосити перемігши на нас-

тупних парламентських виборах, самостійність Шотляндії...

Нація — це глибше, ніж мова. Який легкий хліб мали б асимілятори, коли б нація дійсно вичерпувалась отими чотирма сталінськими ознаками: мова, територія, економіка, культура.

Але нація — це не чотири ознаки, разом узяті. Нація — це щось значно глибше за мову, територію, економіку, культуру. *Щось* не заперечує чотирьох перерахованих ознак (при бажанні їх можна знайти десять) — *Щось* проявляється через них.

Жиди на чужині втратили все: мову, територію, спільність економічного життя, а велика частина їх — і культуру, релігію. Часто вони творять культуру народів, на землі яких осіли. Що ж не дало їм зникнути, розчинитися серед чужинців? У них залишилося *Щось*. Те, проти чого безсилі всі асимілятори. Воно дало силу нащадкам Мойсея перетривати два тисячоліття блукань під чужим небом, щоб потім вернуться на рідну землю і стати нацією.

Народові ізраїльському я глибоко симпатизую. Навіть більше: я захоплений народом, який пробув на чужині 2 тисячі років — і все таки відродився. Знову, через 2 тисячі років на землі Палестини з'явився Месія і приніс надію знесиленним, приніс віру зневіреним. Дав силу тим, хто знеміг, відстоюючи своє від асиміляції, і почав вагатися: а чи вистімо? Хто повірив єзуїтським нашіптуванням асиміляторів про те, що асиміляція — це «историческая неизбежность», коли навіть жиди, втративши все, знайшли в собі силу зібрати розсіяну по всій землі націю і відродити повноцінне національне життя — тож чи не сором ставити під сумнів майбутнє, скажімо, білорусів, що живуть на власній землі, мають свою мову (хоч і відтиснута на хутір), культуру (хоч і вигнану на задвірки).

Жиди не виняток. Римляни колись асимілювали Іберію, Галлію, Дакію. Іберійська, гальська, дакійська мови зникли назавжди. Скрізь запанувала латинська мова. Але через кілька сторіч штучно склеєна імперія знову розклеїлась, і латиномовний масив знову розколовся на кілька мов. Правда, Іберії, Галії, Дакії тепер нема. Тепер є Іспанія, Франція, Румунія. Але суть не в назві. Суть у тім, що цілість (незалежно від того, Галлією чи Францією вона зветься) витримала. Гальське *Щось* перетривало не тільки втрату мови, але й

втрату національної самосвідомості, і знову реалізувалось в окремій мові (хоч вона й розвинулась з латинської, а не з гальської), фолкльорі; звичаях, психіці.

Так, нація — це дуже глибоке. Невичерпне. Нація — це головне. «Національність, батьківщина — головне в житті світу. Коли вмирає спосіб духовно жити; брати участь у конкретному національному житті. Ненаціональних духовних цінностей нема. Візьмімо всіх великих поетів — від Овідія до Льорки. Знайдіть серед них хоч одного ненаціонального, «общечеловеческого»! Вихід за національні рамки означає духовну смерть.

«Великі» нації добре знають, що нація — це головне. Балаканину про «національну ограниченність» вони продакують не для себе, а на експорт, для тих, кого треба приспати.

Приклад. Загарбання Росією Башкирії чи Калмикії російські історики вважають «прогресивними» — бо приєднання до «більш передової Росії» давало, буцімто, башкирам чи калмикам кращі можливості розвитку. (Не будемо сперечатися на цю тему. Скажемо тільки: калмицький народ так «розвинувся», що тепер його чисельність менша, ніж у 18 ст.!) Отже, історія Калмикії чи Башкирії розглядається не з точки зору національної незалежності, а з точки зору «прогресу». — А історія Росії? Еге, тут зовсім не те...

Наполеон ніс росіянам звільнення від кріпацтва. Ніс прогрес. З точки зору «прогресу» був визволителем. Приєднання Росії до, без сумніву, більш передової Франції було справою, без сумніву, «прогресивною». Чому ж тоді всі російські історики вважають Наполеона загарбником? Чому вони впадають у «національну ограниченність», за яку так критикують інших? Бачите, впадають — і не бояться. Бо там, де йдеться про національні святощі — там мітичні «общечеловеческие» прогреси щезають, як туман на сонці. Бо якраз сума конкретних національних святощів і є єдиним реальним вселюдським багатством. Нехай кожен стане «національно обмеженим» і збереже своє — тільки так збережуться загальнолюдські скарби.

Росіяни знають, що нація — це головне. Оцього треба в них учитись, і нам, і вам: оцінювати все з точки зору українських (чи білоруських) інтересів так само, як вони оцінюють «общечеловеческую» реальність з точки зору російських ін-

тересів. «Некоторые говорят, что Красная Армия побежит, а я веру, что вона не побежит перед врагом Родины. Нет, она станет на защиту Родины!» (Дмитрий Мейснер. Миражи и действительность. Записки эмигранта М., 1966 стор. 139). Знаєте, хто це сказав? Денікін! Звичайно, він люто ненавидів Червону Армію. Але коли постала загроза німецького нападу – Червона Армія перестала для Денікіна бути червоною. Кольори зникли. Залишилась – Росія. Німці ще не були під Москвою, ще тільки збирались воювати – а як Денікін змінив своє ставлення до Червоної Армії! Бачите, яке сильне почуття національного самозбереження у «великої» нації, що кілька сторіч мала свою власну державу.

Росіяни мислять і почувають національно. А Ви вбили собі в голову, що це гріх. Вас переконали, що Білорусію треба принести в жертву якомусь сумнівному «прогресові», «общечеловеческим интересам». (При елементарному аналізі виявилось, що це просто російські інтереси).

Росіяни боролись між собою. Але Росія була над цим. «Арестовали меня, привезли куда следует. Полковник какой-то, а потом генерал к нему присоединился, спрашивают меня: «Шиллинг? Заместитель Деникина, белой армией командовали»? – «Так точно», – отвечаю я. – «А что же, – спрашивает меня один из них, – вы чувствовали, когда увидели нас на улицах Праги?» – Я же им ответил: «Увидел генералов и офицеров с золотыми погонами, солдат, по форме одетых, перекрестился и подумал – стоит Россия!» (Мейснер, стор. 140). «Случай с Шиллингом не был исключением», – додає автор спогадів.

Російський солдат на Ельбі, російський солдат у центрі Європи – ось що було головне для шиллінгів. Категоріями саме такої географії вони мислили.

*Семь внутренних морей и семь великих рек
от Нила до Невы, от Эльбы до Китая,
от Волги по Ефрат, от Ганга до Дуная...
Вот царство русское... и не пройдет вовек,
как то предвидел Дух и Даниил предрек.*

«Русская география» – так, коли не помиляюсь, зветься цей вірш Тютчева.

Це російська географія 19-го сторіччя. У 20-му вона значно розширилась:

*По дорогам, рошам и оврагам
мы идем до города Чикаго.
Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом,
по долинам, рошам и оврагам.
Всю Европу за два перекура
мы пройдем то весело, то хмуро.
Шагом, шагом, шагом, братцы шагом,
по долинам, рошам и оврагам.
Океан нам тоже не препона,
потому что с Волги мы и с Дона.
Шагом, шагом, шагом, братцы шагом.
Мы дойдем до города Чикаго.
(Прокоф'єв)*

Шіллінги мислять категоріями російської географії. Звичайно... їм хотілося б, щоб вона була білою, а не червоною. Але це не головне — «стоит Россия!» Пам'ятаєте з виступу Сафарава: «какую угодно власть, но обязательно власть русскую» Колись за українську Біблію переслідували так само, як за українську соціалістичну брошуру. Біблія чи Енгельс — то було не головне. Головне — українською мовою!

*Россия, я — твоя кровинка.
Коль ты умрешь — и я умру! —*

цим молоком вигодували росіяни своїх дітей.

Для Вас перефарбовані денікінці зварили мішанину з відходів, придумали для неї дуже гарну назву, але справжнє ім'я її — національна безхребетність. Хто може вирости від такого харчу? — рахіти, не годні стояти на власних ногах. Ви сп'яніли від того чуда і заспівали:

*Луга у нас одни,
и снега у нас одни,
и одна у нас, почти что,
говорка (речь):
белорусская, русская...*

Росіянам теж казали деякі, навіть «соціально близькіє»: у вас стільки «життєвого простору», давайте нам трохи. Всі люди — брати Хай все буде у нас спільне — і «луга», і «снега». Але росіяни відповіли: «Наше — це наше. Дружба — річ хороша, але наші луги — це наші луги. І нічії більше». Вчіться у росіян!

Ні, не вийде у Вас «дружба с великим русским народом». Росіянин стоїть на повний зріст, а Ви, насъорбавшиє каламутної браги, завареної Катковим і Денікіним, повзаєте у

нього у ногах і запевняєте, що Білорусія — це «почти что» Росія. Спочатку треба дійти до того, про що мріяв Янка Купала: стати людьми. До того ще далеко. Білорус валяється, п'яний, у багні національної байдужості. І сниться йому, що він ухопився вже однією рукою за райську браму. (Колись він прокинеться і побачить, що це двері до свинарника). Це не сон здорового організму — це хворобливе марення вчаділого, загипнотизованого. Не сам заснув — довго присипляли, сотні років. «Присплять, лукаві»... Приспаному свинюшник видається райським палацом...

Національне пробудження починається тоді, коли людина відчує сором. Янка Купала будив національний сором білоруса. Ви поспішаєте його знову заколисати, вмикаєте гучномовці на повну потужність, гримаете в барабани і кричите: «Все чудово! Чудово, чудово, чудово! Найкраще! Ще краще! В 2,5 рази краще, ніж колись!» Оглушений цим ревищем, збитий з пантелику, збайдужілий до всього, що не можна покласти в рот, білорус знову засинає. Дехто настирливо доводить, що це дрімання в сірій багнюці — єдино нормальний стан. Що національна байдужість — зовсім не вада, а навпаки — заслуга. Що це — симптом «отримання національних розлицих», «историческая закономерность». Гарантується вічний прогрес з індустріалізованим раєм на кінці, при чому забезпечується він автоматично: збільшенням кілограмів фуражу на душу населення. У цьому залитому рожевою барвою прогресі місця для націй не передбачається.

Найбільший успіх асиміляторів — це коли їм вдається переконати людей, що ця схема немінуча, що це — «историческая неизбежность», коли вдається вбити в голови приспанним, що їх нація не має майбутнього, що їх нація приречена і що взагалі всі нації приречені на «слияние». Тоді люди потрапляють у стан духовного паралічу і стають сировиною для асиміляції.

Але гіпноза не діє вічно. Для гіпнози (як і кожного шарлятанського засобу) — короткочасна. В душі білоруса могутніми тисячолітніми шарами скристалізувалася білоруськість. Знищити її неможливо — як неможливо загасити вулкан сміттям. Можна присипати — але в час могутнього виверження, коли здригаються гори, воно щезне. моментально. Навіть не згорить — випарується.

*Задуднять — і пустині пісок
на болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
а Датана повісять.*

Час від часу приходить духовне самоочищення нації. Бо ніколи філософія жуйної корови не замінить Духа. Бо Авірон і Датан — це каліфи на час. У глибині душі людина завжди знає, що турботи про фураж на душу населення — це не головне. І хоч, відучена мислити національно, не знає, що ж головне, але завжди має відчуття, що її обікрали. І цей неспокій врешті-решт проїдає брудну шкаралупу байдужності. І тоді приходить прозріння.

Яким нудним став би світ, коли б Ваші рожеві схеми дійсно були «історическими неизбежностями»! Що лишається людині, коли прогрес мусить бути, попереду — гарантований рай, і все це — наперед відоме? І чи була б тоді людина людиною, автономною сутністю, що єдина в світі має здатність вибору? Людина — це антипод автоматичній запрограмованості. Світ — це свиноферма, історія — це раціоналізована відгодівля свиней. Ніколи турботи про фураж не замінять духовного життя. Нема ніяких гарантованих прогресів. З кожного такого «прогресу» може вискочити Сталін. І саме завдяки цьому можлива Людина — завдяки постійній озброєності проти постійносушого зла, завдяки незапрограмованості історії, завдяки потребі вибирати, завдяки можливості змінювати світ, згідно зі своєю метою.

Нешастя потрібне людині так само, як і щастя, казав Достоевський. Живе життя — це букет із Добра і Зла, гіркий і радісний водночас, як приморожені грона української калини. Тільки в полі напруги між двома полюсами, між Добром і Злом, може виникнути температура, необхідна для породження Духовного. Життя без зла — неповне життя.

Вас переконали, що добро Вашій нації забезпечене автоматично. І цим Вас обеззброїли, вкрали інстинкт національного самозбереження, вийняли з Вас неспокій, без якого людина впадає у духовну сплячку. По-шевченківському — приспали. А життя — це боротьба. Як тільки нація розслабить м'язи — її моментально відтиснуть у куток сильніші сусіди. Нею просто закусять. Зроблять це без злого наміру, навіть не помітивши. І будуть широко дивуватись, коли Ви їх назвете шовіністами. Інакше не дозволять закони простої фізичної рівноваги. Незаповненого вакууму бути не може. Гус-

тіше негайно переміщується в бік рідшого і рухається доти, доки не натрапить на опір.

Ні, я не кажу, що світ — це джунглі, війна всіх проти всіх. Я — за добрі стосунки. Але вони можливі тільки між рівно-сильними. Це утопія: посадити за один стіл вовка і ягня. Ягня може бути тільки на столі. На сковороді. У давні часи мужня, лицарська дружба починалася з двою. Право на дружбу треба було довести. Слабший не ставав другом. Слабший ставав здобиччю. Бунін саме так дивився на Україну — як на здобич. І наївно було б мати до нього претенсії. Претенсії ми, українці, мусимо мати до себе. Ми не довели Буніну своєї сили.

* * *

Прокиньтесь. Протріть очі. Викиньте на смітник Ваші «прогресивні» схеми, розмальовані рожевою фарбою. І тоді Ви побачите живу дійсність. Тоді Ви побачите найвеличніше в світі явище, прекрасне і грізне у своїй величі — марш націй через історію. Його потужні ритми перекривають усе. Від його тяжкої ходи здригаються гори і падають Єрихонські мури, зложені з брехні.

*Через гори полинуть, мов птах,
Йордан в брижи розкоплять,
Єрихонській мури, мов лід,
звуком трубним розтоплять.*

Це не переступання циркулем по схемах «прогресу». Спалить Ваші ватмани. Це — марш через тріумфи і катастрофи, через хаші і райські сади, через біль і радість.

*І підуть вони в безвість віків,
повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
і вмирати на шляху.*

І вмирати — також. Нема повноцінного життя без смерті. Нема справжніх цінностей без можливості їх утрати.

Нація — це скеля, яку Атлант мусить вічно тримати на плечах. Це і є Мета: нести на своїх плечах щось велике, єдине неповторне, святе. Чути відповідальність за те, щоб воно не впало. Це може бути тільки нація — священний посуд, у який віками складали найдорожче. Можна скинути цей тягар з плечей, полегшити собі біографію — але тоді життя стане порожнім, втратить сенс.

*Страшно вмирати, іти в небуття,
страшно у вічі заглянути смерті,
а найстрашніше, мабуть, тоді,
як нема за що вмерти.*

Нема ніякої історичної «неизбежності», яка б прирікала націю на зникнення. Але й нема ніяких прогресів, які б автоматично гарантували нації право на існування. Нація може жити тільки тоді, коли є люди, готові за неї вмерти; коли є білоруси, перед якими не виникає питання «А для чого Беларусія?»; коли сини її вірять, що їх нація — Богообрана, вважають свій народ найвищим витвором історії.

Я знаю, що всі народи рівні. Це говорить мій розум. І разом з тим я знаю, що мій народ — особливий, найкращий.
Мій народ — окраса землі.
Мій народ — стріла з Божого лука.
Це промовляє моє серце.

Нерозумно зводити голос розуму і голос серця до одного знаменника. Голос розуму — необхідний. Але людина, в якій розум вигриз серце — це шкаралупа без ядра. Розумова вищість далеко не завжди свідчить про духовну вищість. У Мансі* було дерев'яне божество — Мати Нації. Кілька сторіч ховали мисливці й оленярі свою святиню від завойовників-росіян у глухих нетрях, у верхів'ях гірських річок. Нарешті їхній нащадок, студент — Мансі, віддав Матір Нації до музею. Хто з них духовніший: неписьменний мисливець — чи студент університету? Хто з них дикун — і хто культурна людина?

Тільки віра в необхідність, богообраність, у незамінність своєї нації дає людині справжнє наповнення, дає Мету. Коли ж ця віра замінюється «общедемократическими» балачками про «вред национальной ограничености», — тоді людина стає просто споживачем картоплі на душу населення, хоч і з великою ерудицією.

*) Сибірський народ.

* * *

У приспаних націй іде невпинна боротьба між Мойсеєм і Датаном, між Авелем і Каїном, між Янкою Купалою і Євдокією Лось. Перші — будять, другі — присиплюють. Перші говорять братам про ганьбу — другі заглушують цей голос барабанами пустослів'я. Перші ведуть — другі баястом давлять на плечі і втискають у багно, лягають на шлях колодою, через яку треба переступити.

* * *

Білорус може мати добрі стосунки з росіянином.
Може — але тільки ставши на повний зріст.
Може — але тільки виховавши в собі повноцінну національну свідомість.
Може — але тільки переступивши через Вас!

1969 рік.

Валентин Мороз

ЗНАМЕНО ВЛАСНОЇ ВІРИ

“У людських вчинках завжди шукають л о г і к у ; але там нема нічого крім п с и х о л о г і ї .”

Сперечаємось про Патріярхат, висувачи без кінця логічні аргументи, але не думаємо, що це нічого не варте, доки не враховано психологію віруючого українця.

О,ні, психологію не забувають. Мені вже не раз казали: ми всі за Патріярхат, за єдину українську церкву, але... треба обережно. Треба врахувати психологію людей.

Я теж говоритиму про психологію. Але зовсім різні психології маємо на увазі. Ті, що за “обережність“ мають на увазі психологію кількох десятків застарілих на пів століття людей, які хоч читають в церкві псалтир по-українському, ніколи не мали українського релігійного почуття, бо виховали їх або в Римі, або в зросійщених православних семінаріях на Україні. Мене ж цікавить психологія кількох десятків мільйонів в українського люду. Що каже вона про нашу церкву?

Довго-вікові суперечки між православ'ям і католицизмом на Україні пригадують мені ту ситуацію, коли два дядьки на ярмарку уперто торгувались за корову; а як обернулися назад, то побачили, що торгуватись вже давно нема за що: злодії вкрали, і вони тримають в руках мотузка, а не корову.

Те, що скажу, для багатьох видасться парадоксальним, але це шира правда: **НІ КАТОЛИЦТВО, АНІ ПРАВОСЛАВ'Я НЕ Є ДЛЯ УКРАЇНЦЯ ПСИХОЛОГІЧНО ПРИЙНЯТНИМИ.** Перше завжди асоціювалося в свідомості українця з Римом, друге – з Москвою. І то і то була чужа сила, з якою українець мусів боротися довгі віки, боронячи свою і д е н т и ч н і с т ь : національну, духову й релігійну. І католицька

і православна і д е я давно вже нікого не веде за собою на Україні; і та і друга тягне лиш мотузка, хоч думає, що веде корову.

Два приклади, що скажуть більше, аніж томи канонічних приписів. Перший. Мабуть, не один я чув від православних Українців слова: "Ми всі стали б католиками, якби Папа допоміг збудувати Україну." Може католицизму пощастило більше? – Хай про це скаже другий приклад. Коли деякі україно-католицькі церкви перейшли на новий календар, їхні парафіяни почали переходити до православної. Так було в Чикаго; так було і в інших місцях.

Як бачимо, ні православ'я, ані католицизм не є для українців святинею, що їй треба з боєм відривати од серця. Те, від чого так легко відмовляються, не є історичною релігією. Чи ж значить це, що українець байдужий до церкви? – Зовсім ні! В тім то й справа, що українець давно витворив свою українську церкву. Де вона? В реальній практиці українського церковного життя. Виявилось, що духовною святинею для українця є н а ш е, н е п о в т о р н е Різдво, з н а ш и м вертепом, з неповторним українським співом, колядою, кутею, і дідухом у кутку, під образами. Українець хоче церкву, яка дасть йому Святий Вечір не 25-го грудня, а 6-го січня, як він звик од віків. І коли католицька церква не могла це забезпечити, він без особливого роздуму пішов до православної. Сучасний українець давно вже втратив в і д ч у т т я різниці між православною і католицькою церквою. Для нього реально існує різниця між українською і неукраїнською церквою, а не між православною і католицькою. Характерно, що в багатьох місцевостях церкву для православних збудували католики (там де православних надто мало і власними силами збудувати церкву вони не могли). На одному з СУМівських таборів десятеро дітей забажали поряд з католицьким і православного богослуження. Воно відбулось; дияконом був україно-католик, галицького походження; ні православні, ані католики не мали нічого проти його "дякування". З десятих дітей вісім виявилось католиками (!?); православного обряду їм захотілося з цікавості – чудовий доказ, що поділ на дві церкви став архаїчною умовністю.

Отже, сучасному Українцеві потрібна церква, як національно будуючий фактор, що скріплює громаду; а написи "ортодокс", чи "католик" він давно перестав помічати. Чи

й у інших націях так само? Чи можемо уявити поляка, який сказав би: ми всі будемо православні, якщо така-то (православна) сила допоможе збудувати Польщу? Я про такого поляка не чув і мабуть ніхто не чув. Бо в нього почуття польськості й католицтва, почуття національне й релігійне давно злились в один моноліт.

Так само не можливо уявити Грека, який сказав би: ми всі станемо католиками, якщо, і т.д. Для нього, як і для Поляка, Віра й Нація давно згармонізовані в одне звучання і сприймаються як велика гармонійна цілісність, а не два компоненти. Православ'я для нього рівнозначне з синонімом грецької нації.

Так, віра завжди н а ц і о н а л ь н а. Не тільки віра Жидів чи Японців, що поширена лише в них і в нікого іншого. Світові, космополітичні релігії: буддизм, християнство та іслам — теж стають живою, духовно-будівничою реальністю лише з того моменту, як стають явищами національними. Буддист в Індії і Монголії — то різні люди; Монгол чи Калмик, кожен день повторює буддійську формулу на санскриті, принесену з Гімалаяв — а проте його ж и в а релігійна система сформована на уяві про тих одвічних степових богів, що стерегли його худобу від пощесті.

В суперечці, яка віра краща, стара польська жінка висловила “аргумент”: “Матка Боска мувіла по-польську”. Можна реготати над тим, але краще замислитись. Бо й малярський патріот доводив Головацькому, що Кальвін був мадяром, і навіть показував портрет Кальвіна в малярських строях. Звичайно, польський інтелектуал знає, що Матка боска розмовляла івритом, розуміла мабуть арамейську, що була тоді як лінгва франка на близькому сході, а може й трохи грецьку, як мову тодішнього “естаблішменту”. Але й у нього теж, як і в його неписьменній краянці, є міцне в і д ч у т т я , що справжнє католицтво — то польське католицтво. Так само як у Ірландця є міцне відчуття, що центральною постаттю в католицькому пантеоні є Св. Патрик, покровитель Зеленого острова.

Знаєм, що існують національні групи, де представники різних церков (католицької і протестанської) ріжуться між собою. А українці-католики будують в цей час православним церкву. Так, можемо згадати і в нас епоху, коли Гонта каже: “Я присягав різати католика”, і вважає це своїм священним обов'язком. Тоді православ'я відчувалось Україн-

цем, як своя віра, як синонім козацької нації; католицтво ж ідентифікувалося з чужою руйнуючою силою. Липинський ("Україна на переломі") наводить блискучу промову Богуна в час Переяславської Ради 1654 року, у якій він називає московське християнство "поганством", каже про фундаментальну різницю між українською і московською церквами й висловлює як самозрозумілу ідею, що справжнє православ'я — то Київ. Але так о го православ'я давно нема. Від Шевченка ще пам'ятав його; батько — ні. Те православ'я умерло разом із старими козаками, які, відтанцювавши вулицями Києва останній танець свого життя, зачинялись на завжди у Межигірському Манастирі — Запорозькій твердині. Уже в часи Шевченкового дитинства Москва чітко тримала міт православ'я у своїй руці і зробила його знаряддям своєї політики. Українська людина дуже швидко відчула, що від православної ідеї разить кацапською сивухою, і втратила, до неї пієтет. І священник український теж пішов цією дорогою. То байдуже, що він мусів коритися московському синодові і числився таким самим православним, як і московський батюшка. Бо досить прочитати романи Свидницького "Люборацькі" (сина священника, що чудово знав стихію й поезію життя українського духовенства) щоб відчути, як дико й абсурдно виглядав в українському церковному середовищі семінарист, що прийшов з Московії і приніс московські звичаї.

Потім настало Відродження. Чи могло б у тих умовах знову ожити православ'я, як своя українська церква? Могло б, але... тільки в тому випадку, якби охоплювало цілий український загал. Та в ситуації, коли український П'ємонт — Галичина — був католицьким, а більшість нації православною, — в цих умовах ані православна, ані католицька ідея вже не могли бути національними будуючими. Після Шевченка, Міхновського, й Донцова в душі Українця вже не можна було збудувати жодної церкви, крім української. З того часу і православна, і католицька термінологія стають просто декоративними символами, а живий, повнокровний пульс релігійного життя все більше асоціюється з ідеєю української церкви. Все більше росте свідомість, що нас розділили штучно, на дві церкви, спочатку польські, а потім московські інтриги, і що живе тіло української віри треба знову з'єднати в одну цілісність.

Усі приклади наведені тут узяті з Америки. Може, це чис-

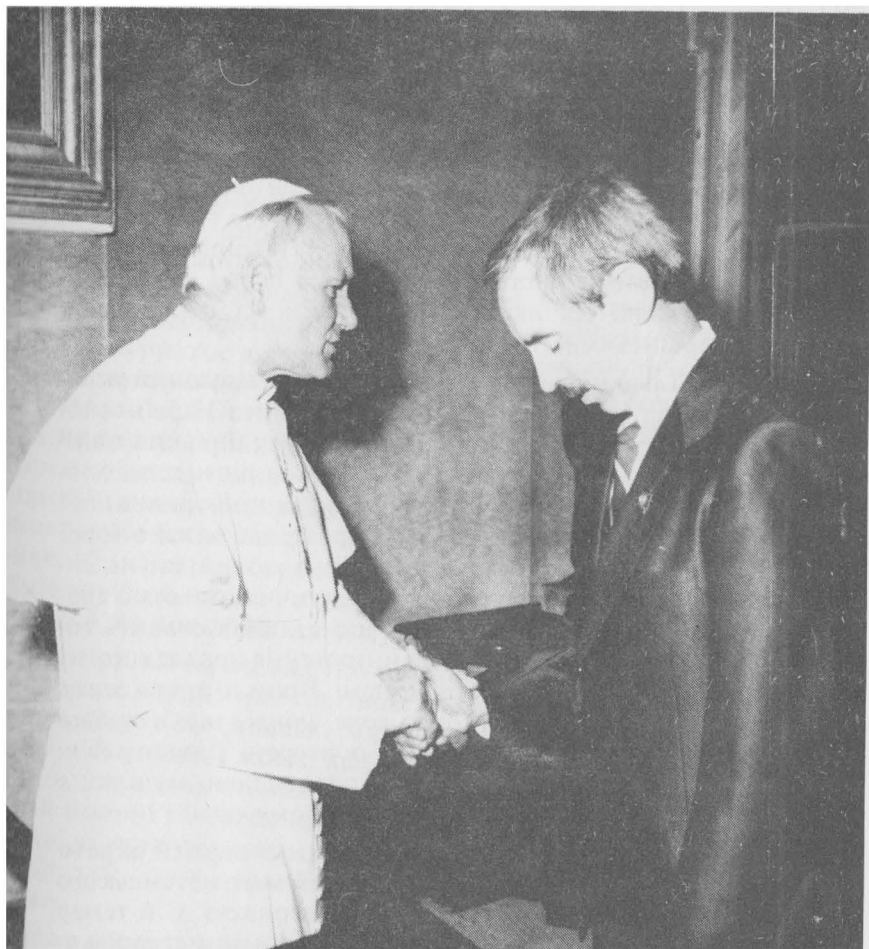
то еміграційне явище — ота тяга до об'єднання церков? Ні, це принесене з "Краю". З Галичини ходили до Почаєва на прощу україно-католики, зовсім не помічаючи, що там відбувається богослуження у "чужій" церкві. Формальна приналежність Лаври їх не цікавила; вони бачили там того самого архістратига Михаїла, другого справа в українському іконостасі, що давно став у свідомості народу національним гербом; бачили всю іншу практику, поезію й містику церковного життя, однакову і для православної, і для католицької церкви на Україні, вироблену ще задовго до поділу на два обряди.

На Волині було колись кілька десятків тисяч переселенців з Галичини. Всі вони були "уніяти", і згідно з формальною логікою належали до іншої церкви. Але я не чув ані разу про спробу з їх боку зорганізувати католицьку парафію, чи збудувати окрему церкву. Вони ходили разом з волинським людом до православної церкви, і я ніколи не чув жодних дискусій на цю тему. Може були "у верхах"; серед духовенства; але широкий загаль не зачіпали, ані скільки.

Власне верхи; про них далі йтиме мова.

Маємо парадоксальну ситуацію: Заповіт Христа "збудуйте храм у душах Ваших" давно виповнила проста українська людина. Чужу умовність, принесену з Візантії чи Риму, вона давно наповнила своїм, українським змістом; Вона має християнство, що звучить кожною своєю струною в унісон з українською духовістю; християнство, давно вже невіддільне від українського фольклору, вокального і образотворчого, від українського чуття, етики і естетики. Якщо хочемо показати чужинцеві щось неповторне, органічно-українське, то мусимо знову й знову йти до церкви й релігійної обрядовості. Покажемо писанку, що є символом українського Великодня; покажемо церковні співи Бортнянського й Дилецького; покажемо запис "Іже Херувими" і українські Страсті, слухаючи, як плачемо і заставляємо чужинця чути щось таке, чого він ніколи не знав у своїй церкві. Давно вже збудовані стіни й підпори; і тільки там, на горі під банею, звідки дивиться на низ голубе трикутне око, ще зяє порожня, через яку вриваються чужі вітри. Там, на горі можуть довершити будівлю наші верхи, православні й католицькі; визнати де-юре те, що давно сотворив де-факто народ: єдину Українську Церкву, з українським Патріархом.

Маємо недобудований храм: дві церкви, православну і

**АВДІЄНЦІЯ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА У ПАПИ
ІВАНА ПАВЛА II У ВАТИКАНІ 1979 р.**

католицьку, ані одна з яких не асоціюється в свідомості людей з поняттям українства. Нація, щоб визріти духовно, мусить мати не тільки храм у душі, не тільки ідею своєї церкви, але й практично існуючу церковну організацію, що ідентифікується в свідомості людей з символом нації. Такої ієрархії і організації не існує. Маємо недобудовану хату з трьома стінами.

Неприродність і загрозливість цієї ситуації добре відчували найкращі наші люди. Було кілька спроб, але бракувало того, хто міг бути Мойсеєм не з книжки; хто міг би стати живим символом єдності й самостійності української церкви. Врешті таку людину Бог послав українцям – людину, що справила на мене враження монументу ще тоді, як я зобачив перший раз у житті її знімку. Це – Патріарх Йосип І. Мусимо не тільки його шанувати. Маємо перед ним практичний обов'язок. Ця людина, здолавши всі перешкоди, створила український Патріархат.

Але існує більш, ніж дивна ситуація. Увесь віруючий український загаль прийняв ідею єдиної, самостійної Української Церкви з Патріархом на чолі. Два десятки українських маніфестацій, де я казав про цю ідею, є найвимовнішим соціологічним тестом. Жоден заклик не збудив такого бурхливого і бездискусійного схвалення, як цей. І проти цієї мільйонної громади стоять кілька десятків застарілих людей, що не визнають Патріархату, тобто служать фактично, помимо свого бажання, московській політиці, що од віків ставить головним завданням не допустити виникнення незалежної ні від кого церковної влади на Україні. Вони ширять серед наївних людей чутки, що "Мороз хоче зліквідувати православ'я" хоч добре знають мої слова, повторені багато разів: я не хочу католицького Патріарха у православному краї; я хочу українського Патріарха, в українському краї.

Звичайно, ніхто не заважає цим людям створити окремі церкви православного, католицького, чи й магометанського напрямку, поряд з єдиною українською церквою. Є й тепер українські баптисти, або рунвісти, прихильники старої дохристиянської віри Дажбога. Смішно було б говорити про можливість їхньої інтеграції в єдину українську церкву. І баптисти й рунвісти – це окремі духовно-обрядові організації, і прихильники їх мають сильне відчуття своєї окремішності. Спроба приєднати їх до "гурту" була б утопічною.

Серед православних і католиків теж знайдуться незрілі, “недобудовані” Українці, в яких православне, чи католицьке відчуття домінує над українським. Але якби ж нарешті ця невелика група, ці священники й єпископи, що не визнають Патріярхату, спромоглися на щирість баптистів, які відверто кажуть: ми насамперед баптисти, а потім Українці. Але тоді всі зобачили б, яка мікроскопічно маленька кількість українців піде за ними.

Так напевно й буде: після утворення Єдиної Церкви залишаться дві невеличкі секти: православних, що вмерзли навіки у московський лід, і фанатичних прихильників Риму, що чують себе більшими католиками, ніж римський Папа.

В тому й полягає наш обов'язок перед Патріярхом: не бути більше глядачами. Він довгі роки бореться проти невеликої, але активної опозиції; ми ж мільйоновий український загаль, є сто-процентово по його боці, але... дивимось і мовчимо. Дехто каже: а що можемо зробити? Ми, прості віруючі, не маємо забирати голос в канонічних справах. На це є відповідь: Христос вигнав торгівців із храму, хоч теж не був ані священником, ані теологом. Кожна щира віруюча людина має право піднести голос проти тих, що довгі роки торгуються на ґрунті дрібних амбіцій і гальмують справу завершення нашого духовно — національного будівництва. Мусимо прийти єдиною українською лавою до кожної церкви, православної й католицької, і сказати: то наша українська церква, збудована за трудові українські гроші. Ми хочемо, щоби вона була єдина, з єдиним українським Патріярхом. Кому така не подобається — мусить шукати іншу.

Те, про що мовимо, вже почалося. В Англії були випадки, коли віруючі не пустили торгівців до храму. Є й давніші прецеденти. Старо-московські монахи довго сиділи в нашій святині — Почаєві, і жодні канонічні аргументи не промовляли до їхнього сумління, аж доки віруючий український люд, (із Волині і з Галичини) не вигнав їх у 1933 році, і над твердиною українського духа засяяв як в часи Сагайдачного, золотий меч архистратига Михаїла, покровителя України.

І тепер знову прийшов ЧАС.

Бо йдеться не про намагання прискорити події, які й так прийдуть неминуче. Стоїмо перед великим поворотом. Ще не хитається земля, але там, у глибині, вже заворушились

могутні тектонічні сили, що струсять імперією. У Львові, над могилою Івасюка, оточеною бурхливим людським морем, уже зблиснув меч архистратига Михаїла. Похорон Івасюка – початок: то не похорон, а воскресіння. Україна будиться і виходить на майдани.

Бо вже пройшли над нами чотири Іздці з Апокаліпсу. Ми вже бачили білого коня, вершником на якому – смерть. Ми все перейшли і вистояли: град і вогонь, і те море, що третина його зробилася кров'ю. Сонце наше ставало не раз чорним, і зорі наші падали з неба, а із Криниці йшов дим пекучий, замість живої води. І всі народи йшли в небуття, як опинялися в тій ситуації – лиш ми вистояли. І через те маємо право відчинити сьому печать, і прочитати: Українська Сила.

Досі приходили в Україну їздці, білі й чорні, блді й червоні; і все то була чужа сила, що диктувала нам.

Вершник у вогняному панцирі – вже буде нашим їздцем, що понесе у світ українське ХОЧУ; і має бути його панцирем двоєдина формула:

БОГ І УКРАЇНА; –

але тільки тоді стануть ці слова надійним панцирем, як буде в них чути українське вухо один звук; як вимовляючи слово БОГ, почуємо УКРАЇНА; а проказавши слово УКРАЇНА, будемо чути БОГ.

Для цього потрібна єдина українська церква, що була б у свідомості нашої людини синонімом української нації, тоді зобачимо в словах Юрія Липи не лиш поезію, але й могутній ритм, що може гойдати світом:

*Націє ,народжена з огня,
Націє великая. молись!
Яснобройний Юрій, як колись
осідлав могутнього коня.*

22-го серпня 1979 р. Елленвіл

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ — РОСІЯ Й УКРАЇНА

Розмова Валентина Мороза з ректором російського відділу радіостанції “Свобода” Вадимом Белоцерковським в червні 1979 р.

Белоцерковський: Наперед я щасливий, що можу вітати Вас, Валентине Яковичу, зі звільненням і побажати Вам щастя і всяких успіхів у Вашому новому житті та, очевидно, скорі зустрічі з Вашою жінкою.

Мороз: Дякую.

Белоц.: Прошу. Але перейдім до розмови. Ця наша програма називається “Діалог”. Ціль її — порівнювати відмінні погляди вільнодумачих людей на становище в Союзі і на бажані зміни того стану. І тому, що ми тепер розмовляємо двійку, то я буду ставити Вам не тільки питання, але й коротко представляти погляди іншого напрямку, ніж Ваші.

Тема нашої бесіди, очевидно національне питання, бо Ви представник українського національного руху й це питання, мабуть, Вас найбільше від усього хвилює.

Отож, Ви, наскільки мені відомо, рішуче виступаєте за відділення України від Росії. Але багато російських націоналістів вважають, що відлучення України від Росії не мусить статися. Їхні аргументи такі, коротко:

— Україна була матір'ю Росії, культури дуже близькі, народи споріднилися, перемішалися, в Україні живе багато росіян і багато людей змішаного походження, поневолює український народ не російський, а комуністичний режим, який в однаковій мірі гнобить і російський народ, і російську культуру. Російський народ матеріально часто живе на-

віль гірше від українського. І тепер потрібна загальна боротьба з режимом, інакше його не завалити. А коли режим упаде, то вже й відокремитися не треба. Відокремлення ослабить обанароди, розірве вікові духові й культурні зв'язки.

Така точка бачення багатьох російських націоналістів. Яка Ваша думка?

Мороз: Так, я вважаю, що цікава розмова починається з тієї хвилини, коли вже є діалог. Не дуже цікаво розмовляти на ці теми з людьми, які є моїх переконань або приблизно моїх поглядів. Я радий, що маю можливість протиставити свою точку бачення тим поглядам, які висказали Ви.

Так, поперше, про те, чи існує потреба Україні відокремитися? Я вважаю, що саме ставлення питання само по собі образливе. Уявлю собі, що росіянинові сказали б, що він мусить з'єднатися з Китаєм, і що столиця буде в Пекіні, і як він на це дивиться? Росіянин це оцінить як недоречний жарт, або як навмисну образу.

Я вважаю, що повноцінна людина, якщо вона повноцінний представник своєї нації, вважатиме позадискусійним питання про те, чи мусить, або ні, його народ мати самостійність. Це впродовж цілої історії було першим завданням кожного народу – мати свою самостійність, свою державу. Тільки в рамках власної держави нація може повноцінно розвиватися.

Щодо загальної культури й України, як матері Росії – це старі фікції і старі утопії, які свідомо культивувалися довгі роки московським імперіялізмом.

Про колицу трьох братніх народів можемо говорити з усмішкою, тому що таку колицу нам пропонували теж поляки. Вони також мали теорію про трьох братів – Леха, Чеха і Руса, і від них походять три народи: польський, чеський і русинський, тобто український. Про зв'язки українців з Москвою вони взагалі не згадували й вважали це видумкою. Існує десь у Польщі навіть якийсь гай, в якому ті три брати жили. Ми таких гаїв не знаємо і не хочемо знати.

Ми знаємо, що Україна – це окремий духовий організм, окреме спадкоємство. Нас об'єднує спільність крові, спільність землі, спільність спадщини. Спільність мов, або близькість мов, не свідчить про ніщо. Населення Сієри-Леоне, або Ямайки, говорить по-англійськи, але це не означає, що вони рідні брати з англійцями. Взагалі мовна спільність постає

дуже, дуже скоро, наприклад, у Кавказі численні народи прийняли тюркські мови, але вони за походженням є кавказцями. Азербайджанець ближче за походження до грузина, ніж до якута, хоч він розмовляє тюркською мовою, як і якут. Це про ніщо ще не говорить

Щодо перемішання народів. — Це змішання не таке уже велике. Українці в Україні становлять 75% населення. Це достатня більшість, щоби говорити про єдиний національний моноліт. Крім того, я вважаю, що в умовах, коли настає українська самостійність, багато з тих, які тепер себе вважають росіянами, скажуть, що вони українці.

В Україні також великий відсоток людей з мішаного походження. Природно, що в умовах панування всього російського вони тепер вважають себе росіянами. В умовах, коли український елемент буде панувати, вони безсумніву стануть українцями.

Я, очевидно, не відмовляю права росіянам, які себе дійсно почувають росіянами, бути росіянами і мати своє законне й гідне місце в майбутній українській державі.

Я бажав би сказати, що Москва нам часто пропонує, до того навіть деякі щирі люди, таку співпрацю і аргументують це багатьма причинами, зокрема економічними. Я би на це відповів:

«Найкраща економічна розв'язка Сибіру — це пустити туди 100 мільйонів китайців. Немає сумніву, що вони освоють Сибір дуже скоро й дуже добре, й бездоганно. Це люди, які вміють працювати й не ставитимуть жодних претенсій». Але росіяни навіть слухати не хочуть про таку перспективу.

Ми знаємо, що коли мова йде про власні національні інтереси, ніхто їх не жертвує. І ми, 50-мільйонова Україна, також не пожертвуємо своїх інтересів.

Так, я знаю багатьох росіян, які щиро думають, що можлива якась там симбіоза (злиття — Ред.) двонаціональна в майбутньому. Це утопія, в кращому випадку утопія. Але я стрічався з багатьома, які вдавали, що в це вірять. Вони чудово знають, що ця майбутня симбіоза — це звичайне поглинення України Росією.

Це свідоме лицемірство, і ми, українські націоналісти, тверезо на це відповідаємо, що російський дисидент, який сидить у в'язниці разом з нами, це брат по зброї. Так, ми спільно боремося проти режиму, якого ми оба ненавидимо.

В цьому ми брати по зброї, щодо цього ми цілком згодні. Але разом з тим ми тверезо знаємо, що борються не кляси і не соціальні групи, борються два національні організми — це наше націоналістичне кредо.

Так, в тому значенні, що ми боремося проти російської окупації, в тому сенсі наш опонент — це Росія, а не Кремль. Ми так ставимо питання і так виховуємо своїх людей.

Коли б в 17-му році люди це знали, вони зрозуміли б, що Ленін, хоч він сидить у тій самій тюрмі з українським патріотом, є майбутнім будівничим імперії, і він ще більший ворог, ніж цар Микола, тому що він дав новий цемент для імперії.

Я хочу підкреслити, що ми нічого не маємо проти Росії, як такої, проти Росії, як нації, але ми проти російської окупації і проти імперського начала в Росії.

Белоц.: Валентине Яковичу, а яке Ваше відношення до правозахисного демократичного руху в Росії, а також в Україні, де воно заступлене, наприклад, групою «Гельсінки»?

Мороз: Я вважаю, що правозахисний рух, проблема прав людини — це взагалі дуже вдала знахідка Заходу. Фактично, після війни, в усіх психологічних протиборствах Захід не мав ініціативи і завжди реагував, не наступав, а реагував на наступ, програвав. Проблема прав людини — це перша спроба взяти ініціативу в свої руки.

Дійсно, в цій ділянці Советський Союз або інші комуністичні режими, нічого не можуть протиставити Заходові. Може знайти якісь дрібні мишачі проблеми, але які в ніякій мірі не можна порівнювати з проблемами порушення прав людини на Сході. Так, уперше за останній період історії, Захід перемагає в психологічному протиборстві.

Я вважаю, що в Советському Союзі, зокрема, немає напевно важливішої проблеми, як проблема прав людини. Тим більше, що та проблема, котра нас цікавить, національна проблема — це, фактично, також проблема прав людини. Національне право — це також право людини, тому українці давно висунули гасло: «Свобода народам — свобода людині!», як природну синтезу таких двох елементів.

Щодо Київської Гельсінської групи, я вважаю, що створення її — це велика подія в українській історії післявоєнній

і взагалі ХХ-го сторіччя. Це вперше по 50-річній перерві, в Україні постала легальна опозиція, опозиція, яка виступає легально і вміє існувати. Я вважаю, що Україна при допомозі Заходу повинна зробити все можливе, щоби втримати на яві Гельсінкську групу, не дивлячись на удари й арешти.

Белоц.: На цьому місці хочу зазначити, що, на думку більшості людей на Заході, правозахисний рух в Советському Союзі постав незалежно від такого ж руху на Заході. І більше того, приклад, так би мовити, героїчний приклад боротьби за права людини в ССРСР мав і має дуже великий вплив на світ. Він допоміг тому, що питання про права людини стало в осередку уваги й вперше стало важливим чинником в міжнародній політиці. Це, наприклад, підкреслив президент Картер, коли він стрічався з генералом Григоренком, членом української і російської груп «Гельсінки», і подякував Григоренкові та в його особі борцям за права в ССРСР за їх діяльність.

Мороз: Я вважаю, що це взагалі світова тенденція, і на Заході і на Сході, — засилля систем проти людини, проти особистості. І це природна відсіч особи. Я вважаю, що це взаємодоповнюючі, які постали автономно в Советському Союзі і на Заході, течії.

Белоц.: Наступне питання, Валентине Яковичу. В Нью Йорку на пресовій конференції ви говорили, що якщо окупанти, тобто советські, російські війська й органи влади не покинуть добровільно Україну, то українці будуть змушені їх вигнати силою зброї. Коли виженуть — за сучасного режиму, або чи вважаєте, що й у випадку приходу до влади в Москві реформаторів-демократів, все одно буде потрібна сила для визволення України, тобто, що російські демократи також можуть не захотіти добровільно дати Україні волю?

Мороз: Поперше, це сказав не я, а Барладяну — один з українських дисидентів. Я його зачитував, але я цілком з ним погоджуюся. Щодо того, коли це має статися — конкретні пророцтва завжди кінчалися смішно. Недавно, кілька місяців тому, дискутували над тим, що Іран досить стабільна сила і скоро стане п'ятою світовою потугою, у зв'язку з нафтовими ресурсами. Тепер там уламки й неясно, що з того всього вийде. Так, що тяжко сказати....

Белоц.: Я маю на думці, вибачте, не час, не рік, а епоху, так би мовити.

Мороз: Я розумію, я розумію. **Я хочу** до того дійти. Питання: диктатура, чи демократія? важливе тільки в соціологічному пляні, в ділянці прав людини, але в національній площині це не має значення. Ірландію кожен англійський режим гнобив. Була там демократія? Так, що для поневоленої нації це має дуже незначне значення.

Імперська політика завжди здійснювалася, не зважаючи на те, який режим керував імперією. Ми вже маємо приклад. Так, ми мали ці ілюзії перед 17-им роком, і в тому 17-му році, що нова **демократична** Росія вже не буде нашим противником, і навіть у 17-му році ми через це потерпіли поразку, що наші провідники дискутували, чи нам потрібна армія – виявилось, дуже потрібна. Ленінові треба було дати збройну відсіч ще більше, ніж старому режимові.

Так, я не маю ілюзій, а твердо дивлюся на речі. Світ для мене – це світ трагічного оптимізму. І я знаю, що з кожною Росією прийдеться все таки серйозно поговорити про нашу справу. Ця розмова не буде легкою.

Белоц: Один з керівних діячів російського правозахисного руху, Валентин Турчин, у своїй книжці «Інерція страху» пише, що колоніальна система зникла не так з причини «силового спротиву» поневолених народів, як завдяки розвиткові демократичної і правової культури в світі і в самих імперських країнах. В минулому, **відзначає** Турчин, коли демократичні і правові поняття були менше розвинуті, численні повстання поневолених націй дуже рідко принесли їм визволення.

І тому, як пише Турчин, та й більшість інших російських правозахисників, якщо культура, яка розвиває і обороняє **російський демократичний, правозахисний рух, культура Сахарова, Орлова, Григоренка, розповсюдиться широко в російській спільноті, то шовіністичні, великодержавні, імперські заміри з боку Росії будуть просто вже немислимі.** А якщо до того часу, поки така культура пошириться, в Росії не буде демократії, то лише «силовий спротив» проти поневолення, як соціального, так і національного, до нічого не доведе.

Мороз: Так, я дуже добре знаю, що в справі визволення Африки, в справі деколонізації Африки, можливо, більшу ролю грали зусилля Англії, а не африканців, – усвідомлення Англією чи Францією того факту, що вже пора розпрощати-

ся з імперією. Але це Англія і Франція. Від них до Росії дуже велика географічна відстань, а психологічна ще більша.

Я твердо дивлюся на речі, я не бачу в Росії сил, які б тверезо поглянули на речі і сказали: «Так, Україні час дати самостійність». Я хотів би бачити таких людей в Росії, але я бачу, що це окремі люди, які не творять погоди.

Я буду радий, якщо в Росії, як і в Англії, візьме верх погляд, що імперію час розпускати. Але цих сил я в Росії, покищо, не бачу.

Белоц.: Дуже сумно, що ви таких сил не бачите. Але, дуже дякую, Валентине Яковичу, за бесіду.

Мороз: Я думаю, що наш діалог не був дуже мирним, але корисним для взаємного пізнання позицій. Дякую.

Белоц.: Я з Вами погоджуюся, що діалог був корисним.

Семен Кріслатий

ПРИВІТ ВАЛЕНТИНОВІ МОРОЗОВІ

*Ти пережив легенду Прометей,
Що був прикований до скелі кручі;
Ти переміг богів Олімпу і Антея,
Якого вирвали з землі, в чужину йдучи ...*

*Словом полум'яним, мов лява з серця,
Що вулканічно розлива любов'ю:
Сиплеш вогнем і кличеш всіх до герців:
“ЗА УКРАЇНУ – БУТЬ ГОТОВ ДО БОЮ“*

*Із духом Святослава і Мазепи,
Міхновського, Бандери і Петлюри –
Зриваєш юні душі Ти до лету,
Щоб шикувати для війська мундури.*

Проти забріханих Москви тиранів,
Проти Диявола та антихристів,
Проти новітніх, диких канібалів —
В Москві, гнізді гадючим, кагебістів!
Хай Твої вогонь новітній Прометей
Смертю палить врага і супостата;
Хай зрушить серце рідного плебея,
Любов'ю до Вкраїни-ї брат до брата.
Хай сильний голос громить на вигнанні,
Хай гомін цей почує Україна,
Щоб із Морозом крокуват в змаганні:
Здобути рідну владу, на руйнах...
Щоб синьо-жовті прапори свободи
Залопотіли в Києві-столиці:
Щоб нарід на землі був, як господар,
А стрільці з крісами берегли границі.
Вітаємо Тебе, ми, з України,
На цій землі Клівленду-Вашингтона:
Провадь усіх нас-ї виведи з руйни,
Українську Землю з під влади драгона!...
Поклін Твоїй прославленій "Іконі",
Що Ти приніс у дарі УКРАЇНІ,
Щоб воскресила душі мільйонів
І замінила плач на пісні солов'їні.
Вітаємо героя тут між нами,
І дар сердець, як китицю калини;
Вітаємо з терпіннями-хрестами,
Що двигавш з любови до Вкраїни...
Ще день, ще два і юні, струнки лави,
На клич сурми підуть назустріч долі,
Де кров з залізом вирішать у славі
И Україні засвітить сонце волі!

Клівленд, 15 версня 1979 р.

ПЕРША ПРОБА

Лицарі Святослава...

Маю багато розмов, і багато листів на цю тему. Одні приходять з ентузіазмом, кажучи: я буду першим солдатом у цьому війську. Підписуюсь обома руками під цією програмою, піду за нею в огонь і в воду. Інші приносять знаки питання: для чого? Чи не є вже /така-то/ існуюча сила тим, що хочемо створити? Чи не будуть конкурувати Лицарі Святослава, з такою-то організацією? Треті присилають /без підпису/ дикі, брутальні листи, напаковані злістю і хамством. Ці листи найцікавіші. Вони показують: КГБ /і різні духовно зв'язані з ними групки, що живуть, кажучи словами ДДонцова, у царстві Хама /чудово розуміє, якою небезпекою для кремлівської політики буде та сила, що може принести свіжий струмін'я в українство і пожвавити його пульс.

А все ж логіка є логікою, і нічим більше. Найвимовнішим є живий приклад, із живого життя. Американський міністр сільського господарства міг скільки завгодно читати про советську аграрну політику, але в і д ч у в і з р о з у м і в, що це є, лиш тоді як приїхав до Советського Союзу і побачив гори мінеральних добрив на колійових станціях, укриті снігом. Діти з'їжджали з них на санчатах, і нікого не цікавило, що добрива ці тратять під дощем і снігом 90 % своєї якості. Потім він зобачив ще вищі гори збіжжя на станціях, під голим небом, на які падав дощ, і аж тоді зрозумів, яке то дике марнотратство: комуністична аграрна система.

Доля дала й мені такий приклад.

У Клівленді, після виступу, як завжди прийшли люди й оточили лісом питань: кожен хотів би окрему розмову на "дуже важливу" тему. Для кожного своя тема найважливіша... Але прийшла жінка; її прохання мати окрему розмову було не нав'язливим, проте дуже переконливим. І я відчув: т у т щ о с ь є!

... Її чотирнадцятирічний син трагічно згинув у випадку. Як прийшлося ховати — до материнського горя додалась гіркота від людської черствости й звиродніння... Родина належить до церкви, що визнає Патріярха; цвинтар перебуває під зверхністю церкви, що не визнає Патріярха. Священик цієї церкви відмовив дати місце для української дитини на українському цвинтарі, аргументуючи, що родина належить “до іншої юрисдикції”. Вже більш як добу лежало тіло після смерті, і все ще ішов торг: чи дозволять ховати Українця на українському цвинтарі? Нарешті дозволили поховати дитину на американському цвинтарі...

Може це окремих нефортуний вчинок окремого священика? Ні, була апеляція до адміністратора в Філадельфії, який очолює “самостійну” юрисдикцію, що не визнає Патріярха. Він теж сказав: не даю дозволу. І /дуже характерно!/ людина, що призначена тепер, всупереч волі Українців, митрополитом для Америки, теж сказала: я проти. Отже, це не випадок — це лінія!

І тут маємо тему для думання; маємо проблему, що є на вістрі голки. Чим, власне, є та окрема “непатріярхальна” юрисдикція? Що це? Звичайний відлам нашого церковного життя — чи звиродніла секта, що не приносить нічого крім руїни? Десь на тісному острові, що не має обширних просторів, мусили б поховати Жида на християнському цвинтарі, і християнина на жидівському. Всі ми люди, і, залишаючись твердо на своєму, все ж мусимо миритись по-людському.

Але, зрештою, будемо говорити про почуття людяности: тут його стільки ж, як у хворого здоров'я. Спитаємо про інше: чи мав право священик відмовити в похованні україно-католика на україно-католицькому цвинтарі? Адаже ж і на православному в Баунд-Бруку знаходиться для католиків місце. Значить, тут маємо не лише відсутність чисто людського почуття, але й порушення священиком свого пастирського обов'язку; маємо справу з партизанами в Церкві. Добре. Дамо /теоретично/ цим людям право не визнавати Патріярха. Але ж Йосип Іє не лише Патріярхом. Він є також кардиналом, призначений Ватиканом, тобто, найвища влада в українському католицтві. У 7-му пункті Декрету про Східні Церкви, схваленому на третій сесії Ватиканського Собору 21-го листопада 1964 року, сказано: “Під іменем Патріярха треба розуміти єпископа, що має юрисдикцію над усіма єпископами, включ-

но з митрополитом, над духовенством і вірними своєї власної території або обряду, згідно з приписом права та вимогами примагу Римського Архієрея. Де є назначений ієрарх якогось обряду поза границями патріархальної території, він залишається приналежний до Патріархату цього обряду, згідно з приписом права“.

Тут цілком виразно вияснюється: будь-який українсько-католицький чинник підпорядковується Патріархові! Чи може бути якась українсько-католицька ієрархія позаним? Може!... але тільки на правах п'ятої колонії. Так, це п'ята колонія не лише в національному, але і в нашому церковному житті. І з православними легше було б розмовляти про єдину українську Церкву з єдиним Патріархом на чолі, якби вся українсько-католицька ієрархія визнала його. Є мелхітська церква на Близькому Сході, що так само перебуває в унії з Римом, і так само має патріарха, як і українсько-католицька. Кілька років тому Східна конгрегація пробувала зігнорувати цього патріарха і призначити єпископа для мелхітів в Америці без його відома. Але це не вдалося, бо не знайшли ані одного священика, що згодився б прийняти цей стан без згоди свого Патріарха.

Пару днів тому конгрегація повторила це під час українських святкувань в Римі, призначивши українського митрополита для Америки, всупереч волі нашого Патріарха і без узгодження з українськими єпископами. Тепер це вдалось...

Серед українців знайшли такого, що згодився бути троянським конем... Можемо віддати йому шану, як священикові Любачівському. — На Україні завжди шанували вчителя і священика. Але він не є для нас жодним митрополитом, доки його не освятив Патріарх. Щоб бути українським митрополитом — Риму недосить. Треба ще визнання Українців.

Зрештою, маємо тут не теоретичну дискусію про чиєсь право бути, чи не бути Патріархом. Випадок у Клівленді блискуче вияснив: йдеться про повну морально-етичну деградацію тієї групи, що відірвалась від національного ґрунту і пішла на манівці, вирішивши, що всі шляхи ведуть до Риму. Так, усі шляхи ведуть до Риму — але для Українця вони мусять пройти через Київ...

А що, якби й Американці у Клівленді набрались такого самого "розуму" і сказали: не дозволимо ховати на своєму цвинтарі, бо ви належите до іншої юрисдикції /то таки правда!;

україно-католики не є під американською церковною ієрархією – що б тоді було? Українська дитина взагалі була б непохованою? Чи уявляють ці люди, до якої моральної деградації вони дійшли? А мали б рятувати інших від цього – вони ж священики...

Не дати голодному їсти – це менший гріх, аніж зневажити померлого. Віддати останню шану людині в її останній дорозі на землі – найперший обов'язок. Навіть про ворога не кажуть прикрих слів на його похороні. Так було віддавна. Чому ж не було так у Клівленді? Чому, ті, які мали б казати загалові в час деструкції: Б у д ь т е л ю д и !..самі розучились бути людьми?

Є лиш один спосіб зрозуміти те, що сталося у Клівленді: Запитаймо деяких священиків: я к а В а ш а н а ц і о н а л ь н і с т ь ? І коли б вони хотіли сказати те що думають, то мусили б відповісти : м и к а т о л и к и . Для того, хто трохи знає історію, випадок у Клівленді не є жодним дивом; він типовий для ситуації, коли національне почуття людини пожиралось релігійним. То давня істина: хто тратить національне почуття, тратить і людське. Є дві найголовніші святині; тільки маючи їх у серці, людина може збудувати в собі духовну гармонію! “За Бога, за Вітчизну,” – цей с и м в о л Віри знайомий віддавна, з перед тисяч літ, повторений багатьма мовами й народами. Тільки від згармонізування національного і релігійного почуття в о д н у ц і л і с т ь може зродитися те, що звемо Духовністю з великої літери. К а т о л и ц ь к а візія може бути природною , лиш збудована на у к р а ї н с ь к і й візії; У кожній Вірі національне почуття є твердим підґрунтям. Власне, Поляки чи Еспанці заслужили назву к а т о л и ц ь к и х націй. Саме тому, що давно з'єднали в душі почуття е с п а н і з м у й католицтва, або п о л ь с ь к о с т и й католицтва. Нація і національна ментальність якраз є тим чинником, що регулює релігійні пориви, дає їм п о ч у т т я м і р и , не дозволяє зайти в крайнощі, у фанатичне звиродніння.

Релігійні почування, що не мають національного фундаменту; релігія, що хоче з а м і н и т и собою націю – то все явища мертві й антиприродні. Церква, що приходить до нації і хоче обминути, зігнорувати все національне, породжує лиш д у х о в н у п а т о л о г і ю .

З таким, власне, патологічним випадком зустрілася українська громада в Клівленді. Коли б у цього священика був елементарний український патріотизм, в ньому заговорило б почуття міри, почуття е т и ч н о г о р е а л і з м у / бо все реальне

буває лише в якійсь конкретній нації/, і він сказав би:

— Які б там не були "юрисдикції", а українську дитину все ж не будемо ховати на американському цвинтарі, коли є український.

Цього забракло. . .

. . . Жінка розповіла все з сухими очима; і коли я вибачився, що торкаю знов свіжий біль цією темою, мовила: ні, то вже пройшло. Але я хочу, щоб Ви сказали це людям.

Власне, мала вона жаль не лише до священика. . . . Я теж /як і вона/, думав не лише про священика, а й про реакцію на його дії. Гріх сказати, що люди були байдужими до цього випадку. Але . . . ступінь небайдужості був далеко меншим, ніж вимагала ситуація.

Я не бачив похорону; але цілий час був перед моїми очима хлопчик в українській вишитій сорочці, якому не знайшлось місця на українському цвинтарі, і я не міг заспокоїтись.

І тут прийшов нарешті час говорити про Лицарів Святослава. Не треба теорій, досить просто сказати:

Що є Лицарі Святослава? — це люди, які не зможуть робити спокійно свій буденний бізнес, дізнавшись, що український священик не хоче ховати Українця на нашому цвинтарі; які не заспокояться, аж доки не підуть лавою до священика і скажуть: ми відамо честь померлому, не питаючи Вашого дозволу. Ми самі зробимо похорон, і знайдемо священика з живим національним і людським почуттям, не вбитим римською отрутою.

На питання судді: а за яким ти правом убив П'єрацького? — Степан Бандера відповів: Нація є найвищим правосуддям на своїй землі, і наш присуд окупантові — єдино законний. І ми кажемо: то наша українська церква, український цвинтар, і ми не мусимо в когось питати, чи може тут лежати українська людина. Якщо комусь цей порядок не подобається, хай шукає іншу громаду, й іншу церкву.

Ті, що скажуть, та і зроблять так — то будуть Лицарі Святослава; але їх ще треба створити. Їх багато серед нас. Та доки не об'єднані — все це мольки, розпорошені в просторі; і лиш як зйдуться до купи — тоді створять великий,

сильний магніт, що притягне й інших до живої справи. І є їм праця не лише в Клівленді. Потрібні вони були і в Нью Йорку, в той день, як телевізія була забруднена антиукраїнською провокацією — фільмом “Голокаст”, Німці зареагували: вони мали сутичку з провокатором коло телевізії. Українців там не було — хоч мало б нас бути в три рази більше. Бо сказано в фільмі, що Українці знищили жидів у три рази більше, ніж Німці. Багато Українців пішло б протестувати, коли б була група, яка запалить і поведе.

Казав Лесь Танюк десять літ тому: “Український театр занадто спокійний, щоб до нього ходили”.

Власне, Лицарі Святослава не пропонують концептуально нічого нового, це буде братство людей, що має більший ступінь горіння. Не конкурувати з іншими українськими силами, а запалити їх неспокоем; зібрати до купи тих, що втекли в американський світ з українського театру, бо він занадто спокійний.

Скаже хтось: нас буде мало. Так! Тих, що носять у собі велике Хочу, великий вогонь, ніколи не було багато — а протевісторії завжди здійснювалися саме їх ідеали. Десять сильних воль означають більше, ніж десять мільйонів безвольних робітв.

Так було — так буде!

Тут замало теорії; щоб таке братство постало до життя і було живим надалі — потрібна дія. Маємо таку дію — на кожному кроці.

Починаймо з Клівленду!

Це питання чести кожного живого Українця: допомогти клвлєндській громаді перебороти ту здичавілу секту, яка вважає, що має право не поховати українця на українському цвинтарі.

Тіло Шевченка було перевезене з чужини на Україну, і саме цей день став традиційним символом Спротиву в Україні — 22-го травня. Мусимо перенести тіло Українця на український цвинтар у Клівленді. І мусимо бути готові, що натрапимо на великі перешкоди; що це може зайняти довший час, ніж думаємо. Рим, і московські гроші в Римі — велика сила...

Але саме ця боротьба згуртує і скріпить нас.

Дехто скаже, що ми втручаємося у справи церкви. Ні ми не робимо цього, як не робили й предки наші — Запорожці. Вони ніколи не вчили свого дяка, як він має махати кадилом. Але ко-

ли б він відмовився поховати козака за козацьким звичаєм — тоді йому дуже скоро прийшлося б подякувати, а дякувати на Запорозжі більше не довелося б.

Є телефон, і є перо в руках; мусимо з'єднатись і вияснити: що можемо, і чого хочемо? Скільки нас, тих, що мають біль і неспокій в серці?

З чого починати?

Маємо форум для виступу: маніфестацію коло советської місії в Нью Йорку 7-го листопада.

І то буде перша проба нашої сили!

ДЕСЯТЬ СИЛЬНИХ ВОЛЬ...

(Промова на сумівському здвизі в Елленвілі

1 вересня 1979)

Людство написало Книги Буття.

Людство написало Книги Царів.

Людство написало Книги Пророків.

Сучасність, в якій живемо, пише Книги Націй.

Що б не казали філософи, що б не казали дилетанти за багато століть, про зникнення націй, про те, що світ має бути однією цілістю без національних різниць — все це минуло, і тепер цей колишній космополітичний світ признався, що 20-ий вік є віком націоналізму.

Ми повинні респектувати увесь спектр політичних і суспільних сил, які є в Україні, але при всьому цьому респектуванні ми повинні твердо заявити, що головна сила в Україні — це націоналісти, та сила, яка створилася п'ятдесят років тому і ювілей якої ми тепер святкуємо. Ми часом нечітко це розуміємо, але вороги наші розуміють це дуже добре. Вони не робили атентантів /іне будуть робити/ на того, хто тепер вживає заходів, щоб не пустити на американський континент голову Проводу ОУН; але вони завжди робили атентати на тих, кого боялись найбільше; на керівників ОУН. І це найкраща рекомендація, це найкраще визнання від орґана, яке показує, хто є найбільшою небезпекою для Москви, хто є найвагомішою силою в Україні.

Часто буває так, що церква має великі здобутки, і матеріальні, і організаційні, але поступово гасне той вогонь, який тримає церкву і робить її духовною силою; церква просто перетворюється на музей, на збір картин. І тоді приходить реформація; тоді приходять ті, які хочуть оновити, очистити церкву, вигнати із храму, і знову зробити церкву духовною силою.

Така сама реформація буває в націоналістичному і в національному житті. 50 років тому, в 1929 році, саме відбулась така велика реформація в українстві, яка оновила, очистила і вдихнула нову силу в українське політичне життя. Створення Спілки Української Молоді на кінці війни, в 40-х роках — це теж була велика реформація. Українство завжди мало молодечі організації. Але це було б злочином: створити молодечу організацію тільки для того, щоб вчити українських дітей палити ватру в лісі, купатися в річці і бігати по кушах. Це було б великим нонсенсом: звести все життя української молодечої організації до такої собі невинної космополітичної поезії. Для цього не треба було б української організації, для цього ми маємо американських скавтів, для цього ми маємо багато молодечих неукраїнських організацій у всіх країнах. І, якщо вже збирати дітей в одну громаду, то для того, щоб навчити, що після слів “б а т ь к о “ і “м а т и” найсвятішими словами мають бути слова першого заповіту, який вони мають знати перед всіма мудрощами: Злобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї.

Спілка Української Молоді з самого початку свого відновлення, /бо початок свій вона має давніше; у тяжких умовах більшовицької дійсності перші керівники й засновники її були розстріляні разом зі Спілкою Визволення України/ з перших днів відновлення діяльності в 40-их роках Спілка Української Молоді ставить головним завданням — виховати поняття і відчуття української сили, вдихнути в українця віру в те, що ми можемо, ми — сильні, за нами перспектива.

Ми не маємо зброї, але той великий загал, який ми тут бачимо, загал в українських одностроях — це наша сила, це — наше військо. Москва не боїться американської атомної бомби, Москва боїться українського націоналізму. Москва вже бачила після війни велику потугу, яка мала тоді в руках 47 відсотків промислового потенціалу світу. Ця потуга мала в руках атомову бомбу, але ця потуга дивилася по-баранячому на те, як Москва завойовувала країну за країною і нічого не робила. Москва давно привикла не боятися цієї потуги.

Москва бачила таку ганьбу: як людину, яка не хотіла їхати з американського континенту, тримали москалі на американському летовищі і не знайшлось в Америці сили, яка б сказала: віддайте нам цю людину, а ні, то ми зараз пішлемо

поліцію на штурм літака. Москва добре знає, що із цього трансю, із цієї ніяк о в о с т и може вирвати Америку тільки така сила, як українські націоналісти, така сила, як хорватський націоналізм, ті живі сили, які є в авангарді світової боротьби проти комунізму. У В'єтнамі вже була потуга, яка мала атомову бомбу в руках, яка мала в руках найбільшу силу, і проте вона незрозуміло для всіх капітулювала перед комунізмом. Тільки українці у В'єтнамі не дали себе розкласти. Українців у В'єтнамі не розклали ні наркотики, які присилали комуністична Москва і червоний Китай, ані комуністична пропаганда. Якби всі члени були у В'єтнамі такі як українські націоналісти, не було б ганьби програної війни. Не було б трагедії в Анголі і сьогоднішньому Афганістані.

Спілка Української Молоді є та сила, яка повинна далі гартувати і виховувати українця в національному дусі. Спілка Української Молоді — це наша перспектива. Перед нами є велике завдання — брати в руки українське життя. Те життя, яке наші батьки і діти змобілізували й зорганізували, не дало їм розплистися в великому неукраїнському світі.

Виступають перед нами великі пекучі проблеми. Нове покоління вирросло в нових умовах і воно повинне по-новому зорганізувати своє українське життя. Коли я готувався сюди приїхати, мені дехто радив не зачіпати контроверсійних питань; але я не приїхав сюди, щоб мати "гуд тайм", я не приїхав сюди, щоб мати вакації. Я приїхав сюди, щоб б у д и т и у к р а ї н с ь к и й б і л ь, а не заспокоювати людей в цьому маленькому українському раю в горах. Я приїхав відповісти тим, які кажуть мені, що біль вказує напрям до України.

Є такі, які питають мене, що робити? я вчуся в університеті, я не хочу розплистися в цьому гігантському інтернаціоналізмі, хочу щось зробити для України. Я приїхав сюди, щоб перед великим збром народу дати відповідь цим людям і порадитись з ними, що далі робити. Так, ми маємо пекучі проблеми, і мабуть найпекучіша проблема, яка стоїть перед українством, це та ситуація, в якій зараз опинився Світовий Конгрес Вільних Українців. Ми, українці за залізною заслоною, були щасливі, коли дізналися, що нарешті є єдина українська репрезентація, нарешті довголітні зусилля дали результати, і тепер українці можуть сказати: ми маємо своє міністерство закордонних справ, ми маємо єди-

ну репрезентацію, яка буде нас репрезентувати перед чужим світом, це СКВУ – Світовий Конгрес Вільних Українців. Чужі нас питають: чи маєте ви єдину репрезентацію, чи вмієте ви домовитися між собою, знайти компроміс? Якщо ви це маєте – з вами вже можна говорити, якщо ви ще до нього не доросли – з вами ще рано говорити. І от, приїхавши сюди, я побачив, що СКВУ не користується таким авторитетом, яким би мав користуватися. Я побачив, що СКВУ-надто рано почав партизуватися, став ареною боротьби між різними партіями. Це найважливіше: СКВУ мусить бути заснований на компромісі, СКВУ мусять керувати такі сили, які були б незаангажовані в політичних дискусіях і довголітніх партійних суперечках. Світовим Конгресом повинні керувати церковні діячі, культурні діячі, промислові діячі, ті люди, які не є заангажовані в найгостріших суперечках. Так було спочатку – так не є тепер. Приїхавши сюди, я застав таку ситуацію: партійний лідер, який програв боротьбу на партійному форумі, хоче зробити СКВУ своїм троянським конем, щоб опанувати українство з допомогою тієї організації. Це є найстрашніша, найтрагічніша ситуація, і, можливо, найтрагічніше те, що ми дивимося і нічого не робимо, щоб спинити цього честолюбця, який зайшов занадто далеко. Я ніколи не є прихильником внутрішньої домової війни. Я не називав прізвище цієї людини. Я апелював до її сумління, щоб вона зробила все можливе, аби не розбивати СКВУ, не знижувати його авторитету. Але ця людина відповіла зовсім іншим. Плав'юк – теперішній президент СКВУ – зробив такий хід: він оголосив про скликання Президії СКВУ в Нью Йорку, але в останню хвилину переніс це засідання до Торонта з таким наміром, щоб приїхали тільки ті, кого йому потрібно, і не приїхали ті, які не будуть голосувати за його резолюціями. І на тому, таким чином зібраному СКВУ в Торонті, він проголосує резолюцію, що СКВУ не бере на себе відповідальність за дію Мороза. Що сказати з цього приводу? Поперше: чи хтось просив Плав'юка брати на себе відповідальність за мої виступи? Чи була така домовленість? Такої домовленості не було. Сказати, що СКВУ не бере відповідальність за дії Мороза, це те саме, що сказати, що СКВУ не бере відповідальність за дії “Лиса Микати”. Так, дійсно трагедія в тому, що діями Плав'юка СКВУ зведений до рівня “Лиса Микити”, зведений до рівня посміховища. Так, як кажуть люди: а що там написано – прийшло нове число “Лиса Микити”, так само кажуть: відбулась нова Презид-

дія, ану, що вони там смішного ще напишуть.

Це сміх, але це трагедія, що один честолюбець через свої честолюбні амбіції розвалює таку організацію, про яку я сказав у перші дні свого приїзду, що СКВУ — це найдорожча дитина всього українства і ми повинні зробити все можливе щоб вона нормально росла і розвивалася. Що я роблю на зовнішньому відтинку/ на тому, що мав би обійняти СКВУ/ з перших днів свого приїзду? Завдяки тому, що до приїзду нової людини був свіжий інтерес, ми вміли організувати зустріч з Римським Папою, зустріч з Бжезінським, зустріч із Штравсом, прем'єром Канади, і десятки таких зовнішніх політичних акцій, які винесли українське питання на сторінки газет, на телевізію, які дали б дуже багато шансів всьому українству. Якраз за це повинен би президент СКВУ сказати спасибі. Він би повинен підтримати і взяти участь у всіх тих акціях, а не заважати їм.

Я завжди апелював і апелюю до громади, до того великого українського загалу, який часом має кращу інтуїцію, як провідники. І тому я закликаю: ми повинні робити все можливе, щоб департизувати СКВУ, вирвати його з-під влади керівника партії, який робить СКВУ своїм партійним лоббі. Ми повинні спитати Плав'юка, коли він має час керувати СКВУ? На вікендах? Адже він є керівником політичної партії! Коли йшла мова про те, що він буде висунений на керівництво СКВУ, він дав обіцянку, що він не буде висувати свою кандидатуру на керівника політичної партії. Йому повірили, — після того він став керівником політичної партії. Чи можуть люди з такою етикою репрезентувати Україну в світі?

Тут не йде мова про боротьбу з окремими людьми, тут іде мова про те, щоб СКВУ був дійсно нашою репрезентацією. В тих умовах, коли ми маємо в українстві різні партії і групи, не може бути так, щоб голова однієї партії був головою СКВУ. Він відразу ж перестане бути авторитетом для інших груп і СКВУ перестане бути загальноукраїнською репрезентацією. Тому я закликаю весь український загал тиснути на цю людину, щоб вона зрезигнувала зі свого становища, зробити все можливе для департизації СКВУ, для того, щоб СКВУ, як і на початку, був очолюваний незаангожованими партійно людьми, і щоб він знову став користуватися довірям всієї української громади.

Таких пекучих проблем у нас є не мало. Найпекучіша

проблема — це вирвати українство з гетта. Серед українських керівників є такі, які ціле життя прожили в Америці, але ще не бачили живого американця, які ще не робили спроби дійти до американських чинників і заставити їх працювати на українську справу, так як це давно уже зробили жиди. Ми молодь, часто критикуємо старших за те, що вони не вміють доступитися до американських чи канадських чинників, за те, що вони мало заангажовані в американське життя. Але, чи робить молодь щось крім критики, чи вміє молодь замінити старших, створити нові структури. Старі структури добрі — вони зберегли українство, але для того, щоб взяти в них нового українця, який тут народжений і вихований, їх потрібно змінити. Це можуть зробити молоді. Часто вони тікають від цього важкого труду. Часто вони не вміють взяти на себе тяжку працю в українській громаді, яка дає менші шанси, але накладає більший тягар. І це перед нами найбільше завдання: як інтегрувати в українство того українця, який тут вихований? Як збудувати нові українські структури для нового українця? Ми маємо таке явище, як *англомова Україна*. Такі здвиги як тут, переконують мене ще раз і ще раз: ми маємо, молоді українці, українську мову для виступів, але для щоденного спілкування ми маємо англійську мову. Ніхто не каже, що це треба толерувати. Українська мова — це наша святиня, і це ганьба, як хтось її не знає — але, з другого боку, є жива реальність, є англломовна Україна, яку треба не відштовхувати, а знайти для неї місце в українських структурах. Потрібно англломовну українську газету; англломовну, але українську за духом газету, яка б була сучасною і українською, але газету, яка б видавалася англійською мовою. Ми ще не думали над створенням такої справжньої української газети; газети яка не боїться контрверсійних питань.

Є багато таких питань. Наприклад, був випадок, коли на сумівський табір прийшла група дітей, українських дітей, які не знають української мови. Цих дітей не прийняли. Це був злочин. Замість того, щоб їх прийняти і за літо навчити української мови, їх просто відіслали. Багато таких пекучих питань. І мені здається, що на українських вічах ми повинні не тільки вітати один одного і репрезентувати, а застановлятися над такими пекучими питаннями.

Так, ми маємо добре зорганізовані українські організації в тому числі і молодечі, але Америка — це дуже непростя

дійсність. Ми повинні бути вдячні Америці за те, що вона нам дає багато шансів, але ми повинні зрозуміти, що Америка присипає все пилом спокою; а нація, яка є на чужині, нація, яка є в діаспорі, може втриматися і перемагти тільки тоді, коли живе св я т и м н е с п о к о є м, коли живе з більшим вогнем. Українству потрібно щось з більшим горінням, щось з більшим неспокоєм.

Це повинні бути Лицарі Святослава.

Що зв'язало в нас, українців, із словом С в я т о с л а в ? Святослав завойовував колись Дике Поле між Дунаєм і Дніпром і створив з нього Україну. Тепер Москва за триста літ свого панування витворила на Україні дике Поле. Хтось може скаже /і казали вже в газетах/, що це перебільшення. Я наведу вам конкретний приклад. Коли Центральна Рада починала бій за Україну, вона мала мільйонову армію, вона мала силу більшу від сил Тимчасового уряду, від сил большевиків. У трагічному зимовому поході 20-го року, учасники якого є живі тепер, вже було 10,000; з них 5,000 відокремились і пішли до червоних. І були в них вже не генерали, а отамани — ніхто нікого не хотів слухати. Оце було дике, страшне дике поле, яке Москва витворила в Україні.

Ми повинні тут, в умовах, де маємо можливість духово виховати українця, виховати залізну когорту, залізну гвардію людей, яких ніколи не збаламутить ніякий московський агітатор, яких ніколи не збаламутить Москва, з яким би кольором вона би не прийшла на Україну: з царем чи Леніном, з Керенським чи Солженіцином. І тут, в цій американській дійсності, Лицарі Святослава повинні бути тими, хто збереже українця від апатії, від збайдужіння, від заспокоєння і створення свого маленького раю на чужині. Ті люди, старші люди, які прийшли із зброєю в руках з України, створили нас, створили СУМ, створили інші організації, створили українське життя.

Але де взяти вогню для боротьби в нових умовах, в умовах з невидимим ворогом, в умовах, коли в и п р о б у в а н н я раєм буває часом тяжче, ніж випробування пеклом — тим, яке ми пройшли там на рідній Україні, яке ми пройшли в таборах. Мені казали люди, що потрібно нового Ікара, щоб підняти українство в небо. Де взяти сили для того нового Ікара? Тим Ікаром може бути тільки наша вогняна спільнота, ті всі люди, які мають святий вогонь, але які не знають, де його застосувати. Все є в українських

молодечих організаціях. Але є в Ніцше маленька формула, яку він взяв у Заратустри. Вона каже, що попіл запитав діаманта: “Чому ти такий твердий? Ти ж мій брат.” На те діамант відповів: “Чому ти такий м’який? Ти ж мій брат.” Все те що ми маємо, це, на жаль, попіл а не діамант. На те, щоб збереглося українство, потрібно твердішого діаманта. Потрібно нову реформацію, потрібно створити нову силу. Це не була б сила, яка замінить все існуюче, це не була б сила, яка буде конкурувати зі всім тим, що є в українстві.

Це мала б бути сила, яка вдихне новий вогонь в усі ті українські громади, які існують тепер. Потрібно чистих і ширих людей, які хочуть витягнути Україну з гетта...

Лицарі Святослава – це повинно бути Євшан-Зілля. Бо тільки Євшан-Зілля може втриматися та спільнота етнічна, яка є на чужині. Найстрашніше – це спокій. Найстрашніше – задоволення тими умовами, в яких живе українець. Лицарі Святослава – це повинно бути те, що будить і збентежує. Те, що пробудить рану в душі, заставить іти через чужину з голим серцем і заставить відчувати чужину, як колюче терня, те, що не дасть ніде заспокоїтись. Тільки так українець дійде до України. Як писали в одному листі до мене: бі л ь в ка зує на пр я м до У к р а ї н и. Найстрашніше – витворити маленький рай в Америці, чи Канаді й спинитись у ньому. Найголовніше – щоб українська людина відчувала чужину, як пекучий біль; тільки така людина не спинившись дійде до України. Одним словом, потрібно виховати людину з великим болем в душі, бо українська сила на чужині – це євшан-зілля, яке не дає заспокоїтись. Мені казав дехто /і приховано, і прямо/, що молодечі українські організації бояться конкуренції з Лицарями Святослава. На це я відповідав усмішкою: поперше, 80 відсотків молодих українців взагалі є поза засягом будь-якого організованого українського життя. Тих потрібно притягнути до українства, тим потрібно створити магнет, в тих потрібно розбудити біль – це найважливіше.

Леся Українка колись поставила питання: щ о д а с т ь н а м с и л у ? Є навіть твір Лесі Українки під назвою “Що дасть нам силу?”

Що розбудить в українцеві біль? Я не буду сидіти в кабінеті і вигадувати тези. Я скажу про те, що дало мені силу і сотням українських борців, що дало силу перетривати і ви-

тримати в страшній московській катівні, яка нищить людей не тільки фізично, але духово, яка навчилася розкладати людей і перетворювати їх в ніщо, яка навчилася забирати ввесь духовий зміст з людини.

Те, що дасть нам силу — це безкомпромісовість Святослава, який казав — І д у н а В и ! Я, коли приїхав сюди, в Америку, із здивуванням побачив, що тут є багато свідомих українців, але є дуже мало сміливих українців; тут є багато маленьких боягузів, в маленькому українському гетті, які найбільше бояться: що скаже "сюпрім президент". Найголовніше: виховати сміливого, безкомпромісового українця, який має Святославову відвагу сказати: І д у н а в и, коли цього вимагають його переконання.

Те, що дасть нам силу — це одержимість, с в я т и й н е с п о к і й, що будить українця і не дає йому заспокоїтися на чужині.

Те, що дасть нам силу — це відчуття і свідоме виховання в українця почуття у к р а ї н с ь к о ї с и л и.

Те, що дасть нам силу — це почуття б у д і в н и ч о с т и, тверда свідомість того, що в світі немає жодного егалітаризму, жодної рівності. У світі є ті, що будують, і ті, з яких будують. Б у д ь м о б у д і в н и ч и м и , а н е м а т е р і я л о м .
Б у д ь м о н а р о д о м - б у д і в н и к о м .

Те, що дасть нам силу — це тверда віра в вічність і не знищимість української Нації. Найкраще висловив я це в "Мойсеї і Датані", і краще вже не скажу — тому повторю ці слова. "Я знаю, що всі народи рівні. Це говорить мій розум."

Але я знаю, що мій народ найкращий.

Мій народ — окраса землі.

Мій народ — стріла з Божого лука. Це говорить моє серце".

Ми повинні твердо збагнути, що все, що діється з нами — це не випадкова гра сил; це с п о к о н в і ч н а п р и з н а ч е н і с ь т ь. Б о г д а в ж о ж н і й Н а ц і ї м і с і ю ; Б о г д а в і м о є м у н а р о д о в і м і с і ю - н е п о в т о р н і с ь т ь . Це, що має звершити мій народ на землі — не повторить, не звершить ніякий інший. Тим він неповторний, тим він необхідний. Т е , ш о т в о р и т ь с я з н а м и — ц е п р и з н а ч е н е Б о г о м і з п о п е р е д н і х п е р е в т і л е н ь . В с е , ш о п р и з н а ч е н о , є в і д н а ш и х д а л е к и х п р е д к і в , і я к ш о н а н а с Б о г п о к л а д а є т я г а р — т а к м а є б у т и , м и п о к у т у є м о з а г р і х и д а л е к и х п р е д к і в , м и п о в и н н і п р и й м а т и ц е , я к н а г о р о д у , а н е я к

кару. І все, що діється з нами — це не особиста доля, це доля всього збірного організму, всього великого Я, що називається українська Нація.

Те, що дасть нам силу — це віра в себе, та віра перед боєм, незалежно яким має бути бій. Це може бути філософська дискусія, це може бути просто суперечка, це може бути битва на полі бою з зброєю в руках; але в українця мусить бути почуття перед боєм: я с и л ь н і ш и й. Це дає половину шансів для перемоги в цьому бою.

Те, що дасть нам силу — це почуття наступальності. Ми, українці, занадто довго сповідували філософію жалю, ішли й апелювали до чужинців, що ми пригноблені, ми бідні, нам треба співчувати. Я кажу відверто: це не дасть нам жодних дивідендів, нам будуть співчувати, але нас не будуть поважати. Ми повинні виховати в собі почуття наступальності.

Те, що дасть нам силу — це відчуття ворога. Один древній мудрець казав: скажіть мені чи ви маєте ворогів — я скажу вам, чи ви справжні люди. Так, мати ворога — це важливіше, ніж мати друга, бо якщо людина має щось справді дороге, що вона не віддасть без бою, то завжди буде той, що хоче те відібрати. І така людина завжди буде мати справжнього ворога, якого ненавидить всією душею. Найкраще це сказала Леся Українка: “тільки той ненависти не знає, хто цілий вік нікого не любив”. І хто має відчуття ворога, той має відчуття Свого — знає, що своя людина не може бути ворогом. Українець з українцем може сваритися, але до українця ніколи не можна мати ненависти. Я вже чув багато слів, і чемних і нечемних; і ті, що кажуть мені нечемні слова — я до них не маю ненависти; я до них маю таке відчуття, як до дітей. Є чемні діти і нечемні діти, але всі вони діти і всі вони однаково дорогі. І коли українець буде мати це почуття Свого, тоді він буде знати, що той, з яким ми сперечаємося, все одно є братом, всеодно є українець. Це буде відчуття, що Україна є один організм, одна кров, а не тема до філософської дискусії. До того я закликаю українців: У к р а ї н у треба відчувати, а не розуміти — тоді не буде смішної дискусії про те, хто є нашим ворогом: комунізм, чи Москва. Тоді українець буде розуміти, що якого б кольору не була Москва, ким би вона не очолювалась, — це ворог України, тому що її війська окупуєть Україну; це окупант і не може бути жодної “дружби”.

Те, що дасть нам силу — це розуміння тої істини, що колір крові є найшляхетнішим кольором і пролити кров за свою націю — це почесно, а не страшно.

Те, що дасть нам силу — це повинно бути Лесине к о н т р а с п е м с п е р о — без надії сподіваюсь. Це означає не бути рабом фактів. Нація, яка не має самостійности — для такої Нації логіка є страшним ворогом, бо логіка каже, що ти не маєш надії. Ти не маєш війська, а ворог має військо; ти не маєш можливости виховувати своїх дітей — твоїх дітей виховує ворог. Логіка тоді не дасть нічого. Тоді приходиться формула без надії сподіватись. Логіка є менша, ніж віра; віра є вища — я вірю у призначення своєї Нації, яке тяжке становище не було б з точки зору логіки. В 19-му сторіччі всі філософські системи казали, що має бути космополітизм, що має бути одна світова нація. І тільки такі люди, як Леся Українка, люди, які сказали "без надії сподіваюсь" — ті залишились українцями і втримали українську Націю на поверхні життя.

Те, що дасть нам силу — нарешті треба сказати про одну важливу рису, яка є просто необхідною тут на Заході для українця. Всі старі структури побудовані на принципі гурту; молодий українець в Америці — це вже людина, яка не потерпить жодного диктату, і часто тому він втікає від українських структур, що бачить там диктат. Ми це повинні розуміти. Нові українські структури повинні бути збудовані на принципах індивідуалізму. Ми повинні сказати: особисте життя Л и ц а р я С в я т о с л а в а — це його особисте життя, до якого ніхто немає права, при одній умові: що це життя його збудує, а не зруйнує. Пам'ятаю, що характер можна збудувати тільки на самодисципліні. Людина, якій дисципліна накинена зовні, не має характеру; людина, яка сама себе збудувала — тільки та людина є повноцінним індивідумом. Пам'ятаймо слова Лесі Українки: "Хто когось визволив — взяв у полон; хто сам себе визволив — той буде вільний". Як бачимо, те, до чого я закликаю — це мало б бути не партією і не організацією, це мало б бути Ордемом, побудованим на принципах святої української віри; це мало б бути спільнота, в якій не важив би підрахунок голосів, в якій серце сказало б як зробити, кому підкоритись і хто має бути провідником. Бо завжди, в будь-якої Нації, чи то було в часи Пілсудського в поляків, чи це було в часи де Голя у французів, чи це було в часи Бісмарка в німців, правдивого

провідника підказувало серце, а не голосування.

Те, що дасть нам силу — це принцип націократії. Нація, яка не має самостійности, повинна мати все в житті, але найвище над цим всім повинен домінувати принцип Нації — Нація над усе. І ми повинні пам'ятати, що цей принцип: домінанта національного почуття, принцип націократії — повинен панувати в українців, аж поки здобудемо самостійність.

Повторюю: все те, що я сказав — не вигадане. То все пережите. Це те, що дало силу нам, українським борцям, витримати найстрашніший іспит, іспит московською тюрмою. І я можу твердо сказати — це риси, це ті святі скрижалі, які дадуть українцеві силу залишитися українцем тут, у вільному світі і сказати: я сильніший, якщо має бути асиміляція, асимілююся Тизі мною; я асимілюватися не буду.

Формула “Що дасть нам силу?” тепер дуже актуальна. Вісімдесяті роки будуть роками нового неспокою — хто хоче побачити вісімдесяті роки, повинен не докопуватися в деяких журналах, чи є соціалістична українська республіка спадкоємцем Української Народньої Республіки. Це все дурниці. Той, хто хоче бачити, які будуть вісімдесяті роки на Україні, повинен згадати, що було на похороні Івасюка. Та бурхлива Україна, яка шанувала честь Івасюка на Личаківському цвинтарі, яка вирувала /і досі вирує/ на львівських майданах — це буде обличчя України вісімдесятих років. Тому ми повинні бути змобілізованими; тому ми повинні бути в одностроях не тільки фізично, але й духово і згадати слова Юрія Липи:

Націє, народжена з огня,
Націє великая, молись!
Яснозбройний Юрій, як колись,
Осідлав могутнього коня!

Те, що дасть нам силу — це чуття елітарности. У нас довго й трагічно виходило так, що наша еліта була або зрусифікована, або спольонізована. І тому наші провідники мусили апелювати до народу, але це виробило рису: знижувати еліту до рівня маси. Це нічого не дасть, ми повинні твердо виховати в собі розуміння, що погоду в суспільстві робить не велика, але активна еліта. Нас менше, ніж комсомольців на Україні — але ми багато сильніші. Вже

у перший день перебування в Америці я побачив, що мільйонний комсомол на Україні не має і десятої долі тієї сили, яку мають молоді українські організації в Америці.

Ми повинні засвоїти ту рису, що написана в програмі ОУН: вирішує якість, а не кількість; виховати в собі почуття: я сильніший, не зважаючи на те, яким би не був численним ворог, до цього нас кличе Біблія яка каже:

“Слухай, Ізраїлю! Якщо будеш на полі бою перед противником сильнішим за тебе – нехай вийде наперед священник і скаже: “З нами Бог, ми сильніші!”

В одному творі, який не дійшов до читача /його забрало КГБ, і ми побачимо його аж тоді, як відкриємо їхні архіви/ я, відповідаючи їм про своє кредо, про свій Символ Віри, сказав так:

Жодної русифікації не відбудеться – про це забудьте!

Земля між Кубанню й Карпатами, в центрі якої височить Тарасова могила, була й буде Україна. Де гарантія? – Так Х О Ч У я, і тисячі таких як я. Нас мало? – Так. Але тих, які носять у собі велике Х О Ч У, ніколи не було багато – а проте в історії завжди здійснювались саме їх ідеали.

Десять сильних волей означають більше, ніж десять мільйонів безвольних роботів.

Так було – так буде!

СКВУ, “СТУДЕНТ“, ЛІВІЗНА, ЕЛІТАРНІСТЬ І НАШІ ЗАВДАННЯ

Дорога студентська громадо, дорогі гості!

Я радий, що сьогодні, вперше з того часу, як приїхав до вільного світу, маю можливість виступити на студентському з'їзді. Дуже давно я був у студентській атмосфері, але побачив, що це особливе відчуття студентського життя, студентського світу, в мене не затерлося. Так, те, що людина пережила в студентські роки залишається назавжди. А взагалі, з українською молоддю я був з першого дня мого приїзду до вільного світу. І мушу сказати, що те, що я сподівався зустріти в українському житті в Америці, приблизно було таким самим як те, чого я сподівався. Основні орієнтири я мав уже там на Україні в таборах. І єдиною великою несподіванкою — це була українська молодь. Я не уявляв, не міг відчувати наскільки повнокровне, багате й сильне життя української молоді у вільному світі.

Мені багато говорять про те, що я розчаруюсь з часом, що це перше вражіння. Я не з тих, хто любить собі будувати ілюзії. Я провів тут вже кілька місяців. Бачив різні явища, але я не розчарувався. Так, можу сказати, що найбільша перспектива, найбільша надія — це молодь, не зважаючи на те, що багато її губиться в чужому світі. Це світова тенденція — активність української молоді. Дисидентський рух на Україні — це на більшу частину результат дії української молоді. Той, хто читає *Н а ш е С л о в о*, українську газету в Польщі, бачить, що те живе, що є перспективою в українському житті в Польщі, це в основному студенти і молодь українського роду, яка проживає в Польщі.

Студенти-інтелектуали — це особливий світ, і на них є особливе почуття відповідальності. Так звана людина з вулиці, є заангажована в інших сферах життя, часто просто не має ні часу, ні можливості, щоби виробити власні критерії для подій у світі і взагалі для всього того, що не входить в побутову сферу. І це велика відповідальність на нас. Люди довіряють нам. Люди питають у нас, часом мовчки, але питають: “Як оцінити ті, чи інші скомпліковані події?” Тут на американських, чи канадських інтелектуалах, разом з тим і на нас, лежить часом велика і тяжка відповідальність. Легко було критикувати диктатуру в Нікарагуа. Але трудніше було зрозуміти, що Нікарагуа є таке суспільство, де може бути або права, або ліва диктатура, і боротися з Сомозою — це означало не боротися за свободу. Це означало боротись за комуністичну диктатуру. Тепер можна привітати тих, що боролись проти Сомози. Вони створили нову базу для підводних совітських човнів в Нікарагуа.

Мені будуть відповідати, що задеклярованих комуністів є всього два, що там цей уряд якийсь такий дуже демократичний і має стосунки з Америкою. Все це — дитячі дурниці, я просто і щиро скажу по українському. Ми вже маємо багато таких прикладів. Перший комуністичний уряд в Петрограді теж був урядом коаліційним, де були не тільки комуністи. Це була звичайна ширма. В'єтнамський визвольний фронт, який боровся проти в'єтнамського уряду прозахідного напрямку, має в своєму складі сорок партій. Тоді цим наївним людям казали: “Все це фасада, там є комуністи цих сорок партій відразу зникнуть якщо вони тільки візьмуть в руки владу”. Так і сталося. І ті, що боролись проти в'єтнамської війни, це були просто люди без почуття відповідальності. Їх не вистачило на те, щоб зрозуміти, що вони борються не за комуністичну диктатуру у В'єтнамі. І це навіть не та диктатура, яка є у Москві, чи у Чехословаччині. Це справжнє пекло. Тому, що комуна у в'єтнамському селі, це звичайна тюрма, звичайний тюремний режим.

Канадський чи американський уряд далі продовжує аморальність, коли відмовляється прийняти тих утікачів з В'єтнаму. Американці чи канадці спочатку зробили все можливе для того, щоб там перемиг комунізм своїми діями, які були з добрими намірами. Але з добрих намірів не завжди виходять добрі результати. Тепер відмовляються прийняти тих людей, які втікають з пекла. Тут завжди аргументують

гуманними намірами, але тут, мабуть, перший обов'язок людини, яка прямує до гуманізму – прийняти того втікача. А його чомусь ніхто не хоче.

Я навів один приклад того, як добрі наміри, але без чіткого продумання, без почуття відповідальності, приводять до зовсім зворотних результатів.

Студенти, і взагалі інтелектуали – це люди, які мали б на тих багатьох скомплікованих питаннях просвітити людину з вулиці, а не баламутити її. Я бачу часом ситуацію парадоксальну, що людина без освіти добре розуміє, що ці “добрі москалі” з Торонта, які голосують за розвал імперії, це люди, які говорять. Але нам не цікаво, що вони говорять, нам цікаво, що вони будуть робити, коли імперія дійсно буде розвалюватись. Ми знаємо, що сказав Керенський, великий демократ і прихильник комунізму. Коли йому сказали про фронт поневолених народів, він сказав: “Яких поневолених народів? Різати живе тіло Росії? Хай краще буде комунізм”. І ці нові москалі, які на експорт проповідують свою позицію розвалу імперії, вони теж, коли прийде час, вони забувають живе національне почуття. Вони будуть захищати імперію, а не розвалювати її. І якщо це будуть навіть люди типу Герцена, які щиро хотіли свободи Україні чи Польщі, то вся справа в тому, що ми не задаєм собі питання: “А яку реальну роль вони відіграють в російській історії? Чи будуть вони робити угоду в Росії? Чи будуть вони хоч скільки небудь впливати на хід подій в Росії, коли прийде злам, коли прийде питання, розвалити імперію, чи залишити її? “Великий російський загал не піде за ними. Це ще один приклад, до якого українські студенти і ті всі, які називають себе українськими літераторами, не завжди займали позицію, яка була б на користь нашого національного будівництва.

Багато говорилося, і вже навіть тут я почув вчора ввечері про стосунки між Спілкою Українських Студентів Канади і іншими Громадами українськими в Канаді чи в Америці, про лівизну і правизну, кого вважати лівим, кого вважати правим. Я свій погляд висловлюю так: – Мені не ходить, лівими, чи правими будуть ті чи інші українські громади. Мені не ходить, як вони будуть називатися і яка буде їхня програма – чи буде вона прив'язана до Плятона, до Маркса чи до Ніцше. Мені ходить про те, чи внесуть вони в українство будівничий елемент. Чи будуть вони ставити той бар'єр, який не пускає в українство чужі деструкційні сили? Якщо в укра-

їнстві буде така лівизна, я її привітаю. Покищо, на жаль, ми такої лівизни в українстві не маємо. Покищо, лівизна, будь яка, була троянським конем, через яку в українство входили чужі імперії.

Що буде дратувати людей в сучасності? Я наведу трохи давніший приклад. Коли триста гімназистів під Крутами витримували бій з всією московською армією, в Києві і в околицях було шістсот офіцерів. Але соціал-демократична Центральна Рада сказала, що нам армії не треба, бо нова демократична Росія не буде проти нас воювати. От нам живий приклад, як лівизна зруйнувала те, що було з таким бурхливим ентузіазмом почато у сімнадцятому році.

Коли говоримо “лівизна” багато хто каже, що це слово не означене. Будемо говорити точніше. Скажемо про байдужність до національного моменту, про заперечення національної ідеології.

Я читав статтю в “С т у д е н т і”, де коментуються мої виступи в Канаді місяць чи два тому. Там говориться про те, що вони виступають проти націоналістичної реторики. От, власне, цей напрям мене цікавить. Так, вони мені переклали — я сам міг прочитати по-англійському, але це мені зайняло б цілий день щоб добре зрозуміти, — коли мені переклали це за пів години, я побачив що ця стаття це набір застарілих фраз. Там казали, що мої заклики означають поворот до холодної війни.

Я на це скажу наївним людям, що холодна війна ніколи не кінчалась, і починати її не треба. Якщо існує країна на Сході, куди в'їзд можливий тільки для тих, кого хочуть, якщо ця країна огорожена колючим дротом, і є кліткою, звідки людина не може вискочити, що ж це, як не холодна війна. І невже ж ми настільки наївні, що повіримо коли нам хтось скаже, що холодна війна скінчилася? Мабуть потрібно спитати Москви, коли вона дійсно закінчить цю холодну війну. Коли через московський кордон не можна увести ніякої літератури, навіть тієї, яка тут уважається прорадянською, що ж це за кінець холодної війни? Це якраз холодна війна в повному розгарі.

Мені здається, що ці люди, які написали статтю в “С т у д е н т і” просто дали себе ошукати московській пропаганді, яка користуючись різними способами посіяла ілюзії, що існує якесь відпруження, якийсь кінець холодної війни, і

якийсь детант. Врешті, коли люди ці говорять, що моя позиція застаріла, і взагалі націоналістичні позиції українських партій застаріли, то якраз виявляється що вони стоять на старих позиціях.

Детант в наші дні для західної людини — це вже щось таке, що перейдено. Який детант? Для кого детант? Так стоїть питання. Детант — це московська витівка для того, щоб розслабити, розмагнітити Захід. Вся суть детанту полягає в тому, що в Москві можна його проповідувати на кожних зборах, а реально на Москву він не вплине ані стільки. Це не означає, що в Москві буде зменшений військовий бюджет, чи що будуть припинені випробування якоїсь нової, ще страшнішої ракети. Але на Заході детант діє інакше. Тут це слово породжує ілюзії, що ми можемо розслабитись, можна заснути, можна припинити зусилля, що вже не існує жодної небезпеки. На це розрахований детант. І на Заході, мені здається, думаючи люди вже це зрозуміли, це вже не дискусійна тема. Залишилася невелика купка наївних людей, які живуть старими концепціями шістдесятих років.

Те ж саме мені кажуть, що мій заклик до того, щоб Америка і Канада не давали пшениці Москві, поки Москва не піде на певні поступки, що це не реально, що це теж позиція, яка не є відповідною в сучасному світі. Я не потребую дискутувати на ту тему. Араби давно вже довели, що ця позиція є конструктивна, що ця позиція є реальна. Араби давно навчилися робити свою нафту могутнім знаряддям своєї політики. Якщо тільки Кларк, канадський прем'єр, хотів перенести амбасаду до Єрусалиму, вони за кілька днів дали йому зрозуміти, що це не вдасться, що вони мають у руках нафту, а не Канада. Так що, якби Америка і Канада нарешті зрозуміли який це великий резерв в їхніх руках, вони б теж могли цим користуватися і могли б зробити це наймогутнішим знаряддям своєї політики.

Там є аргумент, що для продуцентів пшениці, українців заходу, це була б катастрофа, якби вони втратили московський ринок. Це теж застаріла концепція. Люди, які висувують цей аргумент, не помітили, що в світі давно шукають не збуту для пшениці. В світі давно шукають пшениці. В третьому світі, де є великий демографічний вибух, є постійна нестача продовольчих продуктів. Пшеницю тепер шукають, а не покупців пшениці.

Як бачимо, у всіх цих питаннях, позиції людей, які виступають проти націоналістичної риторики є застарілі, є позицією шістдесятих років. Так, все це рештки того радикалізму шістдесятих років, який пройшов над Америкою і Канадою, і взагалі над західним світом. Канадське життя до певної міри традиційне життя. Тому ці рештки тут ще відчуються, але це не більше, як рештки.

Мене питали: “А чи на Україні багато знайдеться таких, які будуть толерувати мої погляди?” На це я відповім ситуацією в Польщі. Сталін колись іронізував з приводу того, чи має римський Папа дивізії, що в римського Папи нема дивізій і він не становиться до жодної реальної сили. Хай би він тепер встав і поїхав до Польщі, коли там був Папа. Він би побачив скільки є дивізій римського Папи. Там не було жодної комуністичної дивізії. Якби там дійшло до якогось вибуху, всі польські солдати, за природніми невеликими винятками, були б по стороні Папи. Якби Папа мав можливість поїхати на Україну, і виступити так вільно перед людьми, як у Польщі, всі побачили б, скільки людей толерують мої погляди.

Коли мені кажуть про застарілість націоналістичної риторики, то я кажу, що весь світ тепер входить в цю “реторику”, весь світ стає все більше націоналістичним. Roots – це мабуть слово, яке ми повинні запам’ятати перш за все. Всі шукають свого коріння. Америка більше не є melting pot. В Америці вже не соромляться акцентом не-американським. Він став модою. Події в Ірані: що ми там бачимо, в першу чергу? Це вибух національного іранського почуття, національної стихії. Ясно, що він мусів бути антиамериканським, бо на то довго нав’язували американський стандарт. Це пошуки власного коріння, власних традицій. Ми бачимо це на кожному кроці у всьому світі і той, хто хотів би відмежуватися від того, хто хотів би обійти національний момент, національні стихії, просто нічого не розуміє в новому світі, в світі вісімдесятих років, який буде націоналістичним.

Мені казали про те, що треба орієнтуватись на таких, як Григоренко, Плющ, що вони репрезентують сучасну Україну. Я хочу підкреслити, щоб не було лише тлумачень, бо я обох шаную цих людей, вони пережили надто багато, щоб їх не шанувати. Але я разом з тим твердо скажу, що Григоренко, Плющ репрезентують вчорашню Україну, Україну шіст-

десятих років, яка тільки виходила на арену і з тактичних міркувань мусіла оперувати фразами, де було трохи з Маркса, трохи з Леніна, трохи з Донцова. Я сам будував таку композицію. Це було чисто з тактичних цензурних міркувань. Але сучасна Україна давно вже відмовилась від цієї тактики. Сучасна Україна, київська Гельсінська Група, і люди, які стоять навколо неї, кажуть словами Берладяну, що коли окупанти не підуть з України добровільно, ми їх будемо виганяти багнетами. Сучасна Україна вже відверто ставить питання про українську самостійність і про критику комуністичного режиму в його московському варіанті.

Це просто застаріла і незріла концепція, цілий час оперувати прикладами з латинської Америки, прикладами з чужого світу. В українській історії було повно таких діячів, яких найперше турбували турки на балканському півострові, але яких дуже мало турбувала ситуація в Україні.

І от тут я відверто хочу сказати несправедливість в усьому світі – це ж така сама несправедливість. Але події в Чіле завжди будуть для мене просто питанням, яке треба розглянути. Події в Україні для мене будуть живим боєм. Те, що є в Україні, це живий біль, який не можна відірвати від серця просто так. І поки українець не навчиться відчувати цю різницю, що те, що на Україні, це біль-те, що в решті світу, це просто проблема, такий українець буде недобудованим українцем.

Зрештою, це дуже легко говорити про проблеми Латинської Америки. Це ні до чого не зобов'язує, і не вимагає ніякої конкретної праці. Можна прийняти резолюції, не більше. Якщо зайнятися проблемами на Україні, треба мати справу з живими людьми, в живій українській громаді. А це вже далеко трудніше.

Але я залишу цю дискусію. Я просто хочу прийти до конкретних, реальних результатів. Які ж реальні результати цієї лінії, яка критикує націоналістичну реторику, як кажуть деякі люди? Ми бачимо результати. Газета "Студент" виходить англійською мовою. Якщо це нормальне явище, що газета українського студентського союзу виходить по-англійському, для чого ж взагалі український студентський союз? Якщо на першому плані повинні стояти світові проблеми, то тоді існує взагалі канадський студентський союз. Для чого ж цей додаток? Якщо вже є такий союз, якщо вже ми ставимо питання, що ми український союз, то це нас зо-

бов'язує в центр нашої уваги ставити українські проблеми. Це не означає, що ми повинні всі бути націлені лиш на Київ, і при першій можливості поїхати до Києва. Я цілком толерую людину, яка каже, що я назавжди залишуся в Канаді. Але я кажу тій людині, якщо ти зігноруєш своє коріння, то не будеш повноцінною духовно, ти не збудуєш тут нічого, крім якоїсь вторинної канадської екзотики, на яку канадець завжди буде дивитися зверху.

Квебек стоїть окремо. Це спільнота, яка вже має своє коріння тут, а не у Франції. Українцям збудувати Квебек в Альберті або в Манітобі не вдасться. Українці, щоб збудувати в Альберті повноцінне життя, мусять завжди дивитися на Україну, і орієнтуватись на Україні.

Я приїхав на студентський з'їзд, але я хочу сказати, як завжди відверто, в стилі етики Святослава, безкомпромісової етики. Я бачу більше студентський фестиваль, а не з'їзд. Я ще ні разу не бачив такої веселої, безтурботної, безклопотів молоді української громади. І от тут якраз напрошується питання. Якщо ця лінія проти націоналістичної реторики не веде кудись на іншу площину, то веде вниз, просто до зниження рівня політичного чи громадського життя, просто розхолоджує людей і знеохочує до праці. Я вже говорив із керівництвом з'їзду. Виявилось, що ще не планується жодна резолюція про Україну. Дуже добре, що є резолюція про бойкотування олімпійських ігр. Це добре. Але що ж це за студентський з'їзд, з'їзд української перспективи, якого не цікавить проблема русифікації на Україні, якого не цікавить оцей натиск, який почався тепер, у чому причина. Якщо Світовим Конгресом керує людина, яка одночасно є лідером політичної партії, то ясно, що це приведе тільки до катастрофи. Ясно, що інші політичні партії відразу втрачуть інтерес до цієї установи. Вона далі б могла називатися СКВУ, але ніхто вже не буде її вважати загально-національною репрезентацією.

Ясно, що Світовим Конгресом можуть керувати тільки незаангажовані партійно українці. Це можуть бути церковні діячі. Це можуть бути культурні діячі. Це може бути професор, митрополит. Але це не може бути лідер політичної партії. І тому ми повинні зараз найважливішим своїм завданням уважати кампанію за департизацію СКВУ. За те, щоб партійні інтереси і партійні лідери не виходили на перший план тієї організації. З перших виступів тут, я поставив це

питання. Я так і заявив, що це скандал, коли партійний лідер який програв бій на партійній площині, хоче зробити СКВУ своїм троянським конем, для своїх особистих амбіцій. Виявилося що цей лідер, — я не називав його прізвища, але якщо він оголосив війну, то я цю війну приймаю — президент СКВУ Плав'юк відповів на це так: він мав скликати, згідно з статутом, згідно з ухвалами, президію СКВУ в Нью Йорку. Але в останній день, як завжди, він зробив такий поворот низький. Він скликав цю президію в Торонто з метою, щоби ті, що не будуть голосувати за, не приїхали. Так він домігся цього, що він зібрав в Торонто тільки тих, які будуть голосувати за його резолюцію: що СКВУ не відповідає за виступи Мороза. Також там сказано таке: що Мороз виступав проти СКВУ.

Це просто аферизм. Я, якби хотів, міг би подати його до суду. Він не знайде жодного тексту, де я критикував би СКВУ. Я багато разів сказав, що СКВУ — це найдорожча дитина всього українства. Ми повинні зробити все, щоб її зберегти. Я виступав не проти СКВУ, а проти людини, яка на наших очах розвалює СКВУ.

Що сказати про цю заяву? Ну, це взагалі смішна заява, що СКВУ не бере відповідальність за дії Мороза. Ніхто не просив його брати на себе ту відповідальність. Кожна людина є приватною людиною, і сама відповідає за свої заяви. Це те саме, що сказати, що СКВУ не бере на себе відповідальність за виступи Лиса Микити. Так, на жаль, маємо таку ситуацію, що діями Плав'юка СКВУ зведений до рівня Лиса Микити. І так само, як кажуть завжди, що прийшло нове число Лиса Микити, що там є смішного, так само і засідання СКВУ чекають, в такому намірі. Що вони ще там ухвалили смішного?

Плав'юк не може зрозуміти, що він може провести свої резолюції які хоче на СКВУ, зібравши тих, кого йому треба, але що він нічого тим не осягне, бо СКВУ моментально втратить авторитет. Як бачимо, на наших очах амбіції навчальному році, що російській мові доводиться ще більше значення в українській школі. Якщо не ми будемо проти цього протестувати, якщо не ми будемо за це боротися, хто ж це буде робити? І не буде толерувати українська громада такий український з'їзд, який не прийняв жодної резолюції в українському питанні, і якого взагалі не цікавлять ці питання.

Тому, я гадаю, нарікання з боку деякого серед студентів, що українська громада, той чи інший її відлам, її не толерують і занадто критикують, такі нарікання не мають підстави. Ясно, що студентський союз, який є боєм для сучасного українця, не буде толеруватися українською громадою.

Ми маємо пекучі проблеми в українському житті, теперішньому канадському чи американському, які є для нас далеко важливіші аніж проблеми прав людини в Латинській Америці. Ми маємо СКВУ, Світовий Конгрес Вільних Українців. Коли ми дізналися там, на Україні чи в таборах, що створений нарешті СКВУ, ми були дуже раді. Це довголітнє зусилля для того щоб створити репрезентацію загальноукраїнську. Чужинці дивляться завжди так на етнічну групу: "Чи ви маєте свою репрезентацію, чи ви доросли до того, щоб змовитись нарешті, знайти спільну мову і створити свій якийсь, так-би-мовити, екзильний уряд, силу, яка би заступала уряд? Якщо не створили, з вами ще рано говорити." І от нарешті українці спромоглися на таку репрезентацію, яка мала б бути нашим міністерством зовнішніх справ, яка б мала скрізь висувати українські питання в не-українському світі. І от, коли я приїхав сюди, я побачив, що, на жаль, СКВУ не користується тою популярністю, тією пошаною, якою мав би користуватися. На СКВУ зовсім не дивляться, як на загально-українську репрезентацію. Я побачив, в чому, ізза однієї людини, перетворили СКВУ в приватну установу, в троянського коня.

Чому ми про це мовчимо? Чому ми цим не цікавимося? Це ж одна з найважливіших проблем для всього українського життя. Я гадаю, що така нова сила, яка об'єднує нових людей, які вже знають добре американське, чи канадське життя, студентський союз в першу чергу мав би висунути таку пропозицію департизації СКВУ. Бо мова іде не лише про Плав'юка. Якби, скажімо, лідер УГВР Лебідь, чи Лідер ОУН Стецько, став також президентом СКВУ, я ще б те саме сказав, що це недоступне, що це розвал усієї організації, яка повинна би бути загально-українською репрезентацією. Тільки тому, що ми, громада, мовчимо, зокрема студентська громада, окремі люди можуть зробити наші загально-національні репрезентації своїм особистим лавичником. Але я не чув ні разу тут, ні вчора, ні сьогодні, щоби хтось зі студентів, хоч згадав про цю ситуацію. Це був би великий крок назад, якби СКВУ знов розпався, або просто перетворився в арену

бою між окремими партіями.

Найстрашніший результат цієї позиції, яка веде проти національної реторики, це є байдужність і заспокоєність. Заспокоєність – це найстрашніше. Нація, яка є в діаспорі, національна група, яка є в чужому світі, може витримувати тільки в одному випадку – коли має достатній запас вогню, коли має достатній запас неспокою. Це найважливіше, що повинно бути, і тому коли я віддаю свої симпатії тим чи іншим людям, тим чи іншим українським громадам, то для мене ходить не про партійні різниці, а про запас вогню, який може втримати українську громаду від розпорошення.

Я тому кажу: потрібне щось нове в українському житті. Не нове об'єднання, не нова партія, їх і так багато. Потрібна нова сила, яка б жила більшим конусом горіння, яка б жила більшим градусом неспокою, ніж те все, що існує в Україні дотепер.

Що я маю на увазі, коли кажу, що потрібне щось нове, з більшим вогнем? Потрібні лицарі Святослава.. Святослав колись завойовував дике поле між Дніпром і Дунаєм, і створив з нього Україну. На Україні тепер дике поле. Москва за триста літ панування витворила велике дике поле. Потрібен українець духовно дозрілий, українець духовно збудований який би він на Україну це будівниче начало, яке має в собі.

Лицарі Святослава – це повинно бути Євшан Зіллям. Громада, яка є в діаспорі, може витримати тільки тоді, коли вона має Євшан Зілля. Має те, що збудить і збентежить, що буде руйнувати спокій, бо спокій це найстрашніше. Коли громада має те, що збудить рану в душі, що заставить іти через чужину з голим серцем, і щоб чужина була як терен, щоб людина ніде не могла заспокоїти, аж поки знову не дійде до України. Лицарі Святослава повинні виховати українську молодь з великим болем у душі, яка не буде усміхатись, коли співають український гімн. Тільки тоді ми дійдемо до України, тільки тоді ми виховаємо в чужинстві повагу до себе. Мені вже не раз казали, що це буде конкуренція для інших українських сил. Я не усміхався. Чи знають керівники СУМ або Пласту, що вісімдесят відсотків української молоді взагалі байдужа і до СУМ-у і до Пласту, і до всіх українських проблем? Потрібно боротися за цю українську молодь. Потрібно промовити до її серця, а не до її розуму.

Ми українці славимось тим, що в нас завжди було багато

вогнів в нашому національному житті. Все українство партійне, збудоване на логіці, було завжди дуже слабим. Але українці завжди здобували багато живим почуттям там, де здавалося б, нічого не можна було здобути. Це живе українське почуття дало силу шість сотням січових стрільців. Під станцією Мотовилівкою, там розбито дві тисячі москалів, які були виключно офіцерами російської армії.

Як збудити цей великий неспокій? Як врятувати українство і там, де є страшний кошмар русифікації, і тут де є не український світ, який поглинає українську людину? Ті, які пропонують, що треба покінчити з старими націоналістичними стандартами реторики, не дадуть на це відповіді. Я сьогодні вам сказав би досить фактів, які говорять, що це шлях, який веде до збайдужіння і розсіяння українців у всьому світі. Я не хочу давати жодних рецептів. Я тільки хочу сказати про те, що дало мені силу. Це найважливіше питання. “Що дасть нам силу?” Так називається один вірш Лесі Українки – це не вірш, а три вірші, триптих. Що дасть нам силу? Це найважливіше питання. Що дало силу мені, і сотням таких як я, українських борців, вистояти в таборах? Це були не тільки фізичні тортури, це були не тільки випробування. Було далеко страшніше. Москва має вироблений віками апарат духовного і психологічного руйнування людини.

Те, що дало мені силу може бути взірцем і для інших українців. Перша її найголовніша риса – це Святославове “Іду на ВИ!” – безкомпромісовість. Найважливіше тут на Заході – це виробити сміливого українця. Найгірше, що мене здивувало, це мабуть маленький український конформізм у маленькому українському гетті. Це страх перед тим, що скаже там той чи інший голова маслосоюзу і як він zareагує на мої слова і на мою поведінку. Людина, яка не навчилася бути сміливою у своєму українському світі не буде мати відваги понести нашу позицію до чужих, незважаючи на те, що та позиція не популярна, і що ту позицію треба відстоювати ціною власних втрат.

Друга важлива риса, без якої не можливо вижити українцям у сучасному світі – це одержимість, цей святий неспокій, який будить людину. В Канаді, де українці збудували свій маленький рай, це найважливіша риса – неспокій.

Дуже важлива риса – це відчуття і свідоме плекання української сили. Це має бути відчуття, це має бути поняття свідомої концепції. Нація не просто є одним з організмів.

яких є кілька тисяч у світі. Кожна нація має свої джерела сили, і тільки збудивши їх і пізнавши їх, може чогось домогтися. Це теорія, що всі нації однакові і що на першому плані стоять соціальні питання, великі державні нації творять її на експорт для чужих. Жида витворили всі ті теорії. Але в Ізраїлі вони їх не визнають. В Ізраїлі вони збудували найнаціональніше, найнаціоналістичне суспільство, яке будь-коли було в світі.

Дуже важлива риса — це будівничість, свідомість того, що в світі немає жодного егалітаризму. В світі є ті, які будують, і ті з яких будують — матеріалом. Всі великі державні нації добре це відчують, але мало про це кажуть, бо їм немає потреби про це казати. Проте, в них це вже сидить в підсвідомості. А ми досі бавимось теоріями про те, що ми повинні однаково турбуватися подіями в Мексиці і подіями на Україні.

Дуже важлива риса — це тверда віра в вічність і незнищеність української нації. Я скажу словами, які є у Мойсеї і Датані, і кращі за які я вже не придумаю. Я там сказав так: "Я знаю, що всі народи рівні. Це говорить мій розум але разом з тим я знаю, що мій народ найкращий, мій народ окраса землі. Мій народ стріла з Божого лука. Це говорить моє серце". В кожній повноцінній нації голос серця є повноцінніший, ніж голос розуму. Нас хочуть переконати, що це обмеженість. Дай Боже, щоб ми всі мали таку обмеженість.

Так, повноцінна нація мусять мати, і має почуття свого месіанізму — почуття своєї неповторности, що вона принесла в світ те, чого ніхто інший не принесе, і що без неї, світ був би неповний. Кожна нація повинна мати свідомість своєї незамінности в світі.

Коли мені казали, про інтернаціоналізм, я без зайвих роздумів навів Івана Сірка, який для когось буде шокуючим, але не шукаю способів, як сподобатись публіці. Іван Сірко, славний лицар, який мав 69 битв і з них виграв 68, одного разу, зробивши вдалині похід на Крим, вертався додому. І коли вже перейшли Перекоп і наближалися до тієї неограниченої лінії, але яку знали всі козаки, де кінчається татарське володіння і починається Україна, коли підходив до цієї лінії, знайшлося 600 чоловік, 600 бранців, яких Сірко визволив, які сказали: "Ми не хочемо вертатись на Україну. Нам добре в Криму. Там теж люди. Ми там вже відчуваємо себе краще, ніж на Україні". Дуже задумався Сірко. Це був найтяжчий

його бій. Бо легко битися, коли чужими є чужі. Але тяжко битися, коли чужими є свої. Довго він думав і сказав: "Нехай йдуть на Крим". І коли ті шістсот відділилися, він послав козаків і сказав усіх порубати. Він не кінчав академій, але він добре знав, коли завівся і інтернаціоналізм, треба рубати. Це не втрата шістсот чоловік, це не є фізична втрата для нації. Україна завжди була багатомільйонною. Це була страшна зараза. Якщо таких людей пустити в український загал, тоді буде страшна філософія. Якщо все одно, Україна чи Крим, то для чого Україна? Для чого власне коріння? Для чого те, що витворили віками? Для чого мені рідна мати? Всі інші матері такі самі. Всі люди на світі рівні. І тоді приходить ця найстрашніша філософія, яка називається релятивізм, яка називається вседозволеність. Сірکو це може не розумів, але відчув своєю глибинною інтуїцією. Потім, на жаль, ця інтуїція затерлась. Бо коли приходить теорія, це софістика, якою можна довести все, що завгодно. Я завжди буду за філософією Івана Сірка.

Дуже важлива риса для того, щоб вистояти в українському сучасному світі, є віра в себе, яка каже, "Я сильніший!" Коли я виступаю на будь який бій чи на полі бою, чи це буде філософська дискусія, чи просто психологічний двобій, де треба нав'язати противникові почуття непевності, я виграю цей бій, коли у мене на початку буде поняття, що я сильніший, і я маю перемогти. Я заздрю жидам, коли бачу в них це почуття. Тоді, коли нам скажуть, що в світі є природна річ — асиміляція, і що коли мусять асимілюватися, я скажу йому "Асимілюйся ти зі мною, а не я з тобою". Я асимілюватися не буду.

Дуже важлива риса кожної спільноти, яка хоче виграти місце під сонцем, є наступальність. Ми українці довгі сторіччя йшли до світу з наріканням про те, що нас гноблять, що ми бідні, ми пригноблені. Це ніколи не викличе жодного респекту. Таких людей будуть шкодувати, але будуть дивитися на них зверху. Толерувати і поважати будуть того, хто має міцне почуття наступальності.

Дуже важливим є також відчуття ворога. Казав колись древній філософ: "Скажіть мені, чи ви маєте ворогів, я скажу вам, чи ви сильні люди". Так, мати ворога важливіше, ніж мати друга. Всесвітнє братство — це вигадка філософів, а не живих людей, які знають живе життя. Коли людина має щось дійсно дороге, таке, що вона не віддасть, тоді вона буде

мати ворогів, бо завжди на світі знайдеться сила, яка схоче від неї відбирати найдорожче... Найкраще це сказала Леся Українка: "Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив". Якщо людина буде мати міцне відчуття чужого, міцне відчуття ворога, тоді вона буде мати також живе відчуття, що таке свій. Тоді Україна для такої людини буде не теорією, не концепцією, а буде живим відчуттям і всі українці будуть відчуватися, як живим організмом, про який не треба дискутувати, який треба просто відчувати. Тоді не буде тих смішних розмов про те, хто є нашим ворогом – комунізм в Москві, чи сама Москва? Тоді людина просто буде відчувати, що стоять один просто одного два організми, і між ними не може бути вакууму. Те, що ми відвоюємо, втрапить він. Те, що він відвоює втрачимо ми.

Дуже важлива риса, яку треба виховати в сучасного українця і яка б повинна бути одною із найважливіших в кодексі лицарів Святослава – це почуття індивідуалізму... Конфлікт між старою і молодю Україною на тому полягає, що стара Україна збудована на тих засадах, які не визнавали чітко прав індивіда. Молодий українець, який народився тут, вихований в індивідуалістичному світі. Він не потерпить жодного диктату. Він тому і втік часом від української громади, що не міг стерпіти цього диктату. Тому ми повинні сказати, і взяти це за правило: "Твоє особисте життя – це твоє особисте життя. Будуй його, як хочеш, але з умовою, щоб воно тебе будувало, а не руйнувало." Тільки таку засаду прийме молодий сучасний українець і тут, і на Україні. Так, на Україні конфлікт між поколіннями теж полягає на цьому невизнанні з боку старших принципу індивідуалізму, і на підсвідомому часто усвідомленні молодших, що це головна засада їхнього життя.

Дуже важливо виховати українцеві старе переконання, яке колись було органічним, що кров, колір крові, це найшляхетніший колір. І пролити кров за свою націю є почесно а не страшно, і що критикувати, називати фашистами тих, які це говорять, це застаріла філософія, яку інші нації виробили на експорт, але самі в неї не вірять.

Є в нас українська риса, яка завжди була, але яку треба будити – це Лесине, " *Contra Spem Spero* ", " без надії сподіваюсь. Нації, яка не має самостійности, логіка завжди є зрадливим ворогом. Чужинець завжди принесе нам таку логіку яка нам каже, що в нас немає перспективи. В дев'ятнадцято-

му сторіччі найбільше говорили про те, що скоро всі нації зіллються в одну націю, і буде всесвітнє братство. Тоді для нації не було жодної перспективи в логіці, і тільки ті люди які с к а з а л и , “ без н а д і ї сподіваюсь, не вірю логіці“, ті люди залишились українцями, і завдяки тому Україна витривала, як спільнота. Це в сучаснім світі і там, де є велика русифікація, і тут де є великий, чужий не український світ, одна з найважливіших рис. Виховати характер – це означає не бути рабом фактів, виховати відчуття того, що я і моє “хочу” – це теж факт. Може він найвпертіший, може він є найголовнішим, в тому категорстві фактів, який існує в світі.

Я бачимо, те що я сказав побудоване більше на вірі, а не на логіці. Так, це мало б бути, те, що побудоване на вірі, це мало б бути це, що було б орденем, а не партією чи організацією. То мала б бути сила і буде сила, яка не буде ні з ким конкурувати, яка буде духовно будувати людей для всіх партій, для всіх громад. Якщо людина буде мати це відчуття великої віри, це живе відчуття України, тоді не буде суперечок великих. Тоді будуть сімейні суперечки, а не сварки породжені ненавистю. В такій громаді немає багатьох дискусій про те, хто має керувати, хто має кому підкорятися. Там є живе відчуття і живе розуміння, хто має бути лідером. Так як було од віків в кожній живій, органічній громаді.

І найостанніший, найважливіший приклад, і принцип, яким повинна жити Україна сучасна – це принцип націократії. Ми мусимо мати все повновінне життя. Але в нації, яка ще не має самостійности, у всьому мусить бути домінантом національного принципу: нація над усе. Це було в старому німецькому гимні. Так, цей німецький гимн був написаний не фашистами. Він був написаний німецькими гуманістами вісімнадцятого сторіччя в той час, коли Німеччина була в трагічній ситуації. Розколена на тридцять три держави, коли з Німеччиною не рахувались. Тоді такі люди, як Фіхте, як Шелінг зрозуміли, Німеччина над усе. Національний приклад повинен домінувати в житті. В нас, в нації, яка ще тільки бореться за свою самостійність, він теж повинен зайняти перше місце.

Я ще раз повторюю: це не вигадане і не написане на основі вивчення чужих концепцій, про яких Шевченко казав, що принесли з чужого поля великих слів, велику силу, та й більш нічого. Все це те, що я пережив те, що пережили сотні таких як я, українських борців, як Лук'яненко, Шухевич. Те,

що дало Шухевичові можливість піти дванадцятьрічною дитиною до тюрми і залишитися собою, не підкоритися со-в'єтизації. Це дало нам силу, це дасть силу мільйонам українців і на Україні і в діаспорі збудувати себе і залишитись українцями.

Вісімдесяті роки будуть роками неспокою. Хто уважно слідкував події зв'язані з похором Івасюка, той відчує, що така буде Україна вісімдесятих років. Україна на вулицях і майданах. Україна неспокійна, Україна вибухова. І ми повинні тут, у діаспорі, твердо зрозуміти, що все, що відбудеться в Україні мусить бути там. Ми звідси нічого нового не принесемо. Все буде там зроблене, на рідній землі. Все там народиться і там визріє. Але ми маємо ті шанси, яких не має **українець** в Україні. Ми маємо вільну можливість збудувати себе духовно. Ми маємо можливість піти до бібліотеки і читати, що ми хочемо. Ми маємо можливість з трибуни висловити ширше, що ми хочемо, те, чого не має українець на Україні..

Коли буде великий вибух, буде великий хаос, приблизно такий, як в Ірані. Ми повинні прийти туди без претенсій, однією великою когортою, як ішли колись Січові Стрільці. Ми не повинні претендувати на командування. Ми повинні бути сірими кардиналами, які будуть будувати, а не мати претенсій на лідерство. Ми повинні бути цементуючою силою в майбутньому українському хаосі.

І останнє, що я хочу сказати, чого нам довго бракувало українцям, це почуття елітарності, і віри в елітарність. Вийшло так, що наша еліта довгі століття була або зрусифікована або скомунізована, і ми мусіли апелювати тільки до народної маси. Але це дало результати від'ємні. Ми привикли до такої філософії, що масмо опускатись до рівня маси, щоб від неї не відірватися. Це вело довгі роки до поразки. Це дало нам не одну програму битву. Ми повинні твердо виховати в собі віру в якість, а не кількість. Віру в те, що завжди робить справу невелика, активна меншість, маса завжди буде іти за нею.

Так, нас тут менше. З'їзд студентів Канади не може похвалитися тою кількістю, якою може похвалитися з'їзд українських студентів там на Україні, який є керований комсомолом. Але все це мертве. Я сам керував комсомолом, і знаю що там немає абсолютно нічого живого. Це сила, яка нав'язана зверху, сила, яка не може викликати в людині жо-

дного живого почуття. І я знову апелюю до цієї тези, до цього гасла, до цього почуття, що скрізь, як би нас не було мало, ми повинні мати тверде відчуття: “я сильніший, бо я твердо вірю в те, що здобуду.” Моє “хочу” є сильнішим ніж те, яке має противник. Найкраще це сказати словами, які є в творі, що його забрали в КГБ, до якого ми будемо мати доступ тоді коли нарешті будемо мати доступ до їхніх архівів. Там відповідаючи їм на те, що є символом моєї віри, за що я сиджу в таборі, я сказав так: “Жодної русифікації не станеться, про це забудьте. Земля між Кубанню і Карпатами, в центрі якої височить Тарасова Могила, була і буде Україною. Де гарантія? — Так хочу я, і тисячі таких, як я”.

Нас мало, так, але тих, що носять у собі велике “хочу” завжди було небагато. А проте, в історії завжди здійснювались їх ідеали. Десять сильних волей означають більше, ніж десять мільйонів безвольних робіт. Так було, так і буде.

Леонід Полтава

ПІД СИНЬО-ЖОВТИМ І ЧЕРВОНО-ЧОРНИМ ПРАПОРАМИ...

*Валентин Мороз на зустрічі з українською молоддю
і громадянством в Нью Йорку*

Прикра, захмарена, дощова субота 12-го травня 1979 року в кам'яному Нью Йорку.

У вогко-задушливій підземці забиті всі місця. Люди різних націй і рас, багатолика Америка. І раптом голос, українською мовою:

— Сину, чи ще далеко до Мороза?

Синові вже добра 60-ка, а мамі понад 80. Яка могутня притягальна сила Національної України! І притягальна сила імени Валентина Мороза, українського націоналіста — оцієї найновішої української квітки серед снігів...

Ті, які шамотіли по закутках про те, що масових демонстрацій не треба — мовчять тепер, бо він буде говорити. Премудрі пискарі, перелякані трудною боротьбою — випливіть із ваших печерок на чисті води. Ті, що відійшли від власної громади з будь-яких причин — ідіть до неї: до вас буде промовляти ваша Нескорена Батьківщина устами в'язня, науковця-історика, поета і письменника, який 14 літ промучився в московських застінках, щоб ви були вільними і щасливими, щоб такою стала ваша Україна і щоб такою була теж Америка! Бо і в Америці ще так багато каміння і так мало зелених дерев, а вже ж весна... — весна народів, могутній похід творчого Націоналізму по всій Землі! «Адже нові процеси на Україні (і у всьому Союзі) тільки починаються», — так, як він писав «Серед Снігів», адресуючи ці слова — через Україну — до всього світу.

Дош? Коли б дош! Із Нью Джерзі, з Коннектикету телефонують, що діти не прибудуть – злива! Багато старших громадян навіть з дальших околиць міста-велетня не можуть приїхати на несподівану і таку довгожданну зустріч...

Дійсно небуденна подія – прибуття на Захід нескореного Валентина Мороза, вірного своїй Українській Автокефальній Православній Церкві і нашій Україні – вірного тим прапорам, що їх ще хлопчиком побачив у рідному селі Холонові на Волині: синьо-жовтому і червоно-чорному, в час проголошення віднови Української Держави 1941 року. Під цими двома прапорами, з молитвою в серці і з вірою в Україну він пішов слідом великої дочки Волині, Лесі Українки. «Без надії таки сподіватись!» – і воістину блаженні віруючі!

Валентин Мороз – не ікона. Осяяна Божим благословенням Нескорена Україна – це ікона. Кожна нація має свою ікону. Хто її не береже, той не вірить у права нації і людини, в Боже начало людини, не вірить у прогрес.

Валентин Мороз простягає до нас руку і каже: «Не будьте зайвими! Ви – найкращі, ви – найгарніші! На кожному з вас – відблиск сяйва української ікони». П'ятдесят мільйонів сердець – велике серце. Він каже, услід за Григорієм Сковородою: «Україна – це велике серце». Треба бути людині нашого роду і кореня безсердечною, щоб не бути українською людиною.

При найбільшій бібліотеці Нью Йорку, у Браєнт Парку, вже о 1-й по полудні почали збиратися люди. Найперше – молодь: одні в гуцульських китгариках, другі в стилізованій ноші, а ще інші – в уніформах молодечих організацій. Як на прощу, ідуть дуже старі. Деяких ведуть. Дош посилюється. Під парасольками намагаються тулитись по троє, а потім деякі махають рукою на той не певний захист і стоять під дощем. Мало дощу: після майже 90° спеки – тепер заледве 60°. На широкому трав'янику в парку виростають озерця. Нюги грузнуть. Маленькі жіночі черевички і ще менші ніжки малят... А ось людина на одній нозі і на костурі. Вона прийшла – у неї людське серце. Священики. Черниці. Дивізійники. Упівці. Кооператори: люди різного віку, звань, фахів. Є і здалеку. Є кілька з Канади, навіть з Західньої Європи... Але дві молоді матері з малятками-не дочекались початку, і добре зробили: краще тепер додому, ніж завтра до лікаря.

На підвищенні – багато імпровізації. Мгр Я. Кулинич під

Леонід Полтава

ПІД СИНЬО-ЖОВТИМ І ЧЕРВОНО-ЧОРНИМ ПРАПОРАМИ...

*Валентин Мороз на зустрічі з українською молоддю
і громадянством в Нью Йорку*

Прикра, захмарена, дощова субота 12-го травня 1979 року в кам'яному Нью Йорку.

У вогко-задушливій підземці забиті всі місця. Люди різних націй і рас, багатолика Америка. І раптом голос, українською мовою:

— Сину, чи ще далеко до Мороза?

Синові вже добра 60-ка, а мамі понад 80. Яка могутня притягальна сила Національної України! І притягальна сила імени Валентина Мороза, українського націоналіста — оцієї найновішої української квітки серед снігів...

Ті, які шамотили по закутках про те, що масових демонстрацій не треба — мовчять тепер, бо він буде говорити. Премудрі пискарі, перелякані трудною боротьбою — впливуть із ваших печерок на чисті води. Ті, що відійшли від власної громади з будь-яких причин — ідіть до неї: до вас буде промовляти ваша Нескорена Батьківщина устами в'язня, науковця-історика, поета і письменника, який 14 літ промучився в московських застінках, щоб ви були вільними і щасливими, щоб такою стала ваша Україна і щоб такою була теж Америка! Бо і в Америці ще так багато каміння і так мало зелених дерев, а вже ж весна... — весна народів, могутній похід творчого Націоналізму по всій Землі! «Адже нові процеси на Україні (і у всьому Союзі) тільки починаються», — так, як він писав «Серед Снігів», адресуючи ці слова — через Україну — до всього світу.

Дощ? Коли б дощ! Із Нью Джерзі, з Коннектикету телефонують, що діти не придуть – злива! Багато старших громадян навіть з дальших околиць міста-велетня не можуть приїхати на несподівану і таку довгожданну зустріч...

Дійсно небуденна подія – прибуття на Захід нескореного Валентина Мороза, вірного своїй Українській Автокефальній Православній Церкві і нашій Україні – вірного тим прапорам, що їх ще хлопчиком побачив у рідному селі Холонові на Волині: синьо-жовтому і червоно-чорному, в час проголошення віднови Української Держави 1941 року. Під цими двома прапорами, з молитвою в серці і з вірою в Україну він пішов слідом великої дочки Волині, Лесі Українки. «Без надії таки сподіватись!» – і воїстину блаженні віруючі!

Валентин Мороз – не ікона. Осяяна Божим благословенням Нескорена Україна – це ікона. Кожна нація має свою ікону. Хто її не береже, той не вірить у права нації і людини, в Боже начало людини, не вірить у прогрес.

Валентин Мороз простягає до нас руку і каже: «Не будьте зайвими! Ви – найкращі, ви – найгарніші! На кожному з вас – відблиск сяйва української ікони». П'ятдесят мільйонів сердець – велике серце. Він каже, услід за Григорієм Сковородою: «Україна – це велике серце». Треба бути людині нашого роду і кореня безсердечною, щоб не бути українською людиною.

При найбільшій бібліотеці Нью Йорку, у Браент Парку, вже о 1-ій по полудні почали збиратися люди. Найперше – молодь: одні в гуцульських китпаниках, другі в стилізованій ноші, а ще інші – в уніформах молодечих організацій. Як на прощу, ідуть дуже старі. Деяких ведуть. Дощ посилюється. Під парасольками намагаються тулитись по троє, а потім деякі махають рукою на той непевний захист і стоять під дощем. Мало дощу: після майже 90° спеки – тепер заледве 60°. На широкому травнику в парку виростають озерця. Ноги грузнуть. Маленькі жіночі черевички і ще менші ніжки малят... А ось людина на одній нозі і на костурі. Вона прийшла – у неї людське серце. Священики. Черниці. Дивізійники. Упівці. Кооператори: люди різного віку, звань, фахів. Є і здалеку. Є кілька з Канади, навіть з Західної Європи... Але дві молоді матері з малятками-не дочекались початку, і добре зробили: краще тепер додому, ніж завтра до лікаря.

На підвищенні – багато імпровізацій. Мгр Я. Кулинич під

дощем ладнається фільмувати. Телевізійні камери каналів ч. 2 і 7. Представники американської преси і радіо.

Мабуть немає в Нью Йорку організації, об'єднання чи установи, від яких не було б представників. А дивізіяників в уніформах не так то й багато, щоб стримати хвилю, яка ніяк не бажає відступати у глиб парку. Під натиском людської хвилі, до самих східців підвищення, вже пересунулись великі написи-полотна українською й англійською мовами: «Вітаємо Валентина Мороза», «Слава Нескореній Україні!» – і багато-багато інших, від різних організацій. У кількатисячній маси на грудях – синьо-жовта стрічка з портретом і написом: «Вітаємо В. Мороза».

В організаторів – повні руки зайнять, і тих рук не вистачає. Забракло англомовних пресбюлетенів. Два балтицькі журналісти ніяк не можуть пробитись до підвищення. Автор цього репортажу даремно тягав з собою важкий магнетофон, так і не добившись до промовців.

Хмари трохи розступились. І в цей час загула площа: «Мороз! Мороз! Мороз! Слава!!!»

Високий, стрункий, чорнявий, з рівно і гордо поставленою головою, все ще зі слідами голоду й холоду серед московських снігів, що закінчились лише 26.4.1979 р. завдяки нашим демонстраціям, які підсилювали активність Стейт-Департаменту і безсилість Москви. Його посадили на крісло. Знову накрапає дощ. З усіх сторін – фотоапарати. Дітишколарі посунули ще ближче кілька сотневою лавою! «Це ж ми його вірші учили у школі! Це ж пан професор Мороз!» Кожний по-різному підходив до нього і його бачив. А він сидів рівно і просто на кріслі – може так, як колись там, на допиті: бо це був майже допит української еміграції. І він також допитував. Спершу мовчки. Лише вдивляючись у кілька тисяч братів і сестер, а особливо в дітей і молодь. Бо це ж вони витримали іспит совісти раєм, а він витримав іспит пеклом. І ось під зливним небом вони зустрілись, і знали, що вони – це одно-єдине. І в Києві, і у Львові, і у Луцьку, і у Вашингтоні того дня була весна, і вже майже зеленіли дерева – надходила краса, а краса не легко дається.

Сердечно вітає нескореного Валентина Мороза від імени УККА і всієї нашої спільноти молодий д-р Аскольд Лозинський. Народжений в Америці, вихований батьками українським патріотом, Церквою, СУМ-ом, Школою Мистецького Солова п-і Лідії Крушельницької в Нью Йорку: яка гарна

українська мова і який глибокий привіт, гідний Великого Гостя.

Зворушеним голосом проказує молитву всч. о. Роберт Москаль, ексекутивний заступник Президента УККА. І ми, маса людей, бачимо, як Валентин Мороз молиться. Старасьмося уявити 14 років його терпіння, яких не перетривати без віри, без молитви.

Голосні оплески, вигуки «Слава!», крик молоді «Є!» — за американським звичаєм, але з українською щирістю, на всі груди!

А Валентин Мороз уже промовляє до громади. Кілька слів, одно два речення — і знову хиляться на всі боки тисячі парасольок під дощем, бо люди б'ють у долоні, оплескують його думки, його серце.

— Світ ще не розпався для мене на континенти, світ ще не став звичайним, ще не став для мене спокійним — лунає з гучномовців: — У мене даліше перед очима червоно-чорне українське вишиття біля готелю «Пляза». Бувають моменти, які залишаються на ціле життя і формують ціле життя. Перша половина мого життя була зформована двома українськими прапорами в селі під час проголошення Української Самостійності в 1941-му році! — і знову гримлять оплески.

— Ці два українські прапори в рідному селі збереглися на ціле життя, давали вогонь витерпіти й перемогти! Те, що я побачив у перші дні приїзду до Нью Йорку, червоно-чорне вишиття, червоно-чорні вишиті сорочки українських дівчат були, як вибух вулкану на сірому тлі Нью Йорку!

Заслухана й задивлена, завмерла українська громада у Браєнт Парку, поблизу однієї з найкращих книгозбірень світу... А Гість говорить:

— ... Я ніколи не бачив і сотої долі того вогню, того завзяття, яке я побачив в перший день у Нью Йорку, в малому гурті української молоді. І далі вже, біля готелю «Пляза», побачивши стільки вогню в молодих українських очах, я сказав собі: «Москва програла бій за Україну!» (знову вигуки: «Слава! Браво!»).

Валентин Мороз називає молоду Україну в Америці — справжньою квіткою серед снігів та закликає кожного свідомого юнака і юначку, кожної української молодечої організації, чи школи, приєднати до українства ще одно україн-

ське серце, помножити лави нашої молоді.

— Москва створила дуже сильний стереотип, що той мур, який вона спорядила, є непробивний. А тепер ми бачимо: цей мур можна пробити! Ви вітаєте не особу, — ви вітаєте свою перемогу! Часи змінилися, імперія вже має тріщини...

Промовець стверджує, що в Україні молодь почала — на традиціях ОУН, УПА — нове національне відродження, і тут покладає великі надії на свідому молодь. «Це — світова тенденція... На Україні рух 60-их, 70-их років — це результат діяльності української молоді, молодого покоління, покоління Симоненка!». «Українська молодь у всьому світі — це великий вибуховий потенціал, і наше завдання — злучити його — молодь на Україні і молодь у вільному світі — в одну велику силу». «Молода Україна є національна, молода Україна не може бути іншою!».

Валентин Мороз стверджує велике значення українських політичних маніфестацій в Америці й інших країнах світу; заповідає велику маніфестацію у Вашингтоні під совєтською амбасадю під гаслом звільнення політв'язнів, у тому Юрія Шухевича. «І ми тут не самі: нас вітає литовська громада, естонська громада, білоруська, болгары, хорвати, німці, мадяри, нас вітає голова міста, пан Кач, нас вітають панове сенатори Кіш, Мезвінський і Грін. Скільки ж можуть сьогодні вивести на вулицю ті, що видають за совєтські гроші газетку «Українські вісті» в Нью Йорку?!»

Стверджуючи, що українці залишаються свідомими українцями, Валентин Мороз виступав проти «татарських людей», бо такий шлях веде до людської деградації: «Я гордий тим, що я — націоналіст!» — заявив Валентин Мороз і довгі схвальні оплески: «Ніколи не пристосовуйтеся — і ви виграєте! Націоналізм — це не нацизм! Хай Москва шукає нацистів у себе!»

— Я знаю, що всі люди рівні. Це говорить мій розум. Але я знаю, що мій народ — найкращий. Мій народ — це окраса Землі! Мій народ — стріла з божого лука!... Філософія «Аби вижити» — це тваринна філософія. Я хочу, щоб мої нащадки були українцями... будьмо серед сильних, серед тих, що є будівниками, а не матеріалом... Це найсвятіше почуття — любити свій народ!

Промовець висловлює віру, що над Україною засяє синьо-жовтий прапор, і закликає старших і молодь змагатись

за здійснення цього ідеалу: «Готуйтеся бути Лицарями Святослава!»

— Я належу до вічної, невмирущої української партії, яку заснував гетьман Мазепа! — і яка має на своєму прапорі напис: «Нехай вічна буде слава, же през шаблі маєм право!» Пам'ятаймо, що всі українці — то одна кров, а вся Україна — то одно велике серце!.. На Україні тепер нема уряду. На Україні тепер є адміністрація. Урядом на Україні є КГБ!

І далі:

— Молодь — це світ, який ще треба будувати. І моя найгрячіша мрія, це зробити так, щоб ця українська молодецька лави, яка тут є — ніколи не розпадалась, і так в єдиному пориві рушила на Київ, як прийде великий час!

— Всі ми з'єднані святим Тризубом. Ми, українці, маєм чудовий герб. Тризуб — це символ Дерева Життя, яке нікому не вдалося зрубати! Наш святий тризуб має тепер нову символіку, нову триєдність: Нація, Віра і Право людини мати гідне місце в світі!

Валентин Мороз закінчив закликком:

— Кожний має власну дорогу. Дуже різні дороги людські. Але пам'ятаймо, що, вибираючись в дорогу, мусимо взяти з собою три великі речі: синьо-жовтий прапор, святий Тризуб, і святе, велике гасло — *«Смерть імперії — свобода Україні!»*

Отут усі були перед ним: могутні лави організацій Українського Визвольного Фронту, націоналісти, демократи, правіші і лівіші, люди різних походжень, віровизнань, поглядів. Але хто умів слухати, той почув голос Рідного Краю: *«Смерть імперії — Свобода Україні!»*

Ще кілька років тому голова Проводу ОУН, голова ЦК АБН, прем'єр Уряду Вільної України 1941 року, достойний Ярослав Стецько ствердив, що нині в Україні «відбувається боротьба за владу Нації».

Який красномовний перегук ідей мали ми на цім святій-зустрічі громади із Достойним Сином України!

Вітали нескореного Валентина Мороза і українську спільноту: український посадник інж. Євген Івашків від Об'єданого Комітету Українсько-Американських Організацій і відділу УККА в Нью Йорку; посадник Нью Йорку, Едвард Кач, який раніше вручив В.Морозві і пасторові Г. Вінсові ключі від міста — ключі свободи, рівноправности і

справедливості; вітав Едвард Мезвінський – представник США в комісії Прав людини в ОН, яка – сподіваймось – тепер запрацює ще активніше. Вітали Дорогого професора Валентина Мороза від СУМ – дд. Роман Зварич і Мирослав Шмігель та діти-сумівці; від Пласт-у, з квітами, – Маркіян Дума, Галя Кузишин, Ігор Корбин; від ОДУМ-у – А. Шевченко. Вітали всі широко, із сяючими від захоплення очима.

Група дітей в українській народній ноші.. Малі кобзарі із Школи Кобзарського Мистецтва в Нью Йорку. Вони поспішають на виступ у катедрі св. Патрика, з нагоди її 110-ліття. Підходять із адміністратором Школи п.М.Чорним, підносять Валентині Морозові у дар – бандуру, – найкраще, що мають, найдорожче, найрідніше.

Прогримів український національний гімн, а потім «Не пора». Співав, ставши на струнко, Валентин Мороз; співали надхненні словом українські маси в Америці... і в далеких московських камерах на другий день, ми віримо, вже знали Нескорені, і знали на Україні, що заокеанська Україна присягала того сірого, дощового дня, добитись свого великого, яскравого свята!

Шкода, що немає змоги передати в Україну чим швидше Резолюцій, прочитаних д.О.Рожкою, з вимогою до Росії звільнити українських та інших політв'язнів, із закликом до волелюбного уряду США і всіх країн підтримати національно-визвольну боротьбу українського народу за УССДержаву, за розвал російської імперії на незалежні національні держави. Звичайно, шкода, що не можна негайно перенести все в Україну, але великі ідеї не мають кордонів.

І коли вже сотні і сотні дітей та молоді почали підходити до Валентина Мороза, щоб привітати його особисто; коли підходили до нього сотні і сотні старших, вручаючи спонтанно дарунки; коли він одних цілував у малесенькі рідні личка, а інших – у натрудженні руки українські матері, чи бабусі... – тоді.

у Білому Домі, на столі Президента Дж. Картера лягла телеграма, від імени багатотисячної української молоді і громадянства у Браун Парку в Нью Йорку. Ось уривок із телеграми:

«... Тому, ми пане Президенте, українська молодь і громадянство, апелює до Вас, – вжйте всіх зусиль, щоб у цьому Міжнародному Році Дитини була здійснена справедливість дітям несправедливо засуджених батьків, а головно Юркові

Шухевичеві, який вже довгі літа карається по таборах і засланнях, несправедливо покривджений і засуджений за ім'я свого батька».

Валентин Мороз потім – Юрій Шухевич, потім – Лук'яненко, Тихий і багато-багато інших, а потім на черзі – 50 мільйонів українців у світі, які – знаючи, чого бажають, і змагаючись – здобудуть!

В авангарді боротьби за УССА стоїть незмінно революційна ОУН; на жертвах і крові ОУН і УПА виросло молоде покоління України і воно далі засвідчує правду революційного визвольного націоналізму.

ДОКУМЕНТИ

STATEMENT

OF VALENTYN MOROZ AT THE NATIONAL PRESS CLUB
LUNCHEON, HELD ON FRIDAY, MAY 18 1979 AT THE
NATIONAL PRESS BUILDING IN WASHINGTON, D.C.

Ladies and gentlemen, I'd like to take this opportunity to express my gratitude to all those in the free world who aided in my release.

First of all, I wish to thank President Carter, Dr. Brzezinski, the American government, and the U.S. Congress for their efforts on my behalf. Their firm and principled stand was responsible for my being able to be here today. I would also like to express my gratitude to the Ukrainian Congress Committee of America for providing for me since my first day in the United States.

I come to you as yesterday's prisoner, who in the span of 48 hours was transported from a labor camp in the Mordovian Forests to the headquarters of the Ukrainian National Association in Jersey City.

I stand before you as an author and university lecturer who after 14 long years will soon have the opportunity to sit behind a desk at Harvard University and once again pursue that which gives me greatest pleasure - writing

But above all, I come to you as a Ukrainian.

Ethnology teaches us that when a nation loses its independence, it loses its VOICE. Foreigners then speak for that nation; it no longer speaks for itself.

Unlike Eastern Europe, where for example, the Polish nation is able to speak for itself to the West, things are different for the Ukrainian nation. When Ukraine lost its independence, it lost its VOICE, and Moscow began speaking for Ukraine, spreading misconceptions.

Today you have given me the opportunity to tell you the truth about Ukraine, and perhaps in these times no other Ukrainian has such an opportunity. But with this goes a great responsibility. Circumstances have made me the VOICE of Ukraine and my first words may startle some of you. The tragedy of Ukraine lies in the fact that the world's attention is focused on the struggle of Blacks for the decolonization of Africa. If Ukraine were a part of Black Africa, it would be by this time independent.

No one in the world today questions the right of Black African nations to independence. The United Nations continues to routinely take up the question of discrimination against Black Africa. But isn't it time to put the questions of repression of non-Blacks on an equal footing? How easy it is to pass a resolution in the United Nations calling for the decolonization of Southern Africa; yet how difficult it is even to speak about the decolonization of the Soviet Union. The Third World should realize that by ignoring the nationalist movements in the USSR they are throwing away their greatest opportunity. The Third World arose from national liberation struggles whose ideals will long provide spiritual and psychological nourishment. The banner of the Third World will continue to bear the motto of «anti-colonialism». But, if we take the term «anti-colonialism» seriously, and not in jest, then we must concede that the decolonization of Africa is nearly complete. There are but a few remaining territories still to be decolonized in Africa. The arena for decolonization should shift to Eastern Europe and the USSR, where we have dozens of subjugated nations as well as the largest colony in the world-Ukraine, a nation of 50 million people. It is specifically the decolonization of these nations which may provide the impetus and resources upon which the Third World relies. And when in the U.N., the African states in unison with the USSR., block the demands of the subjugated nations for decolonization, they extinguish those very fires that they must rely upon for their own existence.

The United Nations has granted official recognition to the PLO and SWAPO. This is a precedent; a power which itself in exile is never the less represented in the United Nations. Ukrainians have no true VOICE in the United Nations despite the fact that there are more than three million of them in the Free World who are united under the banner of the World Congress of Free Ukrainians.

Everyone is aware that the so-called «gouvernement» of the Ukrainian SSR is not a true government but merely an administrative body. The real social and communal representative of the

Ukrainian people is the World Congress of Free Ukrainians. At present there is no real possibility of presenting this matter before the United Nations.

The world's geopolitical makeup has changed greatly over the past century. During that period two powers confronted each other: England vs. France and Germany vs. the Entente powers. At that time Russia was still a marginal factor in the struggles. This has long since changed. Russia is no longer marginal. Today it has the force to seek out its own conquest. And using that power it has transformed the European powers into pawns which it manipulates on its chessboard. The view that Russia can be used opportunistically or as an ally is outdated and dangerous. To consider as an ally is foolish as to force an alliance between a wolf and a tiger. Russia's most useful allies in the West are not Communists but short-sighted and naive people.

One should recall the testament of Czar Peter I which spoke of his desire to annex Eastern Prussia. Short-sighted, naive people long considered this testament a forgery. I cannot say if it was a forgery. All I know is that today Eastern Prussia is a part of the Russian Empire. These same people labeled as pure fantasy the notion that Russia intended to conquer Europe to the Elbe River. Today, Russian forces stand along the Elbe. Even now, there is talk of a «peace loving» Russia.

Russia has conquered Angola, Ethiopia, Afghanistan. It controls onesixth of the world. It has been the foremost aggressor of the 20th Century and short-sighted and naive people still say that Russia poses no threat. And when the same people are told that unless the status quo is changed, Russian tanks will roll to the banks of the English channel, they reply that these are the words of lunatics.

It is time that short-sighted and naive people cease formulating Western policy. It's time for the West to finally realize that Moscow is not one of the world's powers but a threat to the world. Moscow is not an element in the search for world stability, it is a power which seeks to disrupt.

Before it can win the war with Communism in the East, the West must first overcome its own short-sightedness.

The release of Grigorenko, Svitlychna and other Soviet political prisoners is a battle won.

But there is yet another political prisoner who, though never in a Russian camp, nevertheless died a captive of Moscow. His name

was DeGaulle. Yes, he was a prisoner, as the entire West is today a prisoner of the illusions that Moscow weaves.

Illusion no. 1: One must concede to Moscow, otherwise there will be a World War. The opposite is true. Concessions only lead to new demands, as the Munich treaty enticed Hitler to new aggressions. The more you give in, the more they expect. There is a Russian saying, «one acquires an appetite at feeding time». The West should look for a new Churchill, not for a Chamberlain.

Illusion no 2: it's up to us to make concessions because Moscow won't. Interestingly enough, a Ukrainian woman here in America wrote me upon my release a very sincere letter. She said, «My husband believed Moroz would never be released.» This is a very powerful myth, that the wall erected by Moscow is impregnable. But as we can see, the release of political prisoners testifies to the fact that the times have changed. Moscow's walls are cracking.

Illusion no 3: less known, but just as real, is the belief of many Western leaders that Moscow creates stability with its domain and that this is good for maintaining the status quo. They fail to see that internal «stability» in the USSR enables the Kremlin to instigate instability in the rest of the world.

It is the interest of the West to unfreeze these forces so that they may engulf themselves and thereby create a genuine and not an illusory world order. It is to the great merit of such statesmen as President Carter and Dr. Brzezinski to have been among the first to dispel these illusions. They took a principled position in this matter. They were not afraid to be unpopular. But this is only a beginning.

We must go further.

This is a great deal of talk about the threat of nuclear war, but we do not draw the necessary conclusions. Who is capable of instigating such a war?

China is too weak, the West is too civilized. Only the Russian Empire would be disposed to initiate a nuclear war. What is most important for the West to understand is that the decolonization of Eastern Europe, i.e. dismantling of the Russian Empire, is as important for the West as it is for us. It is not solely the concern of the subjugated nations. The West is under the illusion that the democratization of Russia will remove the Sword of Damocles which is an even greater threat to the West. I know the Russian mind well and I can state that, given the choice between democracy with no empire or empire without democracy, Russia will opt for an empire,

Realistically, the only force which can dismember the Russian empire, and thereby remove the threat of nuclear war, is that of the nationalist movements in the Soviet Union and in Eastern Europe. Only they can dismantle the empire and in so doing automatically remove the threat facing the Western world.

Ukraine presents a great potential which the West has not utilized and in fact is not yet aware of. The West still sees Ukraine through Russian lenses and speaks of Ukraine according to Russian standards.

There is a wealth of knowledge about the so-called «Nazism» of Ukrainian patriots, about their purported collaboration with the Germans. The truth tells us otherwise. From 1941 – 1944, Stepan Bandera, leader of the national liberation struggle, was in a Nazi concentration camp. His two brothers, Vasyl and Oleksander, perished in Auschwitz. Thousands upon thousands of Ukrainian nationalists died at the hands of the Gestapo. Let them look for Nazis in Moscow and not among Ukrainian freedom fighters. The first concentration camps were built by Moscow in 1919; Hitler's camps were built according to the Russian models. When Nazi bombs were falling on Coventry, Moscow applauded. As allies, Russia and Nazi Germany shared the spoils of conquered Poland. As all other resistance movements during the Second World War, the Ukrainian underground fought the Nazis. An out-standing example of this struggle was the heroic battle at the monastery on Zahoriv, where a small contingent of the OUN-UPA (Organization of Ukrainian Nationalist – Ukrainian Insurgent Army), outnumbered 10 to 1, engaged the Germany army; a heroic act in the spirit of the battle at Termopolae. Despite such facts, Moscow has succeeded in propagating the myth of Ukrainian collaboration with the Nazis to the extent that to this day the West remains ignorant of the truth. The West must dispel this myth and come to the realization that nationalism is not Nazism, that nationalism is patriotism.

Geopolitically, Ukraine has served as a natural counter-force for the protection of Europe's eastern flank, thereby altering the balance of power from the times of Attila and Genghis-Khan. Just as the great Barrier Reef protects the eastern shore of Australia from the ocean, Ukraine has protected Europe against invasions from the East. The Germans and the English seemed to have understood this, though with no apparent consistency. They regarded Ukraine as a pawn when the situation called for a partnership. This played into the hands of Moscow's politics. Moscow, to this day, strives to prevent the West from realizing what Ukraine re-

presents.

Everyone is aware of the energy crisis. Our resources are being depleted. But the geopolitical that the United States can deal with any problems, that it will always maintain its supremacy, is no longer valid. Vietnam has shown this to be true. In the 19th century, the United States knew no boundary in its expansion to the West and enjoyed the luxury of unlimited resources. Having reached the Pacific coast, the period of expansion came to an end. Today, the United States faces a new barrier to further growth with the depletion of the world's geopolitical resources. The United States can no longer afford the luxury of ignoring the potential of a country as large as Ukraine. Much has been said of utilizing solar energy, of the great reserves of the West and the oil in the Northern Sea. Ukraine is more important than the oil reserves of the North Sea.

I do not wish to appear ungrateful. I have no right to be ungrateful. I have my freedom, thanks to the efforts of many people in the West. But I want to state that in view of the importance of the Ukrainian contribution to the dissident movement, and in light of the fact that half of the prisoners in the labor camps are Ukrainian, the release of only one Ukrainian, out of the 9 recently freed, is obviously insufficient. The West should insist on the release of a larger number of Ukrainian prisoners. The West can and should do more for Ukraine. All efforts expended toward obtaining the freedom of more Ukrainians would serve to strengthen the Ukrainian dissident movement. The West should pay particular attention to protecting the Ukrainian Helsinki Monitoring Group, which is a relatively new phenomenon in Ukraine. FOR THE FIRST TIME IN FIFTY YEARS A «LEGAL» OPPOSITION HAS FORMED, an opposition based on the provisions of the Helsinki Accord. The West should do everything in its power to secure the safety of this group and insure the further development of the «legal» opposition in Ukraine.

The West should understand that Moscow faces increasing isolation. In a five-polar world in which four of the powers, the United States, Europe, China and Japan are consolidating their mutual relations, Moscow is faced with the prospect of standing alone in opposition to the other four.

The successes of Chinese diplomacy in the world arena in the last few years is a disturbing factor for Moscow, which it will attempt to offset by proving that it is equally capable of establi-

shing good relations with the West. It is essential to bear this in mind during negotiations with Moscow. Moscow must be required to make definite, not ephemeral, concessions.

I call upon the Free World to DEMAND A GENERAL AMNESTY FOR ALL POLITICAL PRISONERS held by Moscow as a precondition for participation in the 1980 Olympics. I urge you to BOYCOTT THE OLYMPICS in the event Moscow does not proclaim a general amnesty. I would propose that in PROTEST OLYMPIC GAMES BE HELD IN MUNICH, should Moscow not make adequate concessions.

The human rights issue is an outstanding product of Western political ideals. For the first time in over a decade psychological warfare is being conducted on grounds that the West cannot possibly lose. For the first time in over a decade the West has taken the initiative in the psychological struggle. Since Moscow cannot compete in the realm of human rights, it has been placed in an indefensible position. But the concept of human rights must be expanded to include NATIONAL RIGHTS. We set up the equation: NATIONAL RIGHTS equal HUMAN RIGHTS. The concept of national rights is far more important and is even more apt to result in success for the West: the human rights issue for Moscow is a sensitive one, but realization of national rights would deal a DEATH BLOW to Moscow.

When people speak to me of human rights, I declare, «Above all, I wish to realize my right to be Ukrainian. For me, this is the most sacred and greatest of all human rights.»

I am frequently asked about the Ukrainian movement, its prospects and chances for success. I need only to give one illustration. When writing «Moses and Dathan», I had not as yet read «Two Patriotism», a work by Dmytro Dontsov, a noted Ukrainian ideologist and polemist. I subsequently read «Two Patriotism» and I was astonished that not only the general concept of, but even the development of the detailed postulates in these two works were identical. It was then that I came to the following realization: you may destroy the entire Ukrainian nationality, and you can create a great famine in which millions perish, but despite this, a new generation will follow to regenerate the concept of Ukrainian national independence. The demand for Ukrainian independence rises like a Phoenix out of the ashes. Such is the vibrancy of Ukrainian nationalism and of the prospects for the independence of Ukraine.

And when I am asked as to the out look for the liberation movement in Ukraine, I answer with a quote from my most recent work soon to be published:

«THE WALLS OF JERICHO ARE STILL STANDING, BUT THE TRUMPET IS READY AND A VOICE HAS BEEN BORN.»

ERKLÄRUNG

VON VALENTYN MOROZ ZUR PRESSEKONFERENZ IN MÜNCHEN 25 JUNI 1979

Meine Damen und Herren,

Ich möchte die Gelegenheit wahrnehmen, um all denen meinen Dank zu sagen, die in Deutschland zu meiner Freilassung beigetragen haben.

Gestern noch war ich ein Häftling, und nun komme ich zu ihnen als ein Mensch, der innerhalb von 48 Stunden von einem Gefangenlager in den Wäldern Mordoviens in das Gebäude der Ukrainian National Association in Jersey City /USA/ überwechselte.

Ich stehe vor ihnen als Schriftsteller und Universitätslektor, der nun nach 14 Jahren erstmals wieder die Möglichkeit haben wird, an einem Schreibtisch zu sitzen, in einem Raum der Harvard University, und das zu tun, was die größte Freude bereitet – zu schreiben.

Aber vor allem komme ich zu Ihnen als Ukrainer.

Die Ethnologie lehrt uns, daß eine Nation, die ihre Selbständigkeit verliert, auch ihre Stimme einbüßt. Sie spricht nicht mehr für sich selbst, Fremde sprechen für sie.

In Osteuropa ist dies nicht immer so, Polen, z.B. ist in der Lage, für sich selbst zu sprechen. Für die ukrainische Nation gilt dies jedoch nicht. Als die Ukraine ihre Selbständigkeit verloren hatte, verlor sie auch ihre Stimme, und Moskau begann für sie zu sprechen und Unwahrheiten über sie zu verbreiten.

Heute geben Sie mir die Möglichkeit, die Wahrheit über die Ukraine zu sagen, und vielleicht hat in diesem Augenblick kein anderer Ukrainer solch eine Gelegenheit. Die Umstände haben mich zur Stimme der Ukraine gemacht, was mir eine große Verantwortung auferlegt.

Meine ersten Worte werden Sie vielleicht erstaunen. Die Tragödie der Ukraine liegt darin, daß die Aufmerksamkeit der Welt auf den Kampf der Schwarzen für die Dekolonialisierung Afrikas gerichtet ist. Wäre die Ukraine ein Teil Schwarzafrikas, so besäße sie heute schon ihre Unabhängigkeit.

Niemand in der Welt bestraitet das Recht der schwarzafrikanischen Nationen auf Unabhängigkeit. Die Frage der Diskriminierung Schwarzafrikas wird in der UNO schon routinemäßig aufgeworfen. Aber ist es nicht an der Zeit, der Frage der Unterdrückung der Weißen die gleiche Bedeutung beizumessen? Es ist leicht, in

der UNO eine Resolution für die Dekolonialisierung Südafrikas durchzusetzen, Aber wie schwierig ist es, über die Dekolonialisierung der Sowjetunion zu sprechen?

Ein befremdendes Ungleichgewicht hat sich in der Welt entwickelt; Afrika will schwarz sein, und es hat das Recht dazu, England will weiß sein, und dem steht nichts im Wege. Niemand bestreitet das Recht der Afrikaner auf Selbstbestimmung, ebensowenig das der Briten. Fordern jedoch die Ukrainer ihre Rechte, so bezeichnet man sie als «Faschisten». In der Tat, vieles, ist heute in der Welt auf befremdliche Weise inkonsequent. Vieles in der Welt hat sich geändert – es gibt keinen Onkel Tom mehr, aber offensichtlich orientiert sich das Denken des Westens an der veralteten Logik einer Harriet Beacher Stowe.

Die geopolitische Struktur der Welt hat sich Während des letzten Jahrhunderts sehr verändert, In jener Zeit standen sich stets zwei Kräfte gegenüber: England gegen Frankreich, oder Deutschland gegen die Entente. Damals war Rußland noch eine Randerscheinung im Spiel der Kräfte, Aber das hat sich längst geändert, Rußland ist keine Randerscheinung mehr.

Heute hat es die Macht, seine Chance zu Eroberungen wahrzunehmen. Und in Ausübung dieser Macht hat es die europäischen Kräfte zu Bauern auf seinem Schachbrett gemacht. Die Ansicht, daß Rußland als zusätzliche Chance oder als Verbündeter ausgespielt werden kann, ist veraltet und gefährlich zugleich. Rußland zum Verbündeten zu nehmen, hieße, sich mit dem Tiger im Kampf gegen den Wolf zu verbünden.

Rußland stärkster Rückhalt im Westen sind nicht die Kommunisten, sondern engstirnige und naive Menschen.

Man könnte das Vermächtnis des Zaren Peter I. anführen, in welchem von dem Wunsch, Ostpreußen zu annektieren, die Rede ist. Kurzsichtige, naive Menschen hielten es lange Zeit für eine Fälschung. Heute ist Ostpreußen ein Teil des russischen Imperiums. Dieselben Menschen hielten Rußland Absicht, Europa bis zur Elbe erobern zu wollen, für reine Hirngespinnste. Heute stehen Rußlands Soldaten an der Elbe. Und trotzdem spricht man noch heute von Rußland «Friedenslebe».

Rußland beherrscht Angola, Äthiopien, Afghanistan. Es kontrolliert ein Sechstel der Erde. Seine größten Eroberungen machten es im 20. Jh. und die Naiven sind immer noch der Ansicht, daß Rußland keine Gefahr darstelle. Und sagt man ihnen, daß im Falle der Aufhebung des «status quo» russische Panzer bis zum Ärmel-

kanal vordringen werden, so erwidern sie, dies seien Worte von mondsüchtigen.

Es ist an der Zeit, daß kurzsichtige Menschen aufhören, die Politik des Westens mitzubestimmen, es ist an der Zeit einzusehen, daß Moskau nicht eine Weltmacht ist, sondern eine Weltbedrohung. Moskau ist nicht ein Faktor, der nach einem Weltgleichgewicht sucht, es ist eine Kraft, die dieses Gleichgewicht ins Wanken bringt.

Um den Kampf gegen Kommunismus im Osten gewinnen zu können, muß der Westen erst einem Kampf gegen sich selbst siegleich stehen.

Durch die Freilassung von Grigorenko, Svitlychna und anderen sowjetischen politischen Häftlingen konnte eine Schlacht gewonnen werden. Aber es gab noch einen anderen Gefangenen, der zwar niemals in einem Moskauer Straflager gesessen hat, aber dennoch in Moskauer Gefangenschaft starb. Sein Name war de Gaulle. Jawohl, er war ein Gefangener jener Illusionen, die Moskau geweckt hat.

Hier sind einigen dieser Illusionen:

Man muß Moskau gegenüber stets zurückstecken, da sonst ein Weltkrieg droht. Aber das Gegenteil ist der Fall – das Zurückstecken führt nur zu weiteren Forderungen, ähnlich, wie das Münchener Abkommen Hitler zu neuen Aggressionen ermutigt hat. In diesem Fall hatte England Glück. Vor vierzig Jahren brachte Chamberlain aus München ein Stück Papier nach Hause, ich sah es mehrere Male in alten Wochenschauen. Als Chamberlain aus dem Flugzeug stieg, verkündete er, dieses Papier werde zum Friedenswächter für eine ganze Generation werden. Nun kennen wir den wahren Wert dieses Abkommens sehr gut, aber zu jener Zeit war Großbritannien glücklich darüber. Und nun brachte man ein ähnliches Dokument nach Washington. Ja, vor einigen Tagen unterzeichnete Präsident Carter das SALT II- Abkommen in Wien. Wien liegt nicht weit von München entfernt. Und der Geist von Wien ist München noch näher, als die geographische Entfernung.

Senator Henry Jackson hob zurecht hervor, daß das SALT-Abkommen zu einem zweiten Münchener Abkommen werden wird. Erneut wird behauptet werden, daß diese neuerliche Übereinkunft den Frieden sichern wird. Und intelligente Menschen werden diese Worte wiederum mit gewisser Ironie vernehmen. Wo sind denn Garantien dafür, daß sich Moskau an das SALT-Abkommen halten

wird? Sie brauchen das, was ich über SALT zu sagen habe, nicht zu glauben, ich bin in diesen Dingen kein Fachmann. Aber es ist interessant festzustellen, daß Lt. General Rowney, Präsident Carters SALT-Berater, seinen Abschied genommen hat. Er ist der Überzeugung, daß das SALT-Abkommen für Amerika eine große Gefahr darstelle und er es somit ablehnt, es zu unterstützen und die Verantwortung dafür zu übernehmen.

Wann will der Westen endlich einsehen, daß er mit Moskau auf einer Vertrauensbasis nicht verhandeln kann? Alle Handelsvereinbarungen sollten Vorauszahlungen oder Gegenleistungen im voraus festsetzen, da Moskau ständig Versprechungen macht und sich nicht daran hält. Ein perfektes Beispiel dafür ist der Austausch den USA überführte Sowjetspione ausgetauscht. Während unserer Fahrt in die Freiheit sagte man uns, daß die Bedingungen des Austausches auch die Freilassung unserer Familien beinhalten. Die Spione sind schon längst in der USSR, aber unsere Familien werden in der Sowjetunion weiterhin festgehalten. Dies bekräftigt erneut die Auffassung, daß der Westen erst dann einwilligen sollte, nachdem Moskau nicht auf der Grundlage von Vertrauen und Versprechungen handelt. Die prinziplose und nachgiebige Politik des Westens bezüglich Moskau hat dem Westen große Verluste beigebracht.

Der Westen macht nun gegenüber Moskau die gleichen Fehler, wie seinerzeit gegenüber dem Iran. Westliche Politiker argumentierten lange Zeit damit, daß das Schah-Regime ein stabilisierender Faktor in der Region sei. Nun wissen wir, wie es um die Stabilität des Schah-Regimes bestellt war; sie endete im Chaos. Ebenso wenig sind die totalitären Systeme in Osteuropa und Asien auf Granit gebaut, sondern auf Dynamit. In ihrem Inneren steckt Dynamit, das plötzlich explodiert und keine Spuren hinterläßt. So wird es auch Moskau ergehen.

Es ist eine Illusion zu glauben, daß man zusammen mit Breschnew Stabilität in der Welt schaffen kann; daß man mit Breschnew dauerhafte Vereinbarungen treffen kann. Ich weiß nicht, welches Schicksal Breschnew erwartet; entweder stirbt er eines natürlichen Todes, da er seit langer Zeit Alkoholiker ist, oder er wird, so wie Allende, in seinem Präsidentenpalast im Kreml zugrunde gehen. Aber ich weiß, daß schon morgen die Entscheidungen im Kreml nicht mehr von Breschnew, sondern von anderen getroffen werden. Er sitzt auf einem Vulkan, und es ist einfach naiv, gerade mit so einer Macht Abkommen mit dem Ziel einer Stabilisierung zu treffen.

Dann gibt es noch eine weitere Illusion, von Moskau geweckt, nämlich zu glauben, daß Moskau in seinem Herrschaftsbereich Stabilität schafft und daß dies zur Erhaltung des status quo dient. Und viele meinen, man sollte diese Macht nicht herausfordern, da sonst ein zweiter Vietnamkrieg drohe. Meine Antwort darauf ist kurz – es werden noch viele Kriege kommen, ob wir das nun wollen oder nicht. Die Frage ist, ob sie mit einem Sieg oder mit einer Niederlage enden werden. Und wer die Lage in der Welt ehrlich und realistisch betrachtet, der sollte vor Kriegen wie in Vietnam nicht einfach zurückschrecken, sondern lieber versuchen, siegreich zu sein.

Wir geraten in eine neue, turbulente Zeit. Herr Resten von der New York Times hat dies festgestellt, und auch der große Freund der Sowjetunion, Helmut Schmidt. Die 80er Jahre werden tatsächlich turbulent sein, in der ganzen Welt, eingeschlossen die Sowjetunion, Osteuropa und alle unstabilen Regionen unter totalitärer und diktatorischer Herrschaft, da diese Diktaturen auf Dynamit gebaut sind.

Als die Unhuren im Iran begannen und der Ayatollah auf der Bildfläche erschien, glaubten alle, dies sei ein rein iranisches Phänomen. Nun haben wir die überwältigenden Wirkungen des Papstbesuches in Polen kennengelernt. Hat es jemals solch einem begeisternden Papst oder solch eine päpstlich Mission in einem kommunistischen Land gegeben? Jedermann sieht ganz deutlich, daß das polnische Regime am Abgrund des Verderbens wandelt. Der Papst erfüllte die Aufgabe eines Ayatollah in Polen, in einer Rolle zwischen Politik und Politikern. Eine neue, turbulente Welt kommt auf uns zu, eine Welt, in der die Politiker allein nicht mehr genügen werden eine Welt, die Ayatollahs brauchen wird. Und diese Zeit mit ihrer internen Turbulenz, mit all ihren Unruhen und Problemen, steht auch Moskau bevor.

Der Ayatollah mag in westlichen Augen komisch erscheinen, aber der Westen muß es lernen, mit ihm zu leben und reden. Die turbulente Welt von morgen wird die der Ayatollahs sein, denn sie verstehen es, in unruhigen Zeiten zu leben.

Das am meistem charakteristische am neuen Pappat ist sein tiefes Verständnis des Ostens und seine Fähigkeit, in einer turbulenten Umgebung zu leben, etwas, das der Westen noch lernen muß. Der neue Papst hat vielleicht mehr für den Frieden getan, als all seine Vorgänger zusammen. Der neue Papst hat begriffen, daß er der Botschafter des Katholozismus ist, und nicht der Vertreter Moskaus im Vatikan.

Der Westen weiß nicht, wie man in einer turbulenten Welt leben muß, und erleidet somit regelmäßig Niederlagen, wie in Vietnam, Angola, Afghanistan. Diese Niederlagen sind die Folge seiner unfähigkeit, sich einer Welt von Unruhen anzupassen. Dabei können wir Ukrainer vieles für den Westen tun. Wir sind nicht ein armes Volk, das um Hilfe bittet. Wir verstehen, daß wahre Zusammenarbeit auf den Grundsätzen von gegenseitigem Wohlwollen und Partnerschaft basieren muß.

Wir haben nicht vor, mit dem Westen in theoretischen Fragen oder in Fragen des Wohlstandes zu konkurrieren, aber das, was wir besitzen, das fehlt dem Westen. Auch wir wissen, wie man in einer turbulenten Welt leben muß. Eine Nation, die ihre Unabhängigkeit noch nicht erreicht hat, wird stets die Bewaffnung, und nicht die Abrüstung vorziehen. Auf ihrer Fahne wird stets die Parole stehen: «Lebe in Unruhe».

Unser Credo, als ukrainische Nationalisten, stützt sich auf die Grundlage geistiger Werte und ein tiefes Verständnis unseres nationalen Erbes. Es ist unsere Pflicht, eine unabhängige und bessere Zukunft für unser Volk zu schaffen. Wir schwanken nicht, wir sind unserer Sache voll und ganz ergeben. Der erste Satz unseres Credos lautet: «Du erkämpfst der ukrainischen Staat, oder Du stirbst im Kampf für ihn!». Ich kenne Moskaus Propaganda, die darauf abzielt, den Westen vor einem Bündnis mit denen, die zum Kampf bereit sind, zu warnen, Moskau verbreitet, sie würden den Westen in neue Kriege und Katastrophen hineinziehen. Der Westen braucht einen neuen Churchill, und keinen Chamberlain. Der Westen braucht politische Führer, die ihren Kopf nicht im Sand verbergen, sondern solche, die nüchtern und realistisch solche Probleme zu beurteilen in der Lage sind, um sie mit möglichst geringen Verlusten zu lösen.

Moskau und der Westenspielen ein Spiel, in welchem Sie keine Regeln oder Gesetzmäßigkeiten einhalten. Dies ist für den Westen eine fremde Konzeption, da die größte Errungenschaft des Westens die Einhaltung der Gesetze und Rechte ist.

Den baltischen Völkern war das Schicksal weit mehr gewogen. Obwohl sie in das russische imperialische System eingeschlossen waren, waren sie geistig niemals beherrscht, da sie sich traditionell am Westen orientierten. Die Ukrainer hatten ein schlimmeres Los. Ihrer Nation wurden von Moskau auf geistiger Ebene schwere Schäden zugefügt. Aber, in gewisser Hinsicht, profitierten wir auch davon. Wir haben uns ein genaues Bild davon machen können, was unser Feind, Rußland, tatsächlich darstellt.

Wir wissen nun ganz genau, daß Rußland keine Regeln, keine Gesetze anerkennt und einhält. Niemand kennt Rußland so gut wie wir, und es ist deshalb unsere Pflicht, Rußlands wahres Gesicht vor der Welt zu enthüllen.

Man fragt mich oft nach meiner Meinung über SALT. Darauf möchte ich mit einer georgischen Anekdote antworten. «Der schlaue Fuchs findet auf der Straße ein Stück Fleisch. Vorsichtig umkreist er das Fleisch, und da keine Gefahr droht, und sich sonst niemand um das Fleisch kümmert, kommt er zu dem Schluß, daß hier etwas nicht in Ordnung sein muß – er läßt es liegen und geht weiter».

Wir wissen ganz genau, daß es ein Spiel ohne Regeln ist.

Deshalb können wir es nicht für bare Münze nehmen, wenn der Osten etwas freiwillig gibt. Breschnew schlug Präsident Carter SALT vor. Wäre ich Carter, so wüßte ich, daß dieses Geschenk nicht umsonst gegeben wurde. Ich würde mich nicht zu sehr beeilen, SALT anzunehmen.

Wer könnte einen Nuklearkrieg beginnen? China ist dazu zu schwach, der Westen zu zivilisiert. Einzig das russische Imperium könnte einen Nuklearkrieg beginnen. Also, sollten wir gegenüber Rußland zurückstehen und nachgeben, oder sollten wir uns um eine demokratische Umwandlung des russischen Imperiums bemühen? Aber wir sollten uns nicht die Illusion machen, daß eine Demokratisierung Rußlands jenes Damoklesschwert verdrängen könnte, dessen Krieg im Kreml gehalten wird und dessen Schneide über ganz Europa schiebt. Es ist eine Tatsache, daß das Rußland nach Breschnew noch chauvinistischer sein wird, eine noch größere Gefahr für den Westen. Um dieses Damoklesschwert, diese Bedrohung zu verdrängen, müssen wir das russische Imperium zum Einsturz bringen. Damit möchte ich nicht vorschlagen, Bomben auf Moskau zu werfen, sondern ich denke, daß sich der Westen psychologisch auf den Untergang des russischen Imperiums vorbereiten sollte, um in dieser Richtung denken zu können.

Damit schlage ich keinen destruktiven Schritt vor, denn eine Vernichtung des russischen Imperiums wäre progressiv und konstruktiv. Allein die Existenz des russischen Imperiums bedroht unser Ziel, zu einem Weltgleichgewicht zu gelangen. Im römischen Reich gab es einen Senator, der all seine Reden mit den Worten schloß «Karthago müsse vernichtet werden». Man hielt ihn für einen Spinner. Dieser «Spinner» hat begriffen, daß der einzige Weg, die römische Autorität im Mittelmeergebiet zu sichern, die Vernichtung

Karthagos war. In diesem Gebiet war kein Raum für zwei Karthagos, oder für zwei Roms. Wie notwendig sind für uns solche Menschen, solche angeblichen «Spinner», in unserer gegenwärtigen Welt; Menschen, die begreifen, daß ein Weltgleichgewicht, eine Stabilität in der Welt nur dann zu erreichen ist, nachdem das russische Imperium gefallen ist. Die russischen Panzer drangen bis zur Elbe im Jahre 1945 vor, aber der Angriff Moskaus auf Europa begann schon im 17. Jh.

Geopolitisch gesehen diente die Ukraine stets als natürlicher Wall zum Schutze der Ostflanke Europas und hatte somit Einfluß auf das Gleichgewicht der Kräfte seit den Zeiten Attilas und Dschingis Khans. Gleich dem Großen Riff im Osten Australiens, das dieses Land vor dem Ozean schützt, war die Ukraine stets ein Wall, der Europa vor Einfällen aus dem Osten schützte. Moskau versteht das sehr gut, und das verstand auch Hitler; wer die Ukraine regiert, regiert Europa. Die Ukraine ist der Schlüssel zur Stabilität in Europa, aber noch im 17. Jh. geriet er in Moskaus Hände, Moskau war noch in Asien eingeschlossen, als die Ukraine schon der westlichen Sphäre angehörte, indem sie ihre geopolitisch-stabilisierende Aufgabe erfüllte. Aber als Moskau im 17. Jh. die Ukraine eroberte, war das Gleichgewicht gestört, und im Ergebnis kam die Expansion Moskaus und dessen Angriff auf den Westen. Moskau eroberte Polen, die baltischen Länder, und drang bis ins Herz Europas vor. Heute steht Moskau am Ufer der Elbe.

Allen ist die Energiekrise bekannt, aber die geopolitische Krise, obwohl nicht so sichtbar, ist viel wichtiger. Die geopolitischen Ressourcen der Welt sind erschöpft, und der Westen kann sich nun nicht mehr den Luxus leisten, das Potential von 50 Millionen Ukrainern zu ignorieren. Man spricht viel über die Nutzung von Sonnenenergie, über große Reserven des Westens, über Öl im Nordmeer. Die Ukraine ist für den Westen wohl von größerer Bedeutung, als die Ölvorkommen im Nordmeer. Die Ukraine ist ein natürlicher Wall Europas im Osten, und somit auch ein Schlüssel zur Stabilität. Es ist für den Westen wichtig, zu verstehen, daß es ohne unabhängige Ukraine keine Stabilität in Europa geben kann. Die Ukraine ist nicht nur eine Kolonie; sie ist für den Westen ein Potential von 50 Millionen.

Wir Ukrainer leben im Geist des Nationalismus, im Geist des Befreiungskampfes. Für Deutschland, mit seiner imperialistischen Vergangenheit, ist es natürlich, daß es dem Nationalismus und den Befreiungsbewegungen nicht traut. Aber der Westen sollte einsehen, daß die nationalen Befreiungsbewegungen ihre Ges-

schütze schon längst auf den Osten gerichtet haben, und nicht auf den Westen. Afrikas Dekolonialisierung, in welchem wahre Bewegungen zur nationaler Befreiung bestehen, liegt heute im Osten und in der Sowjetunion. Dort finden wir Dutzende Nationen, die auf ihre Dekolonialisierung und Befreiung warten. Diese spezifischen Begriffe, Dekolonialisierung und Befreiung, sind die stärkste politische Waffe in den Händen des Westens.

Die heutige Welt ist sehr kompliziert. Es ist leicht, die Diktatur in Nicaragua zu kritisieren. Aber wie schwer ist es zu verstehen, daß im heutigen Nicaragua entweder ein rechtes, oder ein linkes diktatorisches Regime existieren kann. Das rechte Regime zu bekämpfen, bedeutet, ein linkes Regime eines neuen Fidel Castro zu fördern. Sollen wir nun freiwillige Söldner der Armee Fidel Castros werden?

Ein Kommunist, der in Nicaraguas Gängen sitzt, hat das gleiche Recht auf Schutz und Verteidigung, wie jeder Mensch auf der Welt. Aber bevor wir unsere Kampagne zu seiner Verteidigung starten, sollten wir uns sehr genau überlegen, welcher der für uns beste Weg dazu ist. Wir sollten eine sehr wichtige Tatsache beachten; «heute retten wir einen Kommunisten, morgen müssen wir uns vor den Kommunisten retten».

Dies sind sehr komplizierte Angelegenheiten. Die Tragödie liegt darin, daß nach dem Zweiten Weltkrieg die großen Strategen auf der europäischen Seite des Atlantiks waren, und die militärische Kraft auf der anderen. Europa hat alle Voraussetzungen dafür, um zu verstehen, daß die Unterstützung destruktiver Kräfte in der Welt, die den Kommunismus stärken wollen, zu nichts führt. Man muß eine Offensive gegen diese destruktiven Kräfte starten, um eine psychologische Einstellung zum Angriff auszubilden. Die Psychologie des Siegers stützt sich auf die Konzeption einer offensiven, und nicht einer defensiven Strategie.

Die Welt von heute wird immer kleiner. Strategische Raketen, in Sibirien abgeschossen, können Kalifornien in wenigen Minuten erreichen. Der weite Atlantik ist kein Schutzwall mehr. Wir müssen endlich überaltete Ideen verwerfen. Europa darf sich nicht in Sicherheit wähnen, aufgrund seiner Stabilität. In unsere kleiner gewordenen Welt sind die Probleme, die die Ukraine betreffen, auch für Deutschland von Bedeutung. Und wenn Deutschland wirklich Deutschland sein möchte, d.h. ein einziger geistiger und politischer nationaler Organismus, und nicht ein merkwürdiges Mosaik, dargestellt durch verschiedene bunte Flecken auf der Karte der Welt,

so sollte es sich dem Kampf um eine freie Ukraine anschließen – den Kampf der Ukrainer um das Recht, Ukrainer zu sein.
Ukrainer zu sein.

Und wenn man mich fragt, wie dieser Kampf, wie die Lage der nationalen Befreiungsbewegung in der Ukraine aussieht, so antworte ich mit einem Satz aus meiner Arbeit, die bald veröffentlicht wird: «Noch stehen die Mauern von Jericho, doch die Trompete ist bereit, und eine Stimme wurde geboren».

ЖИТТЯ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

Валентин Мороз народився 15 квітня 1936 року в селі Холоневі, Горохівського району, Волинської області, в сім'ї селянина. Закінчив у 1958 році історичний факультет Львівського університету. Викладав спочатку історію та географію в середніх школах Горохівщини на Волині. Новітню історію став викладати від лютого 1964 р. в Луцькому педагогічному інституті ім. Л. Українки, а з вересня того ж року в Івано Франківському педінституті. Під час учительювання написав кандидатську дисертацію, яку не встиг захистити через арештування.

Органи КГБ арештували Валентина Мороза вперше 1 вересня 1965 року в Івано-Франківську. Волинський обласний суд засудив його в Луцьку в січні 1966 року на чотири роки таборів суворого режиму за «антисоветську пропаганду і агітацію» (ст. 62 КК УССР). Карався в мордовських таборах політичних в'язнів ч.1 (Соснівка) і ч.2 (Явас). В грудні 1966 року Мороз був разом з М. Горинем, М. Масютком та Л. Лук'яненком додатково засуджений на шість місяців табірної тюрми; згодом його часто саджали в ізолятор. У таких суворих умовах Мороз продовжував студії англійської і німецької мов. Про нього згадує колишній політв'язень Микола Драгош такими словами: «Валентина Мороза зустрів 1966 року. Він принципово говорив лише по-українськи. Мороз відзначався незвичайною сильною волею та гордою вдачею. Одного дня його кинули в бур разом з М. Горинем та М. Масютком. Ніхто не знав чому. Пізніше дізналися, що в нього кагебісти виявили статтю, яку він писав. Це була його праця «Репортаж із заповідника імені Берії»». В 1967 р. Мороза перевезли до слідчої тюрми в Києві, де спочатку його тримали, як свідка у справі Вячеслава Чорновола, а потім за написання згаданого вгорі «Репортажу...», в якому розкриваються сталінські злочини і змальовується советське суспільство людей-гвинтиків, які живуть під постійним терором. Мороза тримали

повний рік під слідством, а щойно на початку 1969 року слідство припинило за відсутністю доказів. Його перевезли для відсидження решти кари до Владимирської тюрми. Після чотирирічного ув'язнення, 1 вересня 1969 року Мороз був звільнений.

Після звільнення В. Мороз прожив у Львові й Івано-Франківську заведве дев'ять місяців на волі разом з дружиною Раїсою і сином Валентином, молодшим. Аж до нового арешту не міг влаштуватися на працю через т. зв. «кримінальний реєстр», постійно його переслідували, а звільнили з праці навіть його дружину Раїсу, яка працювала викладачкою німецької мови в Івано-Франківському педінституті.

За короткий час перебування на волі Мороз написав три особливо цінні есеї: «Серед Снігів», «Хроніка опору» і «Мойсей і Датан», в яких розглядає питання систематичної русифікації України і описує початки її культурного відродження. У квітні 1970 року, на Великдень, органи КГБ влаштували провокацію щодо Мороза в селі Космач на Гуцульщині. За явною вказівкою згори, місцева влада хотіла заарештувати Мороза тільки за те, що він записував біля церкви на магнітофон гайки, але космачани не допустили арешту.

Вдруге Мороза катєбісти заарештували 1 червня 1970 в. Івано-Франківську. Судили його в обласному суді в тому ж місті, в днях 17 і 18 листопада 1970 року за «антисоветську пропаганду з метою підірвання советського ладу» (ст. 62, т. 2 КК УРСР). Йому винесли драконський вирок: 6 років спецтюрми, 3 роки таборів особливого режиму і 5 років заслання, — разом 14 років позбавлення волі. На закритому суді Мороз держався гідно, не вижав ніякої вини за собою. Органи КГБ у «справі Мороза» допитували понад 30 осіб. Покликані свідки на судилище над Морозом відмовилися давати будь-які свідчення, вважаючи суд незаконним.

У зв'язку з незаконним арештом і засудом В. Мороза, відбулися масові і голосні протестні акції української патріотичної громадськості в Україні і у культурному світі. Голосною луною по цілому світі прозвучав Морозів геройський заповіт «Замість останнього слова», який перекладався на численні мови світу.

Для відбуття першої частини кари Мороза запроторили до сумної слави Владимирської тюрми, де його держали разом з кримінальними злочинцями, які в липні 1972 року його поранили ножами, завдавши чотири важкі рани. Згодом його перенесли на одинокчу. До його харчів почали досипати якихось хемічних речовин, спричинюючи міцні болі, так що в Мороза виникло переконання, що його насильно хочуть звести з ума. Його возили до Києва, Львова, Івано-Франківська, вимагали, щоб він зрікся своїх поглядів, засудив

їх і розкався. Він рішуче відмовився це зробити і тому його знову кинули до Владівірської тюрми, але вже між божевільних. Колишній політв'язень Анатоль Радигін, очевидець знущань над Морозом, уже на волі переказав наступні Морозові слова: «Мене тримають з божевільними, мені створюють постійне пекло! Намагаються зроби́ти з мене божевільного, такого, як ті, кого кидають до мене. Вони вбивці й людодіди. Я не маю чим дихати!» В умовах постійних знущань і цькування, Мороз почав безреченцеву голодівку від 1 липня 1974 року, заявивши, що вестиме її так довго, поки його не перенесуть до табору політичних в'язнів. Свою голодівку Валентин Мороз припинив щойно тоді, коли (22 листопада 1974 р.) тюремні власті обіцяли поправити його в'язничні умови. Влада здійснила вимогу Мороза і перенесла його в камеру, де перебувають політичні в'язні. В наслідок голодування і знущання, (штучне насильне годування) з боку тюремних наглядачів, здоров'я Мороза підупало до крайнього фізичного виснаження.

Пресове агентство Ройтера подало 18 травня 1976 року повідомлення з Москви, що Валентин Мороз уже від 10 травня перенесений з Владівірської в'язниці до Інституту судової психіатрії СРСР ім. В.П. Сербського в Москві. Перед перенесенням до горезвісного інституту ім. Сербського, Мороза держали понад місяць у підвалі разом з дійсно хворою людиною. Водночас кагебісти поширювали фальшиву вістку, що, мовляв Мороз зійшов з ума. Доказами його божевільля мали послужити такі «симптоми», як Морозова «надмірна релігійність», його «самоскалічення» і те, що він нібито «дивиться вовком». Вістка про запроторення Мороза до божевільні блискавично облетіла світ і викликала глибоке обурення та голосні протести світової громадськості і навіть затривожила деякі західні урядові чинники. Під великим тиском протестів з усього світу експерти інституту ім. Сербського визнали Мороза психічно здоровим. На тій підставі його звільняють і перевозять до звичайної тюрми в Москві (Бутирки). Перед загрозою фізичного і психічного знищення Мороз рішився зректися союетського громадянства. Це потвердила Морозова дружина Райса в інтерв'ю для часопису «Вашінгтон Стар» з 15 червня 1976 року, в якому м.ін. сказала: «Він (Валентин) просив мене переказати, що він зрікається союетського громадянства через останні і попередні заходи, вжиті проти нього.. Все це було нелюдяне. Він зрікається союетського громадянства і просить конгрес ЗСА надати йому право політичного притулку».

Після звільнення з Інституту для судової психіатрії ім. Сербського і перенесення до звичайної тюрми в Москві, Мороза 1 липня 1976 року перевезли до концтабору в Мордовії, де він примушений

працювати в артілі на станках шліфування скла, в приміщенні без вентиляції, так що скляний пил загрожує життю людини.

В. Мороз через свою безкомпромісову поставу став символом не тільки Нескороної України, але й для борців-політв'язнів інших національностей. Молодий єврейський націоналіст і колишній політв'язень Йосип Мешенер характеризував Мороза як «Гранітну людину». Крім того відзначається В. Мороз ще як солідний історик, блискучий публіцист і він не позбавлений поетичного хисту. Під час першого ув'язнення написав так звані поезії в прозі п. н. «Перший день», у самвидаві поширювалася його збірка поезій п. н. «Прелюд»

— всі вони поширювані в Україні у відписах.

